

BIBLIOTHECA
UNIV. JAGIELL.
CRACOVENSIS

394320-
-394326

Mag. St. Dr.

III

11056

I V S T I L I P S I
D E
A M P H I T H E A T R O
L I B E R.

In quo forma ipsa Loci expressa,
& ratio spectandi.

Cum aeneis figuris.

EDITIO VLTIMA.

A N T V E R P I Æ,
E X O F F I C I N A P L A N T I N I A N A,
A p u d B a l t h a s a r e m M o r e t u m, & V i d u a m
I o a n n i s M o r e t i, & I o. M e u r s i u m.

M. D C. X X I.

*Cum Privilegiis Cæsareo & duorum Regum,
& Principum Belgarum.*

IVSTI LITTE
DE
AMPHITHEATRO
LIBER

In quo formae ipsa loci expressae
& ratio significandi

EDITIO VLTIMA

394324

III

ANTVARTIA
IN GELTINA
Apud Basilium in Mense Martio 1571
Joannis Morel & Jo. Morel
M. D. C. L. I
Joan. Morel & Jo. Morel
Joan. Morel & Jo. Morel

AD LECTOREM.

CVM Uniuersam rem Spectaculo-
rum Veterum illustrare statuissem,
Muneris inquam utriusque, tum
Circi, & Scenæ; atque ad eam cogi-
tationem parata mihi iam materia
omnis & seges esset: Valde pro bono
mihi visum, imò necessario, de Locis ipsis eorūmq; for-
mā quadam prædici. Nam cum ratio tota ludorum in-
nexa iis & apta sit: fit omnino, ut qui illa non capiat,
istos parum firmiter teneat, & caligans hesitansque ne-
sciat, etiam quæ scire se arbitratur. Itaque cum libros
meos De Gladiatoribus iam emissem, non sine cauea
Senatoria & Equestris aliquo plāto; illos De Vena-
tione in manibus haberem & perpotirem: hoc quod vi-
des, De Amphitheatro, prius contexui: in quo imago,
facies, habitus omnis Arena expressus, quā stilo meo,
quā penicillo. Nam nec formas & imagines operum
neglexi. etsi fateor, maiorem me rationem rituum du-
xisse, quā Architecturæ. Illis enim hac nostra seruiunt
& pralucet, ut illos censemur scriptoribus priscis. Ta-
men nec Architectura spreta à me prorsus, quatenus ea
quidem ad voluptatem aliquid conferre videretur,
sue admirationem. Sed quidquid hoc est operæ, feri-
tum id mihi & verè ludicrum fuisse, non nego. Vix
enim duodecim dierum tota ista scriptio & meditatio
est: quos lege ac more sepositos à seriis publicisq; Lectio-
nibus, transferre mihi visum ad hanc curam. Nec ad-

firmatione aliâ res eget. ipsum Syntagma ostendet, non eâ curâ ac cultu fortasse, quo quadam è meis. Sed quid opus, aut nervos in remissionibus intendere? aut seriò tractare ludos? Mihi (licet Invidia audiente & gemente hoc dicam) non ista, non alia ex Antiquitate tractare nimis arduum: ad quæ explicanda otium fortasse aut voluntas deesse mihi poterit, vix facultas. Nec placeant sibi nimis, qui nescio quid tale adnotant & decerpunt per partes. Sed me amor aliud studij iam incendit, & acri quodam thyrsos pectus mihi percussit alta illa Diva. Sapientiam intellego: cuius meracos puriorq; fontes numquam erit ut nimis misceam aut diluam mitioribus istis succis. Adhibebo tamen: sed ut lusum, non ut curam; ut accessionem, non ut opus. Quem eundem animum in his talibus, mi Lector, ex animo tibi opto. Salve.

5

I. L I P S I
DE AMPHITHEATRO
L I B R I
CAPVT PRIMVM.

*Dialogi occasio. Florentij laus. Vrbs diruta, non diruta:
& splendida eius ruina.*

VM Romæ adolescens admodum agerem, lustrandæ & noscendæ inprimis antiquitatis: familiaritas mihi fuit sanè utilis cum Nicolao *Nic. Florentij laus.* Florentio, populari nostro: viro, à quo elogium hoc Veritas numquam spernet, veræ modestiæ & doctrinæ. Sed illa, in eo statim & aspectu ipso elucebat; hæc, secreta magis & recondita, nec eruenda nisi in consuetudine aliquâ & vsu. Vt gemmarum lapidumque arcanæ vires, non nisi attritu & experiendo apparent: sic in plerisque vera eruditio, quæ interiori animo insita, foras non spectat aut pendet. *Doctrina vera, non iactabunda.* Alienus enim uerò hic noster ab omni ambitione siue typho, Bataua quadam simplicitate agebat: quique scire ipse, quàm sciri; nosse multa, quàm à multis nosci præoptabat. Sed cum primis illi studium & scientia locorum, monumentorumque veterum: quæ curiosè iam aliquot annos lustrabat, indagabat: acri quodam & directo iudicio, noua cum priscis, prisca cum illis componens. Haud temerè illum fugiebat, quid, non dicam in quaque parte Urbis, sed Italiæ, eximium fuisset: & ex leuibus quibusdam errantibusque vestigiis, mirum quàm sagaciter perueniebat ad cubilia ipsa rerum. Cum hoc igitur viro & sermo mihi tunc creber, nec infrequens ambulatio fuit: cum studio quodam Antiquitatis incensus (cuius amor, vt cum Pindaro dicam, pupugerat mihi mentem) sæpe & peterem, & promerem aliquid, ex hoc thesauro. Quod ipsum accidit die quodam æstiuo pomeridiano, cum ego cum statim à prandio (vnà enim fueramus) manu

prendens, Imúsne? inquam. Quò iam? inquit ille. Solemni nostro more, inquam, per colles istos ambulatum. Ille paullo adductior, At solem hunc non vides Lipsi? inquit. quem scire debes peregrino capiti Romæ non amicum. Ego cum risu, De sole securus es, meâ quidem causâ, inquâ. Vetus ego illi alumnus, nec quidquam metuo à meo Phœbo. Ita mox sumpris palliis exiimus, & præter Vipsanij Pantheon transgressi, collem Capitolinum ascendimus, descendimus: tandemque per Forum Rom. & Titi arcum siue fornicem euntes, haud procul stetimus à Principis eius * mole. Pedem enim hîc fixit Florentius, Et vísne Lipsi, inquit, dispersa in hoc campo ossa paullisper legamus magnæ matris? Romam dico. cuius reliquias & velut cineres adhuc vides, etsi crematæ non vno busto, eversæ non vno fâto. Tres ad pulcherriinum hoc mundi opus euertendum dij conspirarunt, Cronus, Vulcanus, & * pater ipse gentis.

Sol Romanus noxius insuetis.

** Amphitheatro Titi.*

*Roma sapientis eversa, non perit. * id est, Mars.*

Tacita quadam maiestas ruinarum.

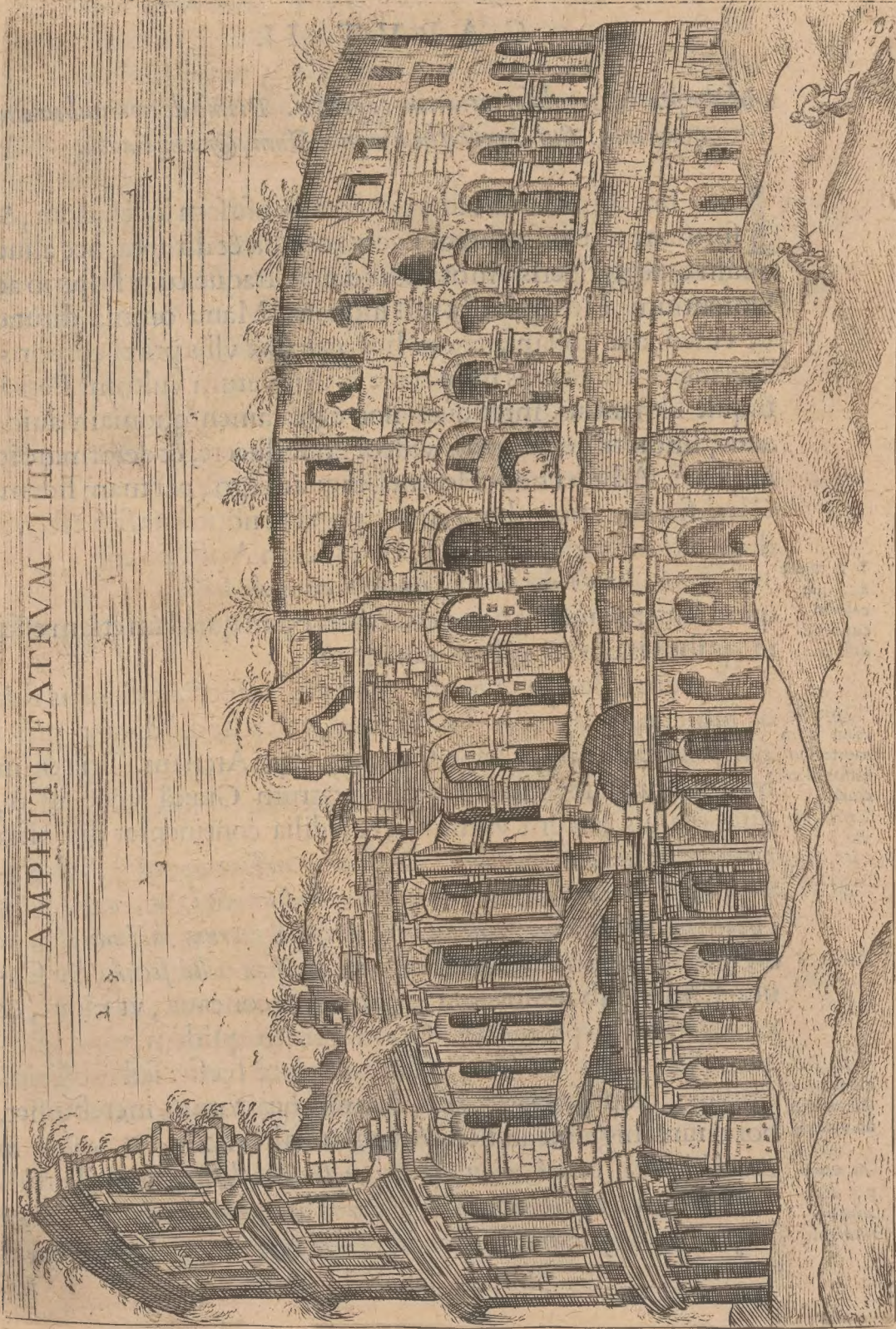
Amphitheatri semivivæ molles.

*Non tamen annorum series, non flamma, nec ensis
Aeternum potuit hoc abolere decus,*

ut antiquus quispiam poëta verè ait. Scilicet hæc ipsa ruta & cesa spirant etiam Romam veterem, & velut scintillas emittunt prisca splendoris. Ex parietinis ecce istis, & ex lapidibus, imago statim animo oboritur urbis, quæ vna fuit ab omni ævo, vna erit. Sed iam distinctius lustremus. Viden? tu collem illum ad lævam? Esquilæ sunt. Radices eius? ibi Carinæ. paullo longius, Thermæ Titi. Hîc, Vicus sceleratus. Et cum diceret ille sedulo atque indicaret; ego in aliâ cogitatione defixus, oculos & mentem omnem habebam in ædificio, quod exaduersum erat. Itaque latus mihi tetigit, & Itané aliud agis? inquit. Ignosce, inquam. Inuitos oculos meos traxit, & velut fascinauit, eximia illa moles. Et dic sodes, cuius hoc opus? quando? quâ fini? quâ olim formâ? Florentius renidens, Næ tu multa simul & semel petis, inquit. ac vereor, cum Plautino illo Sycophantâ, ne face & viatico nobis opus sit, ad tam longæ narrationis iter. Tamen docebo te in parte. transi huc, & propius lustra.

CAPVT

AMPHITHEATRUM TITII

CAPVT II.

*Ad Amphitheatri descriptionem aggressio. Primò de nominibus eius
quæsitum. Cur Amphitheatrum dictum, & cur Cauea.*

IAM intrauimus; & videmus ecce confusam loci faciem, & formam verè informem. Lacera omnia & dirupta, nec aliud quàm egregij operis vmbra & cadauer. Itaque cum suspirio ad Florentium, Heu quæ ista res? inquam. Manu omnia diruta, vt video, aut collapsa æuo: sine articulis vllis prisçi corporis, sine membris. & quis mihi eruet ex istis verum vultum? Periti, inquit Florentius. inter quos non ego: tamen quoniam auidè aues, lineas tibi eius operis videor posse ducere, & deformare id in parte. Adiua hoc, Florenti, inquam ego, per tuam fidem. Certè si vllum opus dignum memoriâ & notitiâ nostrâ est; videtur istud. Nec erras, inquit. Itaque cum Aristophane,

* A capite
adusque
calcem
cunctae-
dusseram.

* Εκ τῶ ποδῶν ἐς τὴ κεφαλὴν σοι πάντ' ἐρῶ:

quod sciuerò quidem ego, poteroquæ. Nam quædam etiam esse, in quibus hæreo & caligo, non nego.

* Quia Ne-
ronis cum
capite Co-
lossus in vi-
ciniâ.

Trina no-
mina eius
ludicri loci.

* Li. XLIII.

Vastum igitur hoc omne quod vides, spectaculi locus fuit & ludicræ voluptatis. * Colissæum, vt scis hodiè dicunt: prisçi Amphitheatrum, & sæpe Caueam, sæpe Arenam. Tria enim hæc nomina reperio. Amphitheatrum Græcâ voce ideò, quia gradus circum vndique, & sedilia continenter disposita ambibant in orbem. Dio * Cassius: Θέατρον κυνηγετικόν, ὃ ἐκ Ἀμ-

φιθέατρον, ἐν τῇ ἀπειρῇ πανταχόθεν ἰδρας ἀνδρῶν οὐλῶν ἔχον, προσεφθίον:

Theatrum venatorium, quod & Amphitheatrum dictum est, ex

eo, quòd sedes vndique in orbem habeat, sine vllâ scenâ. At Ca-

uea Latinis; ab interiore hac parte quæ concava, vt vides, &

capaci quodam profundo. Quod nomen quidem apud anti-

quos (liberâ repub. dico) in * theatris ferè hæsit: sed sub Prin-

cipibus, cùm gratia & vsus Amphitheatrorum increbuisse,

bono iure migravit ad ista. Ammianus libro XXI. Alter in

Amphitheatrali caueâ, cùm adfuturus spectaculis introiret. Tertul-

lianus contra Marcionem: Quid? non in omnem libidinem ebullis?

non frequentas solemnes voluptates Circi furentis, & Cauea sæuien-

tis,

At nomen
pro ipso
Amphi-
theatro.

Cauea à
cauo dicta
prisçis.

* Et vix
aliter apud
Ciceronem
ac veteres.

tis, & Scenæ lasciuientis? Vbi cūm sœuitiam Cauæ adtribuat, clarum est intelligi de Amphitheatro. Saluianus pariter: *Quid quid immoderationis in Circo, quidquid furoris in Cauis.* Iulius Firmicus: *Nati sub sidere Canicule, erunt venatores, arenarij, parabolarij, & qui sub conspectu populi, in Cauis, cum feris pugnent.* Prudentius:

Quid puluis Cauæ semper funebris, & illa
Amphitheatralis spectacula tristia pompæ?*

* Funera
autem ad
Scenam
referri non
possunt.

Idem iterum de Virgine Vestæ quæ it ad Gladiatores spectandos:

*Inde ad confessum Cauæ pudor almus, & expers
Sanguinis it pietas.*

Appuleius item aperte: *Dies ecce muneri destinatus aderat, & ad conspectum Cauæ, prosequente populo, pompatico fauore deducor.*

Tertullianus (si recta lectio est) Caulam etiam in libello De Spectaculis dixit, nouè magis quàm improprie: *Ceterum qualia illa sunt, quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit? credo Circo, & vtrâque Caulâ, & omni Stadio gratiora.* Vbi eâ voce includit etiam Theatrum, nisi si legendum *Cauæ*.

CAPVT III.

Arenæ nomine dictum eundem locum. idè quia sterni arenâ solitus. Cuius generis ea stratura? quàm varia? Plinius & Ouidius explicati. Arenarij. Tertullianus emendatus, & declaratus.

SED & Arenam dixere vulgò, scilicet quia is locus defabulari solet, & arenâ sterni in vsum pugnæ. Nam si lapide aut ruderato: in tam crebrâ effusione sanguinis, lubrico statim pauiamento, quæ ratio standi aut certandi? Arenam iniecere igitur, quæ bibula: & quam ipsam renouare & velut inarare etiam soliti per interualla ludorum. Martialis ostendit, de Leone subito efferato:

*Nam duo de tenerâ inuenilia corpora turbâ,
Sanguineam rastris quæ renouabat humum,
Sæuis & infelix furiali dente peremit.*

Martia non vidit maius Arena nefas.

Et credo quidem vulgariam arenam in sterni solitam: nisi quòd

B

quidam

Causa in-
sternenda
arena.

Quam
per pueros
quosdam
non sine
lusu spe-
cie, reno-
uabant.

quidam rasuram lapidis albi destinarunt etiam huic rei, quæ-
Arena à lapide ab-
rasa. sita gratia candoris. Plinius libro XXVI. Inuenere & alium
 usum eius lapidis, in ramentis quoque, Circum maximum sternendi,
 ut sit in commendatione & candor. Nec scio an ad hunc morem,
 mentem & calamum Ouidius flexerit, cum de Gladiatorum
 spectaculo scribit:

Altera tresque super rasâ celebrantur arenâ.

Rasam enim arenam ingerunt hîc consensu fidi & prisca libri,
 nec causam adiectionis aliam facile inuenio ab istâ. Nisi si Ra-
 sa ideò, quia superficies illa æquabilis, tersa vento & velut rasa.
 At Principes interdum, arene loco, instrauere minium aut chry-
E minio
etiam aut
chrysocollâ. socollam. Plinius: Visumque est Neronis Principis spectaculis Are-
 nam Circi chrysocollâ spargi, cum ipse concolori panno aurigaturus esset.
 Suetonius de Caio: Edidit & Circenses quosdam præcipuos, mi-
 nio & chrysocollâ constrato Circo. Sed hæc monstrorum aliquot
 dementia. quibus satis non fuit ostentare opes suas in spectacu-
 lis: voluerunt & calcare. Ceterum Editorum vulgus contenti,
 ut dixi, arenâ. Inde ea vox passim pro certamine Amphithea-
Arena pro
certamine
& loco. trali, proque ipso loco. Tacitus: Spectacula gladiatorum idem ille
 annus habuit, pari magnificentia ac priora: sed seminarum Senato-
 rumque illustrium plures per Arenam sædati sunt. Iuuenalis:

— & municipalis Arena

Perpetui comites.

Suetonius: Equestrem ordinem ut Scenæ Arenæque deuotum adsi-
 duè profcidit. Horatius:

Nec populum extremâ toties exoret Arenâ.

Capitolinus: Multos qui secum in Arenâ pugnassent, se Prætores
 videre. In edicto Ædilium: Qui ve in Arenam, depugnandi causâ,
Arenâ voce
& Circus
veniat? ad bestias intromissus fuerit. Sed nonne & Circus & Stadium, in-
 quies, arenis strata? non & illa igitur in communionem ad-
 missa huius vocis? Strata: sed non admissa. caue credas. quo-

Non vide-
ri. tiensque Damnari in Arenam, Arenâ mitti, taliaque in Iuris-
 consultis siue Historicis legis; cautè accipias de ferro tantum,
 aut cultro. id est, Gladiatoribus, aut Venatione. & magis pro
 istâ. Imperator quidem clarè discriminat ecce à Circo, le-
 ge VIII. C. De repudiis: Nec ullo modo uxorem expellet, nisi adul-
 teram, vel Circensibus, vel Theatralibus, vel * Arenarum spectaculis se
 prohibi-

* Id est,
vtriusque
mouens.

prohibente gaudentem. In quo vsum quemdam sermonis obtinuisse potius, quàm rationem non infitebor. Ab hac stirpe Arenarij, qui in arenâ depugnant. Symmachus: *Dies muneris nostri* ^{Arenarij qui dicuntur} *tempori admouetur: cui largitas candidati sola non sufficit, si lautioribus Arenariis deferatur.* Arcadius Iuriconsultus: *Si ea rei conditio sit, ubi Arenarium testem, vel similem, admittere cogimur.* id est, Arenâ alterutrâ pollutum: ideoque infanem. Tertullianus: *Scenicos, Xysticos, Arenarios illos amentissimos, quibus* * *Viri* * ^{Vulgò scribunt, viris animas, feminae autem illis etiam corpora sua substernunt.} Ita scribendus indubiè is locus: & significat pius & seuerus noster Censor, infanisse in hoc genus hominum non vnâ Faustina. Nimirum, vt poëta ait, -- *ferrum est quod amant: imò telum.* Nec alia, quod sciam, loci huius nomina. Nam eiusdem Tertulliani illud inuolutum, libello de Spectaculis, cap. XII. emendatione verâ euoluo. Legunt vulgò: *Quid ego de horrido loco dicam quem nec periuria sustinent?* ^{Tertullianus declarat.} *Pluribus enim & asperioribus nominibus Amphitheatrum consecratur, quàm Capitolum omnium demonum templum est.* Frustrâ quæras hæc nomina. Scribo igitur, & ^{Et correxit.} *distinguo: asperioribus numinibus Amphitheatrum consecratur, quàm Capitolum. Omnium demonum templum est.*

CAP V T I V.

Ex occasione, de diis quibus Amphitheatrum sacatur. Dianæ in primis. Ioui Latiari, siue Diti. item Saturno. Ara Iouis in Arenâ. Macellatio ad eam statâ vnus è bestiariis. Tertulliano ac Minutio lux.

QUOD vt tibi liqueat: non defugiam breuiter ea commemorare, quoniam id quoque ad lucem huius rei facit. Dedicabant in primis locum & ludum hunc Dianæ. Tertullianus: *Martem & Dianam vtriusque ludi* (Gladiatorium & Venatorium designat) *presidem nouimus.* Cassiodorus, magis distinctè, sacra Dianæ Tauricæ. *Spectaculum, inquit, tantum fabricis clarum, sed actione teterrimum, in honorem Scythicæ Dianæ repertum, quæ sanguinis effusione gaudebat.* Nec ab aliâ causâ, Dianam pro ipsâ Venatione amphitheatrali Martialis posuit:

Inter Casareæ discrimina sua Diana.

B 2

Sed

Diana, pro ipsâ Venatione amphitheatrali.

*Iupiter
Latiaris.*

Sed & Ioui sacrabant, siue Latiari, siue Stygio. De illo, Tertullianus Apologetico: Ecce in illa religiosissima Aeneadarum Urbe est Iupiter quidam, quem ludis suis humano sanguine proluunt. Sed bestiariorum, inquitis. Opinor hoc minus, quam hominum. Idem scriptor, aduersus Gnosticos: Sed enim Scytharum Dianam, Gallorum Mercurium, Afrorum Saturnum, victimam humanam placari apud seculum licuit. Et Latio ad hodiernum Ioui media in Urbe humanus sanguis ingustatur. Minutius Felix: Iupiter cum Hammon dicitur, habet cornua: & cum Capitolinus, tunc gerit fulmina: & cum Latiaris, cruore perfunditur. Stygium siue infernalem interpretari eum videtur Prudentius:

*Siue Sty-
gius*

*Quid pulvis Caucae semper funebris? & illa
Amphitheatralis spectacula tristia pompa?
Haec sunt deliciae IOVIS INFERNALIS, in istis
Arbiter obscuri placidus requiescit Auerni.*

Et aram imò Ditis in Amphitheatro positam agnoscere, quae sanguine hoc perfusa.

* Ita distin-
guo & ca-
pio, non ut
mutuus La-
tiare appel-
let: sed ut
Ioui Lati-
ari folum
sanguinem
in munere
velit.
Mactatio
horrenda,
nec Roma-
norum cul-
tu digna.
Tertulliani
correctio.

Funditur humanus Latiari, in munere sanguis;
Confessusque ille spectantem soluit ad ARAM
PLVTONIS fera vota sui. quid sanctius ARA
Quae bibit egestum per mystica tela cruorem?*

Quinimò ex Minutio colligas, solemne quoddam ibi hominis sacrificium fuisse, velut ad committendos ludos. Ait: Hodieque à Romanis Latiaris Iupiter homicidio colitur, & quod Saturni filio dignum est, mali & noxij hominis sanguine saginatur. Mali, inquit, & noxij hominis. id est, Bestiarij. Itaque labor ut in Tertulliani loco, quem primitus adtuli, cum melioribus libris legam: Sed bestiarij, inquitis. Opinor hoc minus, quam hominis. Sed præter hos deos, Saturnus etiam in partem venit huius tutelæ. Lactantius ita adserit, ex sententiâ Sennij Capitonis: Venationes & quae vocantur Munera, Saturno adtributa sunt: ludi Scenici, Libero: Circenses, Neptuno.

C A P V T . V .

Quando prima Amphitheatra cœpere. Videri serò irrepsisse: idque statim post Venationem. Sed lignea primò fuisse. mox è lapide, Statilij Tauri. Augustum deditum Venationibus. Dio correctus. Antiquariorum error in loco Tauriani Amphitheatri.

DE impiâ vanitate, satis. ad locum describendum redeo: cuius primum ortum & quasi natalem diu quæsiui frustra. Non enim magis clarum, quando Amphitheatra hæc instituta, quàm quando Venatio ipsa. Quam posteriorem Gladiatoribus esse, & in Circi sede diu hæsisse: inducor non vanis * coniecturis. Nata tamen Amphitheatra, nisi fallor, haud diu ante tempora reip. desidentis: & quidem temporanea primum, & è ligno. Ita Curionem (illum Tribunicium dico, qui tuba belli ciuilis) ligneam molem extruxisse, quæ diducta, duo Theatra redderet; iterumque Amphitheatrum vnum, conducta, Plinius refert libro xxxvi. Et in Dione lego, Theatrum quoddam è ligno exstructum, corruisse cum multorum clade. Verba enim eius sic rescribam, libro xxxvii. Καί τι ἐ δία- *Coniectura in Dione.*
 ξον πρὸς πανήγυριν τινα ἐν ξύλων ὀκοδομημὸν ἀνέξάπη, καὶ ἀνθεσποι παμπληθεὶς ἀπώλοντο, non vt vulgò, ἐν Σύρον. ex quo interpres nescio quid perplexi expedit siue impedit potius, *ad ludos de Syris.* Sanè valdè recepta & crebra, Spectacula hæc lignea. quod Vitruuius etiam suggerit, libro v. *Dicet aliquis forte multa theatra Romæ facta quotannis, nec ullam rationem harum rerum in his fuisse. sed er-
 rabit in eo, quòd omnia Publica LIGNEA theatra tabulationes habent complures, quas necesse est sonare.* Et Cæsar ipse Iulius, iam Dictator, Amphitheatrum ligneum exstruxit in campo Martis: quod Dio Cassius ad significare videtur fuisse inuenti noui. Libro xlii. Πολλὰς, inquit, καὶ παιδαποὺς ἀγῶνας ἔθηκε, δίαξον τι Κιωνηγετιδὸν κειώσας, ὃ ἐ ἀμφιθέατρον (ἐν τῷ πρὸς πανταχόθεν ἔδρας αἰδὲ πλωῆς ἔχειν) ποσὶ ῥέθη: *Multa & varia spectacula edidit, venatorio quodam theatro è lignis structo, quod & Amphitheatrum (ex eo, quòd undique sedilia in orbem habeat, sine scenâ) appellatum est.* Dixi ligneum, quia Dio verbo utitur κειώσας: & quia postea memoria eius nulla. At sub Augusto, & Venatio valdè iam in-

Ortus Amphitheatrorum non liquidus.

* Quas promo l. r. De Venat. Curionis versatilis moles.

Coniectura in Dione.

Lignea theatra & amphitheatra crebra. Iulius Cæsar exstruxit.

*Augustus
fautor Ve-
nationi
cruenta.*

crebuit, & increuit eius dignitas. Siue vnâ cum opibus auge-
scente luxu: siue potius, quia ipse ille Princeps valdè in hunc
ludum pronus. Victor de eo: *Quodque est lati vel ameni animi,*
oblectabatur omni genere spectaculorum, PRAECIPVE FERARVM

*Quot se-
ras dederit
suis mune-
ribus.*

incognitâ specie & infinito numero. Et ipse Augustus in lapide An-
cyrano fatetur, Venationes se dedisse, QVIBVS. CONFECTA.
SVNT. BESTIARVM. CIRCITER. TRIVM. MILIVM. ET.
QVINGENTA. Itaque statim Venationi tunc reperta propria &

** Anno vr-
bis d. cc-
xxv. Tauri
lapideum
Amphi-
theatrum.*

mansura domus. Amphitheatrum * exstructum è lapide, Au-
gusti suasu, Statilij Tauri opibus & sumtu, in campo Martio.
De quo Dio libro L I. Ο Ταύρος Στατίλιος Διάζοντι ἐν τῷ Ἀρείω πε-
δίῳ Κωνσταντῶν λίθινον, & ἔξεποίησε τοῖς ἐαυτῷ τέλεσι, καὶ καθιέρωσε: Stati-
lius Taurus in campo Martio theatrum quoddam Venatorium, lapi-
deum, & struxit suis impensis, & dedicauit. Ait Dio disertè ἐν

*Archeolo-
gi nostri hic
archai.*

τῷ Ἀρείῳ πεδίῳ. Antiquarij igitur nostri quomodo non errant, qui
locant id in monte Caelio? Præsertim cùm & Victor in descri-
ptione summariâ vrbis, pariter ponat in regione I X. Circi Fla-
minij: sub quâ Martius campus. Hoc solum primumque lapi-
deum Amphitheatrum Romæ fuit, ad tempora Vespasiani.

*Caligula
imperfe-
ctum spe-
ctaculum.*

Nam quod Caligula struere cœperat apud Septa, Claudius
omitti voluit, Suetonio narrante in Calig. cap. XXI. Et quod
Nero postea magnificum in campo Martio crexit, fuit saltem è
ligno. De quo Tacitus libro X I I. Annal. & Suetonius in Ner.

*Neronis
item nota
diuturnâ.*

** Castrense
Amphi-
theatrum,
cuius ruinae
hodie Ro-
mæ.*

cap. XII. Fateor & Castrense quoddam Amphitheatrum fuisse,
Regione * Esquiliis: quod P. Victor commemorat: sed cuius
structor mihi irrepertus. nisi si is Tiberius Imp. fuit, qui idem
struxit & Castra. Pompeij Amphitheatrum nullum: nec Pli-
nius tibi imponat libro XXXVI. cap. xv. vbi, Pompeij Amphi-

*Correxit
Iamius Pli-
nius.*

theatri, aperto librariorum errore legas, pro, Pompeiani theatri.
Quod non monerem, nisi præteritum etiam Hermolao.

CAPVT VI.

Tauri Amphitheatrum exustum, & reparatum. Aliud maius à Vespasiano structum. Urbe veteri mediâ. Suetonius correctus. Fortasse & Victor. Titus dedicauit id opus. postea collapsum, & saepe instauratum.

STATILII ergo illud in multâ famâ, & vsu: donec ambustum fuit sub Nerone. Xiphilinus admonuit, vbi de magno illo incendio: τὸ τὰ Παλάτιον τὸ ὅρθον σύμπαν, & τὸ θέατρον τὰ ἐγὼ ἐκαύθη: *Palatinus mons vniversus, & Tauri amphitheatrum conflagrauit.* Et quamquam restitutum postea: (Victor id suadet, qui ponit inter opera, quæ æuum ferebant suo æuo:) tamen quia incendio illo informius redditum & infirmius, occasio ^{Causa noui Amphitheatri.} data Vespasiano & cupiditas struendi noui. Struxit, & quidem vt Suetonius ait, in mediâ vrbe: hoc ipsum, Lipsi, quod ^{Quod vrbe mediâ Vespasianus cepit.} insistimus, quod manu oculisq̃ue tangimus: & quod iure miremur iniuriis restituisse tot annorum, tot bellorum. Ego interruptum, Sermonis mihi venia sit, inquam. Hoc illud, ais, quod vrbe mediâ? Valdè erras. Oculis hunc vrbis ambitum, siue perticâ metire: à latere propius aberit, quàm ab umbilico. Florentius, Pomœrium te decipit adolescens, inquit, nouæ vrbis: quod ab Aureliano, & post illum est. At veterem finitionem & limitem si inspicis: prope verum est Suetonij nota. Cuius ipsa verba referre mihi pretium, vt emendem. In Vesp. cap. ix. *Fecit Amphitheatrum vrbe mediâ, vti destinasse compererat Augustum. Amplissimos ordines & exhaustos cæde variâ* ^{Labe elota in Suetonij verbis.} *& contaminatos veteri negligentia, purgavit supplēuitq̃ue.* Scribo & interpungo: *amplissimum. Ordines.* Amphitheatro enim data laus & titulus, Amplissimi: non Ordinibus. è quibus soli Senatui conuenire eum scio, nec tributum Equiti vñquam. Et si ^{Scilicet Senatus, ordo amplissimus.} de iustâ medietate tamen haud adfirmo: satis est circâ fuisse. Struxit autem Vespasianus in consulatu suo octauo: id est, vix ^{Quando Vespasianus cepit.} biennio, ante vitæ finem. Inducor à Nummo, cuius inscriptio: IMP. CAESAR. VESPASIAN. AVG. COS. VIII. P. P. & parte alterâ, expressa hæc Amphitheatri figura. Itaque cœpit opus ipse, non absoluit; struxit, non extruxit. At ^{Titus id absoluit.} Titus filius

filius summam manum imposuit, idemque dedicauit. Duorum ergo Principum opus: ideoque non malè Sex. Rufus qui ambigüe inscripsit, *Flauij Amphitheatrum*. etsi fama & vulgus Tito magis adiudicarit: siue fauore quodam in illum, siue potius ex Romano ritu, quo receptum opera censerì à dedicante. Non satis consideratè igitur Eutropius & Cassiodorus, qui fecisse Titum id autumant: magis Aurelius Victor, qui perfecisse.

Victoris
parum cla-
ra aut cer-
ta lectio.

Biennio post, inquit, ac menses serè nouem, Amphitheatri perfecto opere, lautusque veneno interit. Vbi Lauti vox meis naribus parum elauta. quam enim habet sententiam? scribamque li-

Durus ip-
se, & ferrei
stylis scri-
ptor.

bens, *Amphitheatri perfecto opere, Lautibusque: vel, Lautisque.* Censeo enim duo opera commemorari ab eo Titi, Amphitheatrum & Thermas. Quas infrequentiori nomine Lautus adpel-

Multi re-
fecerunt
Amphi-
theatrum.

lat: uti Festus *Lautulas*, *Loca ubi lauandi usus exercebant.* Durum hoc mihi ipsi videretur, nisi Victorem cogitarem, & reliquam eius adfectatæ nouitatis phrasim. Atque hi duo soli Principes fecere; alij refecere, cum casu aliquo læsum, aut igne fuit. Inter eos M. Antonius Pius, ut refert Capitolinus: *Opera eius, inquit, Romæ hæc exstant. Templum Hadriani, Græcostasium post incendium restitutum, instauratum Amphitheatrum.* Item Eligabalus, Lampridij testimonio: *Amphitheatrum ab eo instauratum post exustionem.* Denique Senatus ipse eam tuitionem suscepit, sub Gordianis. Capitolinus: *Quidenim opus est de restitutione templorum, de thermis Titianis, de edificatione Amphitheatri agere? Ita multorum curâ, & Genio quodam Perennitatis, peruenire tanta machina potuit ad hoc æui.*

* Quæ ne-
scio an in
Agellio re-
stituendæ
sint, l. i. ii.
c. i. Apud
balneas Ti-
tias, non
autem Si-
tias, ut li-
bri. Nec
tamen ad-
firmo.

CAPVT VII.

Communis Amphitheatri Titiani forma. Altitudo, & capacitas eius. Laus & præconia. Denique ubi situm. Martialis explicatus.

Altitudo
Amphi-
theatri.

VERE enim grandis. Altitudinem hanc vides? nunc quoque miranda est: etsi multum à vertice eius corrui, multum à pedibus subsedit. Nam mole & æuo, magna hæc pondera clarè desident, terrâ cedente. Adde aggestum ruinarum: quantum periit? Alta igitur, & Ammianus de eâ: *Amphitheatri moles*

moles solidata lapidis Tyburtini compage, ad cuius SUMMITATEM
AEGRE VISIO HVMANA CONSCENDIT. Vides hunc orbem?
is quoque capax: & supra tuam fidem. P. Victor: Amphitheatrum, inquit, *quod capit loca LXXXVII. ∞. Et de gradibus* ^{Capacitas cauea gradibus.}
tantum intellegit, credo: in quorum puluillis sedisse commodè
vult octoginta septem millia hominum. At in ambitu illo su-
periore & circumiectis porticum Aulis, non minùs item spe-
ctarunt quàm dena aut vicena potiùs millia: siue stantes, siue
in allatis cathedris sedentes. Iure ergo molem hanc admiratus ^{Ambitiosa satis laus, à Cassiodoro.}
Cassiodorus, in hoc eulogium erupit: Hoc Titi potentia Principa-
lis, diuitiarum profuso flumine, cogitauit adificium fieri, unde CAPVT
VRBIVM potuisset. Et Martialis ante opera omnia orbis ponit,
historicà, non poëtica fide:

Omnis Casareo cedat labor Amphitheatro:

Vnum prae cunctis fama loquatur opus.

Intellegit enim hoc Titianum: nec ad Domitianum illa, aut de Domitiano, vt alucinatur interpretum vulgus. Doctorum Curia mecum scit, non ista solùm, sed totum Epigrammatum primum libellum in Titum maximè conuenire & eius ludos: quos in dedicatione huius Amphitheatri exhibuit per dies panè

* centum. Idem poëta, venerabilem molem appellat:

Hic ubi conspiciui venerabilis Amphitheatri

Erigitur moles, stagna Neronis erant.

& simul locum præt, in quo hoc opus destitutum. qui pars fuit Neronianæ domus. Sub has laudes exclamaui ego, iam ardeo Florenti, ardeo. restingue hunc ignem: & sigillatim mihi explica veterem germanamque faciem huius loci. Florentius, Non inuitus, inquit. scio enim (præter ingenuam delectationem, quæ hîc adiuncta) nihil magis facere ad illustrandam rem omnem spectaculorum. Quorum cum tam crebra mentio in omni genere scriptorum: cur fugiam tenebras tuas pellere exigui fermonis face? Audi igitur. describam tibi omnem interiorem hanc molem, imò depingam: & quidem, quò magis capias, per partes. Bene enim olim Corynna ad Pindarum: * *Manu seren-*

dum esse, non sacco toto.

A Martiali item.

* Xiphilinus auctor.

* Τῇ χειρὶ
 διασκεψν
 ἀλλὰ μὴ ὅλῳ
 τῷ θύλακι.

CAPVT VIII.

Ingressio in particularem Amphitheatri descriptionem. Primum de forma eius : quæ Ovalis ostensa. Calpurnius & Dio explicati. De solo Arenæ : in quò cloacæ siue specus. & cui rei. Item de portulis.

SED vísne admoueamus nos paullùm ad inferiorem hunc parietem, vbi vmbra? Inò sedeamus etiam, si ita visum, inquam, in graduum his fragmentis. Simulque sedi ego. & ridens, ad Florentium, Quis scit, inquam, si locum nunc non premam magnæ alicuius vmbra? Florentius se quoque iam collocans, Id quidem facile, inò necessum est, inquit. Nam ad podium sedemus, & in Orchestrâ. heu, quot hîc olim Senatores? Sed specta.

*Ratio fabricandi Amphitheatri. Theatri ipsius quæ forma. Duo Theatra iuncta, Amphitheatrum exhibent. * Ita vertit Theatra. nec impropiè aut durè.*

Arenæ huius, primum, siue caueæ totius forma, non rotunda & orbicularis prorsum est, vt oculi tibi possint imponere: sed porrecta magis paullùm, & oblonga. Dimensio id adprobat: ratio ipsa operis: quia Amphitheatrum iunctum & factum ex duobus Theatris, reiectâ scenâ. At Theatrum non iusti hemicycli formâ, sed amplius diametri quartâ parte fuit: vti etiam nunc ostendit figura reliqua Theatri Marcellæi. Ad quam compositionem & figuram Cassiodorus præluet: *Cùm Theatrum, inquit, quod est hemisphærium, Græcè dicatur: Amphitheatrum quasi in vnum iuncta duo * Visoria, rectè constat esse nominatum.* Item Isidorus: *Amphitheatrum dictum, quòd ex duobus Theatris sit factum. Nam Amphitheatrum rotundum est, (non id quidem planè verum) Theatrum verò ex medio Amphitheatro est, semicirculi figuram habens.* Ouidius clarissimè:

— structoque vtrimque theatro,

Vt matutinâ ceruus periturus arenâ.

Oui formâ hæc loca.

Ouo aptissimè comparat idem Cassiodorus: *Oui speciem, inquit, eius arena concludens, vt concurrentibus aptum daretur spatium, & spectantes omnia faciliùs viderent: dum quædam PROLIXA ROTUNDITAS vniuersa colligeret.* Itemque Calpurnius in Bucolico, de Venatione Carini:

Calpurnius illustratus.

Et geminis medium se molibus alligat ouum.

Nam geminas moles, duo theatra intellegit: eaque alligari vult

vult in ouum. Qui aliter explicant, circumludunt, sententiam poëtæ non tangunt. Idem cum valle comparat, quæ cincta vndique supino monte:

Qualiter hæc patulum Vallis contendit in orbem,

Et sinuata latus, resupinis Undique siluis,

Inter continuos curuatur concaua montes:

Sic tibi planiciem curuæ sinus ambit Arena.

*Amphi-
theatrum
valli cin-
cta in or-
bem monti-
bus compa-
ratum.*

Nec versibus iis aliâ luce opus, nisi si apud elucum. Dio Cassius idem voluit, cum montem quemdâ cum Amphitheatro com-

ponit: Ως εἶ, inquit, Κωνσταντῆς θεάσας τὸ ὄρος σύμπαν, ὡς μιν ἐκ μεγάλῳ εἰκάζου, ἐοικέναι. Habes vniuersi huius caui formam; nunc aream

*Arena a-
ra tota
libera.*

vide. Ordinar enim cum architectis ab imo solo. Ea pura, sine

substructionibus aut ædificiis, libera tota ad cursum ferarum &

ad pugnam. Excipio quod in eâ alibi (partem enim non designo)

*Nisi quod
Ara in eâ
Ioni.*

Ara fuit è lapide: illa dico cruda Ara, quæ sacra Ioui Latiari.

Prudentius id te docuit: si versus eius audisti non iacenti aure.

*Cloaca sub-
terranea.*

Iam sub ipsâ areâ, cloacæ. Ita credere me iubet * Andreas Ful-

** Lib. I. De
mirabili-
bus Urbis.*

uius: qui magnam etiam partem ædificij tolerari ab iis vult &

sustineri. An ipse, an alius viderit, nescio: si vera traditio; ambi-

gam, fuerintne re ipsa cloacæ ad exsugendum educendumque

*Ad quem
usum ea
fuerint.*

humorem illum * stagnorum, prouidè structæ: an potius came-

** Nam in
stagnis Ne-
ronis stru-
ctum Am-
phithea-
trum.*

ræ quædam & specus subterranei, ad custodiam & receptum

ferarum. quas tamen illi indiligenter cloacas censuerunt. Siue

etiam ad vsum aquarum, quas in Arenam occultè & subito

inducebant atque educebant, ad Naumachias. Certè cum feri-

na magna vis cottidie in Amphitheatrum induceretur: quæri

*Fera quo-
modo sub
ipsam pu-
gnam ad-
seruata.*

dignum est, quo loco eæ habitæ aut seruatae. Non enim om-

nes simul emissæ. Si in ipsâ areâ vsipiam: artarint locum. si ex-

trâ: quomodo eæ statim perductæ, aut quâ ad manum? Mea

quidem opinio sit, partim subterraneos cauos fuisse, in quibus re-

conderentur sub ipsos ludos: partim depositas eas in caueis sub

interiore istâ porticu, è quâ portulæ & aditus plures pertinent

in Arenam. Non tam clarè eas Portulas hîc vides (omnia enim

*Portula in
imo muro.*

hæc ruinis aggesta & obruta) sed Veronæ clarissimè: vbi vtrim-

** Dagena
aliæ aduer-
sæ inter se,
sed gran-
diores &*

que * octo, nisi fallor, sub ipso isto Podij muro. At non eæ certè

ad spectantium vsum: quia in Arenam tantum conducunt,

*sed gran-
diores &
veræ portæ.*

non ad subsellia aut gradus.

CAPVT IX.

*De Specubus subterraneis, amplius. item de Caueis in Amphitheatris.
Liuij defectus aut expletus, aut sententia eruta. Portæ in caueis,
& Plauto lux. Emissio ferarum, & immissio.*

ET de Specubus quidem siue cryptis, valdè sententiam meam iuuat Cyriacus Anconitanus, qui maiorum æuo Itinerarium scripsit. In quo de Amphitheatro Veronensi, sic tradit: *Et nunc conspicitur locus rotundus Arēna, per totum magnis saxis undique structus, & ut ita dicam perfilatus. cū intus CVBATIS & ANTRIS multiformiter redimitus sit.* Sicut de Caueis, Liuius libro XII. loco prorsus quidem fracto & mutilo, sed ex quo tamen non obscurè elicio quod facit istuc. Ait de Censoribus, locasse eos faciendos *carceres in Circo, & oua ad notas curricularum numerandas, & dam, & metas trans & CAVEAS FERREAS* per * intromitterentur. In Circo, ut scimus, olim Venatio exhibita, ante Amphitheatra. itaque huic fini ait Liuius *Caueas ferreas exstructas, per quas bestię (ita enim sententiam fuisse suspicor, si non verba) intromitterentur in Arenam.* Nec de aliis

Cauea prima è ferro, quando?

Liuij fracta verba, ad rem.

Statius explicatus.

Caueis Statius II. Silu. in Leone mansueto:

— stat cardine aperto

Infelix Cauea, & clausis circum undique portis

Hoc licuisse nefas pauidi timuere Leones.

Porta in caueis.

Plautus explicatus.

Vbi nota mihi & Portas. quæ vel Cauearum sunt: vel potiùs istæ Amphitheatrales, de quibus dissero. Certè apud Plautum etiam Portæ in Circo ad bestias emittendas, in Persâ:

Ubi quid credideris, citiùs extemplò à foro

Fugiunt, quàm ex portâ ludis cū emissu st lepus.

Quem locum totum silentio premit vber alioqui interpres: qui (fatendum est) non lucem, sed umbram sæpe facit nostro Umbro. Nescio an Ammianus de istis, libro XXVIII. *Maximus effudit genuinam ferociam: sicut sæpe faciunt Amphitheatrales feræ, diffractis tandem solutæ posticis.* An portulis ibi aliquis legat? sed audax sit, non muto. Ostia videtur Varro adpellasse, De Rust. *Ostium habere debet humile & angustum, & potissimum eius generis quod cochleam appellant. ut solet esse in caueâ, in quâ (verius for-*

fortassè, è quâ: non enim certè in ipsâ Caueâ pugnabant; nisi si ^{Leuiter} ^{Varro cor-} ^{vidus.} Caueam capit, pro toto Amphitheatro) tauri pugnare solent. Atque ex his Caueis cum impetu quodam emittebantur in Arenam. Vopiscus in Probo: *Neque erat bestiarum impetus ille, qui* ^{Emittere} ^{feras.} *esse Caueis egredientibus solet.* ita enim verè & acutè emendauit olim laudatissimus ille Faber. Capitolinus in Gallienis: *Cùm quidam gemmas vitreas pro veris vendidisset uxori eius, surripi quasi ad leonem venditorem iussit. deinde Caueâ caponem emitte.* Emittebantur ergo Caueis, iterumque in eas immittebantur post pugnam. Seneca de Irâ: *Curriculi rotarumque versata facies leonem* ^{Item im-} ^{mittere.} *redigit in Caueam.* Sed & Portulas easdem ad hunc vsum accom-
modare Vopiscus videtur, qui Aditus adpellat. In Probo: *Im-*
missi deinde per omnes Aditus struthiones mille, mille cerui, mille apri. Hic ego, Sed nōnne etiam, mi Florenti, ista de Caueis itinerariis accipi possint, in quibus feræ clausæ & transuectæ? Claudianus eas, vt memini, pulchrè describit, I II. De laudib. Stilic.

Hæc laqueis innexa gemunt, hæc clausa feruntur
ILIGNIS DOMIBVS. fabri nec tigna polire
Sufficiunt: rudibus fagis texuntur & ornis
Frondentes CAVEAE. ratibus pars ibat onustis
Per freta vel fluuios. ex sanguis dextera torpet
Remigis, & propriam metuebat nauita mercem.
Per terram pars ducta ratis.

Itaque potuere in Specubus illis aut Fornicibus, deponi in his-
ipsis Caueis. Haud abnuo, ait Florentius: & addo eas Caueas ex
argento & auro, per splendoris speciem, sæpe factas. Sed per-
gamus in ipso loco nostro describendo.

C A P V T X.

Aliter atque aliter solere ornari hanc Arenam. in modum siluæ, in mo-
dum maris. Antra pro Caueis: interdum Naues. Vopiscus, Apu-
leius, Calpurnius emendati.

ATQVE hæc solens & vulgata Arenæ facies: cui non ne-
go comptum aliquem nouitium sæpe additum, & colo-
rum quosdam fucos. Varia enim cotidie ab ambitiosis Edito-
ribus excogitabantur, vt studia spectantium allicerent lenoci-
nio quodam nouitatis. Ita fuere, qui arboribus hoc planum
^{Ambitiosa} ^{Eauorum} ^{inuenta.}

Arbores in
arenam in-
lata.

confererent, & Arenam totam verterent in siluam. scilicet ut vi-
uam imaginem exhiberent veræ germanæque Venationis. Au-
dax inuentum. & quod non melius tibi exprefferim, quàm ipsis
Vopisci verbis, in Probo: *Venationem amplissimam dedit, ita ut*
populus cuncta diriperet. Genus autem spectaculi fuit tale. Arbores
valide per milites radicitus vulsæ, connexis longè lateque trabibus ad-
fixæ sunt. terra deinde superiecta: totusque Circus ad siluam consitus spe-
ciem, gratiam nobis viroris obtulit. In quâ extremâ clausulâ cenfeo
legas, gratiam noui viroris. Quomodo enim, nobis? nec Vo-
piscus ipse certè inter spectatores fuisse significat: quod abnuat
ætas. Neque tamen gratia aut laus huius inuenti penes Probum:
reperio Gordianum iam antè factitasse idem etiam priuatum.

Vopisci cor-
rectio.

Capitoli-
nus expli-
catus.

* Munera
enim pingi
solere, do-
cui lib. 11.
Satur.

Capitolinum non aliter accipio, vbi de magnificis eius mune-
ribus in Quæsturâ: *Feras Libycas vno die centum exhibuit, vrsos*
vno die mille. Exstat silua eius memorabilis, quæ picta est in domo ro-
stratâ Cn. Pompeij, quæ ipsius & patris eius & proauis fuit. Sed & in
Titi spectaculis tale aliquid indicat Martialis:

Quidquid in Orphæo Rhodope spectasse Theatro
Dicitur, exhibuit Cæsar arena tibi.

Repserunt scopuli, mirandaque silua cucurrit,
Quale fuisse nemus creditur Hesperidum.

Imò æmulabantur id iam in prouinciis: atque Apuleius in mu-
neris Corinthiaci apparatu describit. *Erat, inquit, mons ligneus*
ad instar inclyti montis illius quem vates Homerus Idæum cecinit,
sublimi instructus tabulâ (liber scriptus quem à Gisellino meo
sum nactus, instructus fabricâ, rectius refert) *consitus viretis &*
VIVIS ARBORIBVS, summo cacumine de manibus fabri fonte ma-
nante flumiales aquas eliquans. Nec in solo solum hæc varia-
tio, sed in Caueis ipsis. quarum loco inuenerunt antra quæ-
dam coëuntia & deëuntia, quæ velut è terrâ emitterent subito
feras. Calpurnius hoc voluit, cum in Carini Venatione timidè
miratur.

Apuleius
correctus.

Ah miseri, quotiens nos descenditis arena
Vidimus in partes? ruptaque voragine terre
Emersisse feras? & iisdem sæpe latebris
Aurea cum croceo creuerunt arbuta libro.

Et si legi ibi malim, *disceditis arena.* uti & in Plinij, de Curionis
Amphi-

Amphitheatro, *discedentibus tabulis*. Intellegit enim, arte quadam & machinis, antra illa, velut hiatu terræ, & aperta celeriter & operta: iterumque arbutis & virgultis tamquam crescentibus inducta. Quæ ipsa decora fuisse fatendum est, & blandientia sensibus imitatione quadam naturæ. At illud iam improbi acuminis, & nescias an exemplo quodam à sacrâ Noachi Arcâ, quod Nauim ædificare grandem aliquam solent in ipsâ Arenâ, quæ solutilis esset, & subito luxata emitteret omne genus ferarum pro arbitrio magistri temperantis. Dio id scribit & narrat vbertim in Nerone: vult etiam exemplum oblatum sceleratæ illius navis quâ matrem necaret, ab hac Amphitheatrali. Verba eius commemini: *Ἐπεὶ δὲ ἐν τῷ περὶ τῆς θαλάσσης ὠκείου τοῦ ἔργου, καὶ κρύφα δὲ φαρμάκων ἐκ εἶχον ἂν τὴν αἰελεῖν, ναυὶ ἰδόντες ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ δαλυομένῳ τὴν αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῇ, καὶ πρὸς θηρία ἀφείσαν, καὶ σωμασπρίῳ αὐτῶν, ὥστε καὶ ἐξ ἑαυτῶν, τοιαύτῳ ἐτίθεν ταχέως ἐλαυπηθήσαντο:* Et quoniam eam eadem palam non audebant, nec venenis clam patrare facile id possent: nauim quampiam in Amphitheatro conspicientes ita factam ut sponte solueretur, & belluis quibusdam emissis, rursus compingeretur & rediret in priorem statum, visum iis huic similem ædificare. Nec minus clarè in Seuerò: *Τῆς δὲ δεξαμένης ἀπάσης τῆς ἐν τῷ θεάτρῳ πλοῖς χῆμα κατασκευασθείσης, ὡς τετρακόσια θηρία καὶ δεξαμένη καὶ ἀφείναι ἀρπύρας, ἑπειδὴ ἐξαίφνης δαλυθῆναι ἀνέδοξον ἀρκῆσαι, λέωνες, πάνθηρες, λέοντες, σερυθοὶ, ὄναγροι, βίαιες, ὥστε ἐπτακόσια τὰ πάντα καὶ θηρία ἐβοτὰ ὅμῃ καὶ δεδεμένῃ ὁφθῆναι ἐσφαλῶναι.* Receptaculum autem omnium ferarum in Amphitheatro exstructum erat instar navis, quæ capere simul & emittere posset ad feras quadringentas. Eâ autem de subito occultè solutâ, exsiliabant ursi, leæ, pantheræ, leones, struthionες, onagri, biffontes: ita ut septingentas feras aut pecudes simul & currere liceret cernere, & occidi. Nec naues solùm eiusmodi induxêre in Theatra, sed, quod magis admirêre, quodammodo mare ipsum. Reperti enim qui hoc omne rotundum, per occultos quosdam ductus & meatus, subito aquâ replerent: & pro terrestribus feris, monstra maris ostenderent, & clasies, & naualem pugnam. Ei aquarum inductioni, fortasse non aberraret, qui subterraneos illos canales adtribuat, de quibus suprâ. Carini Principis ludis id factum, visumque à se Calpurnius memorat:

Calpurnij
emenans.

Nauis ad
usum Ca-
nea.

Neronis
parrici-
dium, quo
exemplo
capitum.

Mare suis
aqua in
Amphi-
theatro.

Natantia
in iis ma-
rina mon-
stra.

Nec

*Nec solum nobis siluestria cernere monstra
Contigit, aquoreos ego cum certantibus ursis
Spectavi vitulos, & * equorum nomine dignum
Sed deforme pecus.*

* Hippo-
potamos
intellegit.

Et diu ante illum Nero id vsurparat, Dione sic narrante: Aliquando, inquit, belluis interfectis & Venatione exhibitâ, subito aquam in Amphitheatrum induxit, & nauale certamen ostendit. rursumque eâeductâ, Gladiatores in loco prauit. denique inductâ iterum, magni sumptus publicum epulum. Nec aliter Domitianus, qui vt Suetonius ait, Prælium equestre ac pedestre commisit: & in Amphitheatro, nauale quoque. Noster Seneca ingenia istorum hominum miratur magis quàm laudat in epistolâ XC I. Qui euripos subito aquarum impetu implent aut siccant. Et ostendit inter nouas inuentiones esse.

CAPVT XI.

De muro qui Arenam cingit. de Podio quod super eum. eius forma. Dignissimum eum locum ad spectandum, Senatui adtributum, imò magistratibus. Aptum ad curules sellas. Principis ibi suggestus, Tribunal prætoris: & Vestalium sedes.

* Vberiorem
mensurâ.

Quid Po-
dium.

SED nōne extra limitem eo, quod dicitur, extraque oleas? Nam cum propositum mihi saltem natuiam genuinamque Amphitheatri faciem ostendere, addo etiam ecce colorum fucos & pigmenta. & vereor, Lipsi, vt cum fastidio tuo. Meone? inquam. Imò merum mel & nectar, Florenti, bibo in hoc sermone. quem tu magis magisque sitienti mihi liberaliter infunde, & vt ille ait, * *ῥῆμα μέτρη*. Florentius renidens, E genere Parthorum tu quidem es, inquit: de quibus increbuit, Quo plus biberint, plus sitire. Sed educam te è siticulosâ hac arenâ, & ad Podium transibo quod adsidemus. Nam post Arenam murus ecce iste occurrit, qui Podium sustinet, qui que claudit & ambit infimum hoc solum. Podium enim appello proiecturam hanc quæ in summo muro, quæ paullum prouehitur & pendet instar pedis. Vnde & nomen. Mænianorum ea quædam species est: facta in Theatris, templis, ædibus, ad circumeundum, innitendum, spectandum. Mediolani inscriptio vetus est:

est: DOMITIANVS. PODIVM. CVM. LORICA. ET.
ADITVS. VIVVS. FECIT. Salerni, alia:

T. TETTIENVS. FELIX. AVGVSTALIS.

* HS. L. M. N. LEGAVIT

AD EXORNANDAM. AEDEM. POMONIS
EX. QVA. SVMMA. FACTVM. EST. FA-
STIGIVM.

* id est:
Sestertium
quingua-
pinta mil-
lia num-
mum.

IN AVRATVM. PODIVM. PAVIMENTA.
MARMOREA.

Et de his ipsis theatralibus, alia: THEATRVM. STRAVIT.

PAVIMENTO. PODIO. * CIRCVMSCRIPSIT. Itaque

vt clarè capias, non aliud Podium hoc nostrum, quàm muri

pars projectior & prominentior, ante inum spectaculorum

gradum: cui columnæ impositæ cum epistyllis ad ornatum,

siue (cùm libèret) ad innixum. Vitruuius describit non obscurè,

magnitudine etiam expressâ, si attendis, libro v. cap. vii. vbi

de Theatris: Podij, inquit, altitudo, ab libramento pulpiti cum co-

ronâ & Lysi, duodecima Orchestræ diametri. Supra Podium, columnæ

cum capitulis & spiris, altæ quartâ parte eiusdem diametri. Cuius

mens, vt, si Orchestra tota, in quâ Senatores, (pone eam esse gra-

duum quattuor aut quinque) alta pedes xii. tum ipsum Po-

dium vnius sit; columnæ eius, trium. Et addo, victoriolas etiam

reponi solere in Podiis istis. Spartianus suadet in Seuero, vbi de

Circi ludis: Victoria, inquit, vento iecta de Podio stans decidit. Et

Dio Cassius agnoscit in Theatri scenis, libro l. cùm refert inter

prodigia, ventum tam grandem fuisse, ὡς εἰ καὶ Νίκης ἀγάλμα ἐπὶ τῇ

τῇ θεᾷ τῆς οὐλῆς πεσέειν: vt & Victoriæ simulacrum à scenâ Theatri ca-

deret. Ad hoc Podium, spectare soliti primi è Senatu. Nam

cùm Orchestra plurium graduum esset, dignissimus habitus ille

imus qui Podio proximus & Arenæ. quippe ex quo facillima

spectatio. Iuuenalis:

— generosior & Marcellis
Et Catulis, Paulique minoribus, & Fabiis, &
Omnibus ad Podium spectantibus.

Suetonius Aug. cap. xliiii. Factum decretum patrum, vt
quoties quid vsquam publicè spectandum proponeretur, primus sub-
selliorum ordo Senatoribus vacaret. Primus, siue Imus. Ac ne-

D

scio

* Bene
Circum-
scripsit:
quia in or-
bem circui-
bat & in
ambitum.

Magnitudo
& ornatus
Podij.

Vitruuius
explicatus.

Primi s.
natorum ad
Podium.

*Spatij ali-
quid inter
Podium &
Gradus.
Sedis cu-
rulis
spectabant.*

** Docui
abundè ad
11 lib. An-
nal. Tac.*

*Apparito-
res apud
magistra-
tus suos.*

*Suggestus
in Podio.
Quis rep-
perit.*

*Cubiculi
formâ, &
nomine.*

*Suetonius
explicatus,
aliter at-
que vul-
gus.
Traianus
Suggestum
recusavit.*

scio an inter ipsum Podium & Gradus spatij aliquid vacuum fuit latioris, in quo spectare soliti honorati. idque propriè, Ad podium spectare. Suadeor, quòd sellis curulibus spectasse quosdam reperio. vt Suetonius narrat de Augusto: *Commissione ludorum quibus Theatrum Marcelli dedicabat, euénit vt laxatis selle curulis compagibus caderet supinus.* Item, quòd sellas easdem honoris causâ positas* absentibus, siue etiam mortuis. At sellæ ex non est vt commodè positæ in Gradibus ipsis fuerint, commodissimè in hoc plano. Credamque Consules, Prætores, aliosque quibus id ius, in curulibus suis ad Podium sic sedisse, cum licitoribus, viatoribus, & magistratus sui pompâ. Tacitus hoc postremum ingerit libro xvi. Annal. cum præmia describit accusatorum: *Liberto & accusatori præmium opere, locus in Theatro inter Viatores Tribuncios datur.* ex quo necessum, fuisse eos bono honestoque loco, & iuxta Tribunos ipsos. Nec immerito, vt quisque magistratibus suis appareret. Nec magistratus solum ad hoc Podium designator ego colloco, sed & Principem ipsum. cui tamen eminentior quidam Suggestus exstructus, & velut sua domus. Origo rei à Iulio Cæsare. quem Suetonius, inter alios honores quos nimios recepit, admisisse ait *statuam inter reges, SUGGESTVM in Orchestrà.* Secuti que Principes id tenuère, vt clarum ex eiusdem Suetonij Ner. cap. xii. *Icarus, ait, primo statim conatu iuxta CVBICVLVM eius decidit, ipsumque cruore respersit. Nam perrarè præsidere: ceterum accubans primum paruis foraminibus, deinde toto podio adaperto spectare consueuerat.* Ex quo facile colligis Suggestum illum tectum & inædificatum fuisse, ad modici cubiculi formam. cui proprium etiam suum Podium (de eo enim, non de grandi illo Amphitheatrali necessario Tranquillum capis) quod ostiis quibusdam siue fenestris, Arenam versus aperiretur. Plinius hunc morem satis illustrat, laudatione ad Traianum: quem commendat, quia ciuilitè sustulit. *Digna, inquit, victore populo sedes (de Circo sermo est) visenda cum ceterâ specie, tum quòd æquatus plebis ac Principis locus.* Siquidem per omne spatium una facies, nec magis proprius spectandi Cæsaris SUGGESTVS, quàm propria quæ spectet. Licebit ergo ciuibz tuis inuicem contueri, dabitur non CVBICVLVM principis, sed ipsum cernere, in publico, in populo sedentem. Sed præter hunc Suggestum,

gestum, ad Podium etiam Tribunal Editoris. Cum enim aliis ^{Tribunal} honoribus, ut lictoribus & veste prætextâ, insignes voluerint ^{in Podio.} eos esse qui ludos exhiberent; tum etiam altiori hac sede, in quâ præfiderent. Suspico ex Suetonij Augusto: qui *Virginibus Vestalibus*, inquit, *locum in Theatro separatim, & contra Prætoris TRIBUNAL dedit.* Nam quod Prætores nominat, eò est, quòd plerumque ludos ij exhibebant. At quin aliis etiam Editoribus is honos & is locus, non ambigo. Ad hoc Tribunal refero, quòd Vitruuius in *omni pusillo & magno Theatro fieri vult itinera, ascensus, pulpita, TRIBUNALIA.* lib. v. cap. vii. Quòd verò ad Podium ea sedes, cum ratio euincit, tum Suetonius qui ex aduersum collocat Vestales. Eæ autem ad Podium. ^{Vestales} ^{ibidem.}

Prudentius:

*An quoniam Podij meliore in parte sedentes
Spectant, eratam faciem quàm crebra tridente
Impacto quatiant hastilia.*

C A P V T X I I.

Quod tutamen infimo illo Podio fuerit à feris. Retia solere prætendi, benè nexa, benè firma. Versatilia item quadam ligna: Cancelli ferreos & Euripos. Sudatum in Calpurnij versibus.

ET de Podio quidem hætenus. Transeo. imò mane, inquam ego, mane. Magnus mihi hic metus: Circumspexit Florentius, velut quærens. Sed ego cum risu, Non pro me, ne crederes, inquam: sed pro Consulibus & hoc omni Senatu Romano. quos tu quidem in Podio collocas, id est, in ipso ostio orci. Quomodo enim hîc tuti à feris? quis leo, quæ panthera illos non inuadat, tantillo ab Arenâ interuallo? Iam si elephas aliquis. heu! Risit hîc largiter Florentius: & , ô te hominem albo hepate! inquit. profectò mater tua numquam flebit. Quid tamen hîc periculi? Murus iste quem vides, quiq; Arenam diuidit, ^{Murus Podij olim factus altus.} scito altiore fuisse non paullò quàm pro aspectu. Ipse corruit, & subsedit, & rudera aream alleuarunt. Non minus certè olim altitudinis habuit, cum hoc Podio, duodenos quindenosve pedes. Quæ fera hunc transfiliat? Et tamen contra inopinatos quoque casus, scito à catis illis prouidè prouisum. Nam primum re-

Retia ante
Podium;
quorum va-
ritas scili-
cet non im-
pediebat
aspectum.
Retia illa
per luxum
magnata.

tia valida, nodosa, in orbem undique Podium hoc cingebant. Plinius ea intelligit libro XXXVII. de Neronis quodam munere: *Tanta, inquit, copia succini inuenta, ut RETIA ARCENDIS FERIS PODIVM PROTEGENTIA succino nodarentur.* Et Calpurnius, qui retia illa in Carini Venatione format & torquet ex auro:

— auro quoque torta refulgent

Retia, quae totis in Arenam dentibus exstant.

Ligna ro-
tandia.

Nec retia solum, sed versatiles quidam trunci adpositi muro & huic Podio, contra scansionem omnem ferarum & insultum. Quae ligna quidem manifestò in ipsis Caueis Ammianus agnoscit, libro XIX. *Ut dentata in Caueis bestiae, tetro padore efferatae, euadendi spe, REPAGVLIS VERSATILIBVS illiduntur: in Caueis inquam, sed in ipso etiam Podio aut circa, videtur Calpurnius locare, etsi verbis parum claris aut certis:*

— nec non ubi finis Arenae

*Proxima marmoreo peragit spectacula muro,
Sternitur adiunctis ebur (admirabile) truncis.*

* Fortasse
leg. Et coit
in rotulam
teretem:
quod lubri-
cus axis.

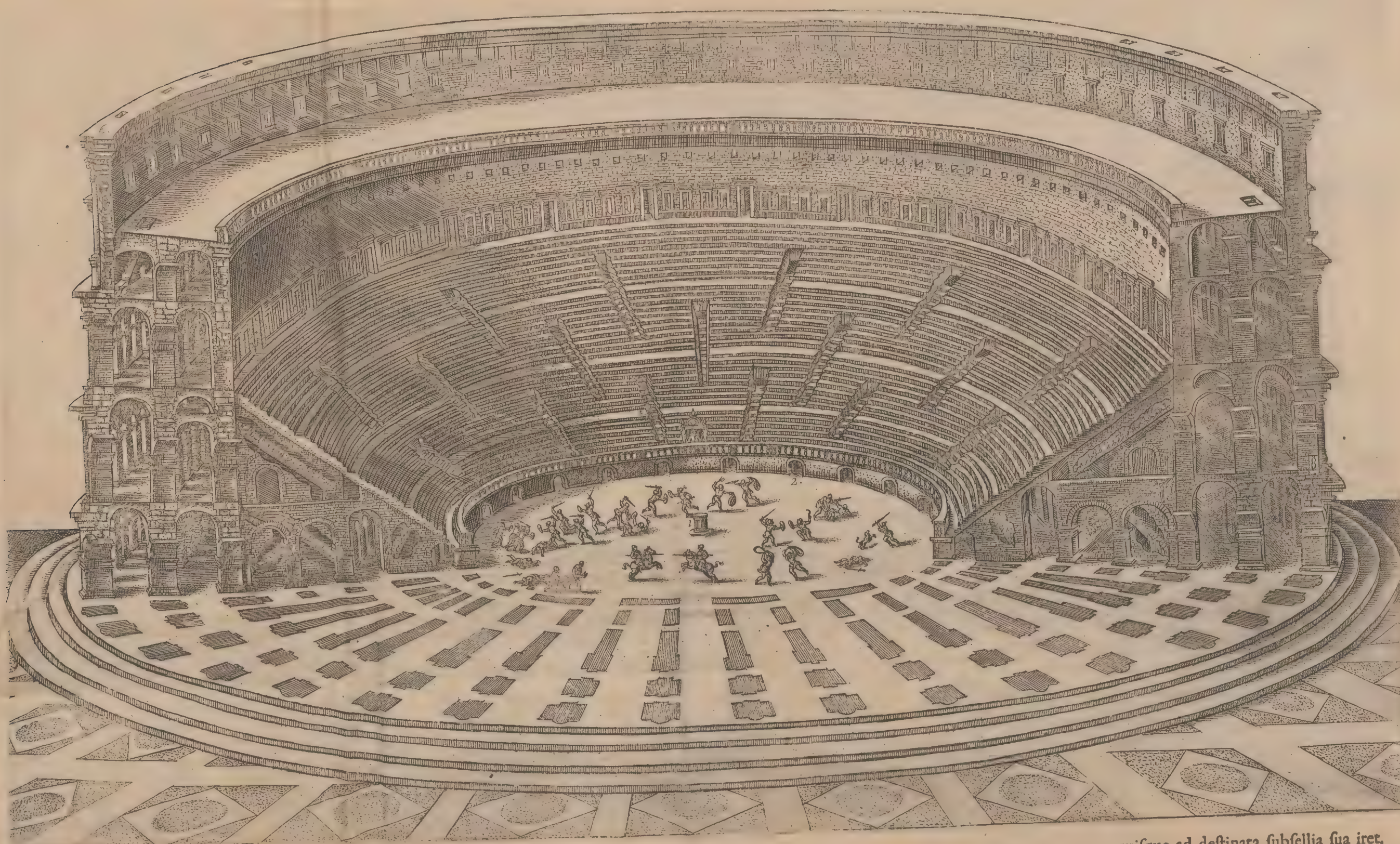
** Et coit in rutilum, tereti quâ lubricus axem
Impositos subitâ vertigine falleret ungues
Excuteretque feras.*

Versus enim dubiae & intricatae scriptionis. Legerem, *Et coit in rutilam*, siue, *rotulam*. ut velet truncos eos eburatos utrimque in rotulam coisse, atque ita insilientis feræ impetum fregisse, & vertendo excussisse. Nescio etiam an, *in ruplum*. Nam Ruplus in Glossis, *σεσφωδὲς γαλιδυγες*, *ἢ δ' ἀποψήκτιον*, *cardo* & *vertebra caueæ*. Sed mentem facilius versuum horum adfirmarim, quàm verba. vult omnino transuersa quædam ligna versatilia obiecta muro, quæ feras fallerent dum enituntur. Ego hîc iterum, Anceps hoc præsidium, Florenti: & quomodo me firment versus tam infirmi? Sanè (rideas licet) ego etiam nunc in summâ caueâ spectare eligam, nec inuidiam Senatui Orchestram. Contra elephantes enim & immanes illas feras, quid? Parata arma, inquit Florentius. Nam aut clathris ferreis Arenam totam circumdabant: aut, quod certius, Euripis. Valdè enim id genus metuens aquæ. Plinius libro VIII. *Vniuersi* (de elephantis loquitur) *eruptionem tentauere, non sine vexatione populi, circumdati clathris*

Contra
grandiores
belluas
quid præsi-
dij.

AMPHITHEATRI INTERIOR FACIES, QVALEM EAM FVISSE CVM OMNIBVS MEMBRIS SVSPICAMVR.

CAP. XIII.

1. *Ara*, quæ sacra Ioui Latiari. de quâ dixi, cap. iv.
2. *Portulae*, per quas immissæ in Arenam bestiae. Eas clausas ianuis fuisse credimus: non solum ad belluas, ne egressus patêret iam solutis, sed etiam ad aquas coercendas, cum iis Amphitheatrum impletum. etsi ianuæ tunc fortasse magis compactæ addi pro tempore potuêre. Vide super his portis cap. viii. & ix.
3. *Podium*, cum suis columellis: & in medio Suggestus Imperatoris. Dixi cap. xi.

4. *Præcinctio*, siue Diazoma. id est, gradus altior & latior: cuius generis tres fuisse in Theatris Vitruuius docet. Sed in eo numero videtur etiam prima præcinctio collocanda, quæ ad ipsum Podium. Itaque sculptor noster vnâ amplius expressit. Ambigo etiam, an non aliæ Præcinctiones ornatae columellis suis fuerint, vti Podium ipsum.
5. *Vomitoria*, siue aditus. id est, portulae quædam quadratæ in ipsis gradibus, per quas in sedilia diffundebantur. Ad eas, minuti illi gra-

dius scalares, vt per eos quisque ad destinata subsellia sua iret. Spatium medium inter Scalares binos, Cuneum vocamus: quia quadamtenus ea forma est, vt in acie instruendâ Cuneum item vocant.

6. *Foramina*, ad transmittendos malos, quæ pauca hic expressa, sed tamen ibant in orbem: & externè à mutulis quibusdam mali sustinebantur. Cetera opinor satis clara esse ex descriptione nostrâ, quæ est capite xiii.

clathris ferreis. Quâ de causâ C. Caesar Dictator postea simile spectaculum editurus, * Euripis arenam circumdedit. quos Nero Caesar sustu-
lit, equiti loca addens. Et iamne securus? Haud planè etiam, in-
quam ego: sed perge.

* Vide &
Sueton. in
Cæs. cap.
XXXIX.

CAPVT XIII.

Gradus, & eorum forma. Diuisi accuratè in suas partes. Puluilli in
ijs. Præcinctiones. Aditus. Viæ. Cunei. Cathedræ. Porticus.
Vitruuius, Tertullianus, Martialis, Calpurnius, Varij scriptores
variè emendati aut illustrati.

FLORENTIVS: Gradum igitur iam promoueo ad Gradus,
& ad hos Subselliorum, vt sic dicam, colles. Non malè,
colles. quia reuera per decliue iacentium ea forma. Itaque Cal-
purnius aptè descripsit:

Immensosque gradus, & cliuos lene iacentes.

Malè enim aliquot libri, *diuos*. nec quidquam hîc fanè de pul-
uinari. Sed vt totam hanc sedendi spectandique rationem sub-
tili quadam Mineruâ intellegas, non crassâ: opus, vt hoc omne
spatium distinguam tibi per partes. Quæ erunt istæ. Gradus: *Distinctio*
Præcinctiones: Aditus: Viæ: Cunei: Cathedræ: Porticus. *Graduum.*

GRADVS appellamus, vti scis, ea ipsa loca in quibus fede-
bant. Sic dicti in Amphitheatris, quia ad formam scalarium
graduum, alij alios consequuntur. Eorum dimensio Vitruuio
expressa: Gradus, inquit, *ubi subsellia componantur, ne minus alti*
sint palmopede, & digitis sex. Latitudines eorum, ne plus pedes duo
semis, ne minus pedes duo constituentur. Palmopede, id est, pede &
palmo: siue palmis quinque. Palmus enim quattuor digitos
continet: Pes quattuor palmos. Sed hæc tamen Vitruuiana al-
titudo non conuenit gradibus Amphitheatri Veronensis. qui,
Torello dimetiente, alti dumtaxat pedem & duas vncias. id est,
pedem & duos digitos semis, & paullum quod excurrit. Sed
cur tam lati? parum enim ex symmetriâ & bono loci videtur,
duos pedes & semis latos eos facere. Quod verum est: sed lati-
tudinem eam exigit, in contextu illo Graduum, ratio sedendi.
Pedes enim eorum qui in superiore gradu spectant, innixi
inferiori gradui proximo. qui ne læderent sedentes alios, néve

Quid hîc
Gradus.

Eorum di-
mensio.

Cur latio-
res facti.

E lapide
fuisse, plu-
rimum.

Puluilli iis
impositi.

ipfi læderentur; opus habuere aliquâ laxitate. Fortasse etiam ad ponè transeundum, si qui surgerent, aut sedentibus iam aliis intrarent. Gradus autem isti è lapide. Vnde scitum illud Aristippi, *Cui bono eruditio? Huic saltem, inquit, ne in Theatro lapis sedeat super lapidem.* Quamquam & sæpè è ligno. Serò repertum, ut puluilli insternerentur Senatui: idque primus Caligula instituit. Dio Cassius: *Τὰ τε προσκεφάλαια τοῖς βελούτοις, ὅπως μὴ ἐπὶ γυμνῶν ἢ σκευῶν καθίζον, ὥσπερ τότε ὑπετέθη, καὶ πόλοις σφισι τὸ Θετταλικὸν ἔσπον ἐς τὰ θίατρα φορεῖν, ἵνα μὴ ἡλιώσκειται λαμπρότης, ἐπετρέπη:* *Puluilli tunc primum Senatoribus, ne nudis asscribus insiderent, subiecti, & pileos Thessalicos in Theatra iis inferre concessum, ne in solatione torquerentur.* Ait clarè, Senatui tantum: postea tamen id etiam Equiti concessum, ex Iuuenali:

— exeat, inquit,

*Si pudor est, & de PVLVINO surgat EQVESTRI
Cuius res legi non sufficit.*

Quid Prae-
cinctiones.

* Cap. III.

lib. v.

* id est:

Cingulum
non altius
sit, quàm
latum est
illud ipsum
subcingula-
re Iter, de
quo mox.

PRAECINCTIONES sequuntur. quas, si benè capio, non aliud censeam quàm Graduum interualla & diuisiones quasdam in orbem. Vitruuius aliquoties nominat: sed, ut in re tunc clarâ, describit nobis parum clarè. *Præcinctiones,* * inquit, *ad altitudines Theatrorum pro ratâ parte faciendæ videntur: neque * altiores quàm quanta Præcinctiois Itineris sit latitudo. Iterû: Gradationes scalarum contra quadratorum angulos dirigantur ad primam Præcinctioem.* Videntur autè siue ad Vomitoria & ipsos Aditus, siue in discriminibus Orchestræ, Equestrium, Popolariû, Gradus quosdam latiores altioresque struxisse, qui reliquos minores velut præcingerent & cõplecterentur. Vnde & nomen. Torellus certè obser-

* Et appa-
rent claris-
simè Præ-
cinctiones
in Thea-
tris.

uat in illo Veronensi, * Gradum esse circa mediû, qui duos pedes & vncias sex altus: cùm reliqui tantum, pedem & vncias duas. Atque ea profectò Præcinctio. etsi Vitruuius & res ipsa, plures suadent vnâ. Baltheus id alio nomine vocatur, à pari causâ, quia velut * cingulum quoddam latum fuit. Calpurnius in Amphitheatro Carini: *Baltheus en gemmis, en illita porticus auro.*

Balthei.

* Ea que re
Zodiaci

Zona, etiâ

Baltheus à

Manilio

vocatur.

Diazoma

est.

Tertullianus de spectaculis: *Vias enim vocant cardines Baltheo- rum per ambitum.* Ex quo disce, ad Cingula etiam ista fuisse Vias. Diazomata item, Græcanicâ voce, commodè adpellat Vitruuius cap. VII. *Gradus, diazomata, pluteos.*

ADITVS

ADITVS deinde. qui in ipsâ gradatione portæ quædam siue ostia, per quæ ab exterioribus porticibus venit & descenditur in ipsas sedes. De his Architectus: *Aditus complures & spatiosos oportet disponere, nec coniunctos superiores inferioribus, sed ex omnibus locis perpetuos & directos, sine inuersuris faciendos: uti cum populus dimittitur de spectaculis, ne comprimatur, sed habeat ex omnibus locis exitus separatos sine impeditioe.* Vomitoria appellat Macrobius, voce vulgi: libro VI. Saturnal. cap. IV. Ad illud Virgilij -- totis vomit adibus undam. Pulchrè & antiquè. Unde & nunc Vomitoria (alij libri, Vomitaria) in spectaculis dicimus, unde homines glomeratim ingredienti in sedilia se fundunt. Atque hæc foramina perspicua in his ipsis Graduum reliquiis, itemque in illo Veronensi.

Ad VIAS venio. quæ, auctore Tertulliano, hîc duplices. *Vias enim vocant, cardines Baltheorum per ambitum & discrimina Popularium per proclium.* Optinè eruditus scriptor. Vult enim Vias alias esse, quæ ad * cardines siue limites Baltheorum, in circuitu: alias, quæ à Vomitoriis illis, in descensu. Itaque ait, per proclium. Sed cur Popularium tantum meminit? eaque discriminari, & in cuneos suos tribui, Viis illis secantibus, vult? adhæresco. Excludere enim apertè Equestria & Orchestram videtur: aliter quàm * Suetonius, qui cuneos in his agnoscit: ergo & Vias. Sed Popularia largè fortasse acceperit scriptor Afer, pro omni populi confessu. Vias has modò Itinera, modò Salaria Vitruuius appellat. sed Salaria tamen propriè, Vias quæ inter Cuneos ad ascensum aut descensum. In his Viis qui locum non habebant, quique, ut suo verbo dicam, excuneati erant, spectabant stantes. Tertullianus: *Nam apud spectacula & in Viâ statur.* Martialis facit de falso quodam equite, lib. V.

*Sedere primo solitus in gradu semper,
Tunc cum licebat occupare, Manneius,
Bis excitatus terque, transtulit castra,
Et inter ipsas penè tertius sellas
Post Caiumque Luciumque consedit.
Illinc cucullo prospicit caput tectus,
Oculoque ludos spectat indecens vno.
Et hinc miser deiectus in VIAM transit,
Subsellioque semifultus extremo,*

Et

*Et malè receptus altero genu, iactat
Equiti sedere, Lectioque se STARE.*

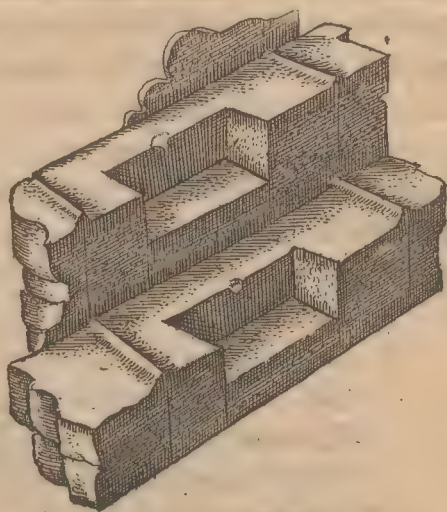
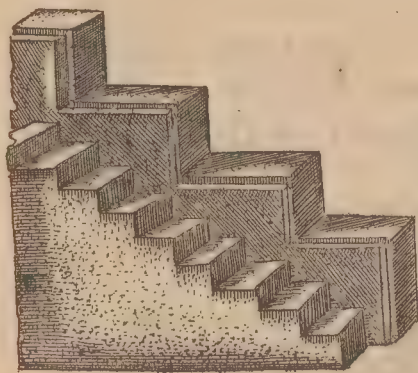
*Martialis
iuxta data.*

Cuius Epigrammatis sententia ista. Manneium solitum ante Domitiani edictum sedere inter equites, & quidem in Equestrium primo gradu, qui ad Orchestram. Sed agnitū & pulsum aliquoties à designatore Lectio, transisse tandem ad summam caueam, & spectasse inter plebem & pullatos: tantum non inter cathedras muliebres. Sed illinc quoque deiectum, spectasse in Viâ semi-stantem. Atque huius sententiæ etiam illud Taciti est, lib. xvi. de militibus, qui à Nerone dispositi *Per cuneos STABANT*, ne quod temporis momentum impari clamore, aut silentio segni

*Dimensio
viarum.*

præteriret. Nam steterisse eos sentio in his utrisque Viis. Latitudo Itineris ad Baltheum, mihi ignota. censeo non minus, trium quatuorve pedum. Si enim vulgarium Graduum, Vitruvius definiente, duo pedes & semis: quidni duplum istis? At Salarium siue Ascensuum altitudo, in Veronensi apparet semipedis & uncia: latitudo, pedum binum. Humiliores ergo aliis sedentariis Gradibus, parte dimidiâ. Addo, Canaliculas quasdam, & derivationes aquarum ad oram extremam Graduum fuisse, quâ Salaria incipiebant. Apparent in fragmentis lapidum.

*Canalicula
in gradibus.*

& vsum

& vsum, credo, habuerunt siue aquæ cælestis deriuandæ, siue potius humanæ. Nam cum dies totos in spectaculis perfederent, quin vrina reddenda fuerit, non ambigimus: ei que vsui tribuimus hos incisos canales. Nam ad pluuiam, scire te volo pendulos leuiter & procliues omnes gradus fuisse.

At CVNEI iam (Alexis *νεπίδας* dixit) inter hæc Vias medij. Quidquid enim sedilium diuiditur Præcinctionum Itineribus, & secatur lateralibus Viis, in hoc nomen id venit. Nomen datum à formâ. quia reipsâ Scalorum directio talis, vt ab imo or-

*Cunei spec-
tacularum.*

diens magis diffunderetur in altum: redderetque cunei formam. Hoc modo, vide. Digiti enim potius res est, quam lin-

*Directio
Scalarum
alterna.*

guæ. Sed hoc mihi nota, Vias istas Scalares non ab imo ad sum-

mm rectâ & sine intercissione isse. Contrâ est. dirigebantur sal-

* Quod
quidem
clarissimè
in Veronensi ap-
paret.

tem ab imâ Orchestrâ ad primam Præcinctionem. Ibi desine-

bant. & alternis aliæ incipiebant, cum Cuneorum nouâ va-

riatione. Ita si triplex Præcinctio (& id ex Vitruuio suspica-

mur:) triplex etiam ordo & discrimen Cuneorum. Nec absurdè

fortasse senserim, si cuneos & Præcinctiones finiam ac discrimi-

nem limitibus Orchestræ, Equestrium, Popularem. Archi-

tectus noster Augustalis, meo animo, describit non obscure:

Cunei, inquit, spectaculorum in Theatro ita diuidantur, vti anguli

trigonorum, qui currunt circa curuaturam circinationis, dirigant ascen-

sus scalasque inter Cuneos, ad primam Præcinctionem. Suprà autem

alternis itineribus superiores Cunei medij dirigantur. Et adde quæ

scribit cap. VIII. Gradationes scalarum inter Cuneos & sedes diri-

gantur ad primam Præcinctionem. ab eâ Præcinctione inter eas ite-

rum mediæ dirigantur. Et sanè hæc præscriptio in parte apparet in

*Theatro Veronensi ad Athesim: quod deformauit (etsi *παχύτε-**

ρον) Torellus. Atque hi Cunei Theatrorum, qui in scriptoribus

occurrunt crebri. Iuuenalis:

———— Cuneis an habent spectacula totis

Quod securus ames?

Martialis: ——— Æra sed à Cuneis vltiora petis.

Inde Theatrum Cuneatum Virgilio aut Seuero:

———— Cuneati leta Theatri

Seditio.

Et Ausonio: Cuneata creuit hæc Theatri immanitas. Inde excu-

neandi

*Exempla
& loca de
Cuneis.*

neandi verbum, id est eiciendi & velut extra Cuneum exclu-
dendi, usurpatum Apuleio. Hi Cunei, certi certis adsignati.
Cunei certi
certis ad-
tributi. Suetonius in Aug. cap. XLIV. *Militem secernit à populo. Maritis è*
plebe proprios ordines (id interpretor, vel ordines aliquot subsel-
Obscura
Tertullia-
ni dictio
explicata. liorum, vel etiam Cuncos) *adsignavit. Prætextatis CVNEVM suum;*
& proximum, pedagogis. Ad discrimina hæc Cuneorum quique
in iis sedebant, alluisse mihi Tertullianus videtur De Resurre-
ctione carnis: *Igitur quantum ad hereticos, demonstrauius quo cu-*
neo decurrendum sit à nobis. Sed clariùs, & ad Suetonij data verba,
Martialis, lib. v.

Sedere in equitum liceat an tibi scamnis,

Videbo Dindyme. haud licet MARITORVM.

Cunei et-
iam Sena-
torum &
Equitum. Cuneos autem etiam Equitum & Senatorum fuisse, clarè docet
Suetonius Domit. cap. iv. *Die proximo omne genus rerum missilia*
sparsit. & quia maior pars intra Popularia deciderat, quinquagenas
tefferas in singulos Cuneos Equestris ac Senatorij ordinis pronuntiauit.
Et Virgilius, plebis item ac patrum agnoscit:

—— *hunc plausus hiantem*

Per Cuneos (geminatus enim) plebisque patrumque
Corripuit.

Quid Ca-
thedra in-
certè di-
ctum. Ad CATHEDRAM iam peruêni. quam solus Tertullianus
mihi in Amphitheatris suggerit: *Cathedra, inquit, vocatur, ipse*
in amfractu ad conseffum situs. Et intellegitne amfractum in sin-
gulis gradibus? an potius superum locum, vbi cliui subsellio-
rum desinunt, & murus incipit qui porticum facit, cliuosque
illos velut frangit? Nam plani aliquid spatij ibi fuisse videatur,
vnde Cathedris positis spectarent. Possis Calpurnium ad hanc
sententiam flectere:

Venimus ad sedes, vbi pullâ sordida veste

Inter famineas spectabat turba Cathedras.

Cathedra
faminea. Nam famineæ & pullati non nisi ex superiore loco spectabant, ex
Augusti decreto quod Suetonius memorat cap. XLIV. Sellas
etiam Martialis nominat, nescio an pro cathedris, an pro sub-
Retracta-
rus Mar-
tialis ver-
sus. sellis graduum ipsorum. Nam tenebræ mihi adhuc in isto
eius versu:

Et inter ipsas penè tertius sellas

Post Caiumque Luciumque consedit.

Rettuli

Rettuli quidem suprà ad fæmineas sellas : sed repugnante, vt vereor, poëtâ, qui non vult Equeſtria eum egreſſum, ſed in aliquâ ſemper eorum lineâ hæſiſſe. An ſellæ etiam virorum ? eaſque in gradibus ipſis collocabant ? Ita prona quidem facilisque ſententia ſit, vt dicat miſellum hunc irrepſiſſe inter Caij Luciique ſellas, & pænè tertium ſediſſe cum duobus. ſed ex illis quoque latebris protractum. Et fanè de ſellis allatis & illatis, quidam mihi ſuadent. Suetonius Nerone, cap. xxvi. *Interdum quoque clàm ge-* ^{De ſellis dubitatio} *ſtatoriâ ſellâ delatus in Theatrum, ſeditionibus Pantomimorum ex par-* ^{noſtra.} *te Proſcenij ſuperiore ſignifer ſimul ac ſpectator aderat. Iuuenalis, in ſuo illo non inuidendo voto:*

— & duo fortes

*De grege Mæſorum, qui me ceruice locatâ
Securum iubeant clamoſo inſiſtere Circo.*

Nam vult & optat Sellâ ſe deferri in Circum. Vitruuij etiam ambigua verba: *Gradus, vbi ſubſellia componantur.* Tamen magis eſt vt aliter fuerit, ex iis quæ ſuprà dixi. Et Suetonij Iuuenaliſque loci, euincunt non niſi de ſupero loco. quod fatemur vltro. An ergo in Martiali ſcribendum, *tertias ſellas?* capimusque ^{Tentatus Martialis, ſed vereor vt manu parum fauſtâ.} pulſum eum à primo ſubſellio ad tertium ? Sed quam ſententiam aut acumen tum habebit, tò pænè ? Iterum dico. parum mihi in hoc verſu lucet aut liquet.

At de PORTICIBVS ſuperioribus, è quibz tenuiores ſpecta- ^{Porticus quid.} bant, ſatis certum. Calpurnius tangit.

— en illita porticus auro

Certatim radiat.

Hanc ſupremam partem Dio αΨδα θιάζης dixit in Nerone: Καὶ ἐλέφας ἀνέχθη, inquit, ἐς τὸ ἀνωτάτω τῷ θιάζῃ αΨδα : Elephas ſublatus eſt in ſummum fornicem ſive arcum Theatri. Nec malè. quia porticus illæ, vt videtur, arcuato opere tectæ. Certè tectæ. Vitruuius: *Tectum porticus*, inquit, *quod futurum eſt in ſummâ gradatione.* Ideoq; non vanè ſuſpicer à Tertulliano, Cameras, vocatas, De Spectac. ^{Eaſdem vid. ri cum Cameris.} Deus etiam extra cameras, & gradus, & apulias oculos habet. Vbi de Apuliis, digitum tollo : & fateor me non poſſe hiſcere probum de iis aut probabile verbum.

Hic inferenda Amphitheatri interior facies.

CAPVT XIV.

De ordine & locis in sedendo. Quando discrimen id factum. De Orchestrâ, de Equestribus: & Tribunos quosdam novos fuisse inter Equites. De Popularibus. deque loco Pullatorum & Feminarum.

LOCVM & eius membra satis descripsi. ad cuius tamen lucem nonnihil etiam faciet, si ordinem Ordinum in con-
Populi Ro-
mani tres
ordines. fessu noris & discrimen. Populi enim Romani, ut scis, prisca di-
Diu confu-
sio in Am-
phitheatra-
li spectacu-
lo. uisio, in Senatum, Equitem, Plebem. His discreta in Spectacu-
* Feci enim
accuratè in
Comment.
ad lib. xiv.
Taciti.
Orchestra
vox Græco
ortu.
vbi fuerit. lis sua loca, & Gradus. In Theatris quidem iam olim lege Ro-
In imis
gradibus,
qui optimi
spectationi. sciâ: at non ita diu in Circo & Amphitheatris. Promiscuè enim
ibi spectabant & quouis loco liberè, quamdiu libertas Romæ.
* Feci enim
accuratè in
Comment.
ad lib. xiv.
Taciti.
Orchestra
vox Græco
ortu.
vbi fuerit. Plutarchus indicat in Sullâ: Ἡ δὲ μὲν, inquit, θεὰ μονομάχων. ὅπου
In imis
gradibus,
qui optimi
spectationi. δὲ τῆς τόπων δυνεκεμύων, ἀλλ' ἐν τῇ θεάτῳ συμμιγροῦς ἀνδράσι καὶ γυναιξίν
* Feci enim
accuratè in
Comment.
ad lib. xiv.
Taciti.
Orchestra
vox Græco
ortu.
vbi fuerit. ὄντι, ἐτυχε πλυσίων τῶν Σύλλα καὶ δεζερμόν γε μὴ τῶν ὅλῳ ἐμπροσθεν & γένοις
In imis
gradibus,
qui optimi
spectationi. λαμπρῶς: Spectaculum quidem gladiatorum erat. Locis autem ad spe-
* Feci enim
accuratè in
Comment.
ad lib. xiv.
Taciti.
Orchestra
vox Græco
ortu.
vbi fuerit. ctandum nondum tunc discretis, sed mixtim sedentibus viris femi-
In imis
gradibus,
qui optimi
spectationi. nisque: accidit, ut propter Sullam mulier quæpiam sederet, facie &
* Feci enim
accuratè in
Comment.
ad lib. xiv.
Taciti.
Orchestra
vox Græco
ortu.
vbi fuerit. genere honesta. At id mutatum sub Principibus: & discrimina
In imis
gradibus,
qui optimi
spectationi. dignitatum facta, bono iure. Nec subtiliter hîc tempora exse-
* Feci enim
accuratè in
Comment.
ad lib. xiv.
Taciti.
Orchestra
vox Græco
ortu.
vbi fuerit. quar. * quid opus? Hoc scito, Senatui in Amphitheatris quoque
In imis
gradibus,
qui optimi
spectationi. suam sedem fuisse, suam Equiti, suam Plebi. Illam, Orche-
* Feci enim
accuratè in
Comment.
ad lib. xiv.
Taciti.
Orchestra
vox Græco
ortu.
vbi fuerit. stram dixere: alteram, Equestria: tertiam, Popularia. De Orche-
In imis
gradibus,
qui optimi
spectationi. strâ vbiq; obuium. quæ vox nata in scenâ & pulpito, transit
* Feci enim
accuratè in
Comment.
ad lib. xiv.
Taciti.
Orchestra
vox Græco
ortu.
vbi fuerit. communi abusu quodam ad alios etiam ludos. Sedes illi, ut
In imis
gradibus,
qui optimi
spectationi. Vitruuius ait, inter gradus imos. Is enim locus quia Scenæ &
* Feci enim
accuratè in
Comment.
ad lib. xiv.
Taciti.
Orchestra
vox Græco
ortu.
vbi fuerit. Arenæ proximus, ideoque oculis auribusque expositus: optimus
In imis
gradibus,
qui optimi
spectationi. habitus spectationi, siue auditioni. Cicero de Senectute: Ut Tur-
* Feci enim
accuratè in
Comment.
ad lib. xiv.
Taciti.
Orchestra
vox Græco
ortu.
vbi fuerit. pione Ambiuio magis delectatur, qui in primâ caueâ spectat, quàm qui
In imis
gradibus,
qui optimi
spectationi. in vltimâ. Horatius:

Ut propius spectes lachrymosa poemata Puppi.

Magnitudo eius, ut coniicio, in gradibus quattuor aut quin-
 que. aut fortasse pluribus, ut etiam Sacerdotibus ibi locum de-
 mus, & sociarum gentium legatis. Equestria autem, Senecæ
 Equestria. nominata v i i. De Benef. Equestria omnium equitum Romano-
 rum

rum sunt in illis tamen locus meus fit proprius, quem occupavi. Item Suetonio, in Calig. Decimas maturius dabat, ut Equeſtria ab infi-<sup>Quam ampla fue-
runt.</sup>mo quoque occuparentur. Et alluſit argutatrix illa apud Petro-
nium: Ego etiamſi ancilla ſum, numquam tamen niſi in Equeſtribus ſedeo. Ea Equeſtria lege veteri Quattuordecim gradus tenuere. itaque paſſim legas ſedere in Quattuordecim: & pro ipſâ Equeſtri dignitate in Senecâ: At meherculè multis Quattuordecim Gra-
dus ſunt clauſi: non omnes Curia admittit. Lege dico veteri. nam ut <sup>Aucta vi-
deri ſub
Principi-
bus.</sup>idem numerus ſub Principibus fuerit, aucto immaniter nu-
mero equitum, non herculè inducor ad credendum. Et impellit
me in alia omnia Calpurnius, qui oſtendit totam mediam ſu-
perioioremque caueam occupatam ab equite, ludis illis celebri-
bus Carini:

*Venimus ad ſedes vbi pullâ ſordida veſte
Inter ſemineas ſpectabat turba cathedras.
Nam quacumque patent ſub aperto libera cælo,
Aut eques, aut nui ei loca compleuere Tribuni.*

Oſtendit ſe in porticu ſummâ ſpectaſſe inter fæminas, quo-
niam Gradus omnes qui ſub dio, occupati ab Equite aut Tri-<sup>Tribuni
inter Equi-
tes ſpecta-
bant.</sup>bunis. Nam hos quoque addit. nec intellegit illos notos Ple-
beios (caue erres:) ſed Militares inprimis: fortasſe & alios, qui
vario agnomine ſub Principibus ſunt nati. De quo copioſè di-
cendi non hic locus. Ouidius aptè ad hanc rem in Faſtis li-
bro IV. vbi quemdam militiâ functum in Equeſtribus ſibi adſi-
dente in loqui facit:

*Dux mihi Cæſar erat, ſub quo meruiſſe Tribunus
Glorior, officio præfuit ille meo.*

*Hanc ego militiâ ſedem, tu pace paraſti:
Inter bis quinos uſus honore viros.*

Et eodem illo Tribunico iure ſpectaſſe ſe in Equite Mar-
tialis ait:

—— *Vidit me Roma Tribunum,*

Et ſedeo quâ te ſuſcitât Oceanus.

Nam quod de ære magno huius poëtæ ſuſpicere, aut cenſu fuiſſe <sup>Martialis
quomodo
eques.</sup>Equitem: errabis. tenue ſemper & exſuccum hoc genus. Ipſe id
renuit, loco alio, & paupertatem clarè præfert:

Sum, fateor, ſemperque fui, Calliſtrate, pauper,

Sed non obscurus nec malè notus eques.

Inter Equites igitur, quia adnexum hoc Tribuniciaë illi dignitati. Et quidem hi Tribuni in Gradibus primis spectabant, ex Horatiano vetere interprete: qui ad locum illum Epodôn, in Mænam: *Sedilibusque magnus in primis Eques*: commodè notat, Otbo, inquit, *quattuordecim Gradus in Theatro equiti separarat*, ex *Popularia*. quibus primi Tribunicii potestatibus vacarent. Popularia sunt loco tertio. & nomen eâ notione reperies in Suetonij Claudio, c. XXV. *Germanorum legatis in Orchestrâ sedere permisit, simplicitate & fiducia eorum motus, quod in Popularia deducti, cum animadvertissent Partbos & Armenios in Senatu sedentes, ad eadem loca sponte transferant.* Et in Domitiano, verbis quæ rettuli supra. Vlpianus etiam *Milites stationarios* disponi à Præfecto urbis vult, ad *tuendam Popularem quietem*. Callistratus, in spectaculis *Iuvenes quosdam accommodare se turbulentibus adclamationibus Popularem* scribit. Et scio utrumque intellegere hunc plebis confessum. Plebis. nam etsi populi voce utuntur, quæ communis tribus ordinibus: tamen hic pro unâ eius & vberiori parte. Vti & apud Iuvenalem:

*Equales illic habitus, similemque videbis
Orchestram & populum.*

*Popularia
ipsa iterum
divisa.*

Intellegit enim, in hac ipsâ Spectaculorum re, plebem. Popularibus autem adtributi reliqui omnes Gradus. id est Cauea media, & Summa: nam Ima Senatui & Equiti vacabant. Itaque propter granditatem, discrimen aliquod in ipsis popularibus: & pro variâ conditione plebis, varij adfessus. Quosdam, imò ple-rosque Suetonius expressit Augusto: *Militem secrevit à populo. maritis è plebe proprios ordines adsignavit. prætextatis Cuneum suum. & proximum padagogis. sanxitque nequis pullatorum mediâ caueâ sederet. Fæminis ne gladiatores quidem, quos* promiscuè spectari solenne erat, nisi ex loco superiore spectare conceffit.* Vbi de Pullatis quod ait, illustrant Calpurnij versus:

*Pullati ad
superos re-
legati.*

O utinam nobis non rustica vestis adesset!

Vidissem propius mea numina. sed mihi sordes

PULLAQUE paupertas & aduncæ fibula morsu

Obsiterunt.

Ostendit enim se rusticum & pullatum spectasse in caueâ sum-
mâ,

mā, procul à Podio vbi Princeps. Ideò apud Senecam De Tran-
quillitate, *Verba ad summam Caueam spectantia*, sunt vilia & ad
gustum minutæ plebis. At quòd Fæminæ in summo: etiam *Item Fæ-*
Propertius tuus ostendit, vbi præcepta æmulantis Cynthiæ: *mina.*

Tu neque Pompeiâ spatiabere cultus in vmbra,
Et cùm lasciuum sternet arena forum, *Propertij*
Colla caue inflectas ad SVMVM obliqua theatrum. *alia distim-*
etio & in-
tellectus.

Ita legendi & iungendi ij versus. & mens est, Cùm Gladiatores
in foro: caue oculos adiicias, tu qui in equite spectas, ad loca
summa, vbi mulieres.

C A P V T X V.

Confusa aliquando locorum series: eaque occupata. Æs pro Locis. Plau-
tus explicatus, & Suetonius, & Martialis. Dissignatores, eorum
munus. Excitare. Tribuni Voluptatum.

ET hi quidem limites, hic ordo, quem tamen migrabat
& miscebat sæpe Quiritium turbida plebs. Auidi enim
multi ludorum, & exclusionis metuentes, loca de multâ nocte
occupabant, & inhærebant vt suis. Lampridius in Eliogabalo:
Serpentes per Marsicæ gentis sacerdotes collegisse fertur: eosque subi-
tò ante lucem, vt solet populus ad ludos celebres conuenire, effudisse.
Benè dixi, occupabant. eo enim verbo id vulgò notabant. *Occupare*
Martialis: *proprie,*
quid.

Tunc cùm licebat occupare, Manneius.

Spartianus in Iuliano: *Ad Circense spectaculum itum est: sed occu-*
patis indifferenter omnium subselliis, populus geminauit conuicia in
Iulianum. Tangit & Tertullianus eam confusionem: *Liberti-*
nos in Equestribus, subuerbustos in Liberalibus sedere. Vbi Libe-
ralia equidem non aliud, quàm liberi populi locum ceperim,
quem turpe occupari à subuerbustis & seruis stigmatiis. Ad-
datu'r Suetonius Calig. cap. xxvi. *Inquietatus fremitu gratui-*
ta in Circo loca de mediâ nocte occupantium, omnes fustibus abe-
git. Ait autem Tranquillus, *gratuita loca.* Ergòne aliquid aliàs *Loca pretio*
pendendum? Apparet: & quidem prisco etiam æuo. Certè *aliquo dis-*
Plautinus Prologus, (etsi non Plauti) id indicat receptum in *tributa.*
seruis: *Plauti an-*
telogio lux.

Serui

Servi ne obsideant, liberis ut sit locus.

Vel as pro capite dent: si id facere non queunt;

Domum abeant.

Græci hæc ὀπθήρα appellasse videntur: quæ explicant in Callimacho Scholiastæ, τὰ ὀπθήρα ἰδὲν δόξα: munera quæ spectandi causâ dantur. Nec in servis hoc tantum, sed receptum etiam in aliis è plebe opinor, qui Locariis nescio quid pro sedibus pendebant. Ita enim appellat Martialis, qui loca designabant. In Hermetis gladiatoris laudibus:

Et Martialis.

Hermes suppositicius sibi ipsi:

Hermes diuitia Locariorum:

Hermes cura laborque ludiorum.

Locarij, qui homines locant, disponentque.

Nam Locarij, meo animo, non aliud hîc quàm Dissignatores. Quos Tertullianus in ludis agnoscit, libello De Spectaculis: *A templis & aris inter tribus & tibias, duobus inquinatissimis arbitris funerum & sacrorum, Dissignatore & Aruspice.* Plautinus idem ille Prologus agnoscit in scenâ:

Dissignatores cum lictoribus.

Neu dissignator præter os obambulet.

Quin etiam lictores illis attribuit:

-- neu lictor verbum aut virgæ mutant.

Qui enim hoc refert ad lictores magistratuum: errat. Nullæ in hac Histricâ provinciâ eorum partes. Sed ut Dissignatores in funere publico lictores comitabantur, seuerioris imperij causâ & ordinis seruandi: sic in Theatris. De funebri Dissignatore. Horatij illud nosti.

— dum ficus prima calorque

Dissignatorem decorat lictoribus atris.

** In Saturnaliis dixi, lib. i.*

Non quia proprij Dissignatorem vlli apparitores (viles enim ipsi olim & fortasse inter libertinos:) sed accipiebant à Domino funeris & Editore ludorum. Ex hoc genere, Lectus ille & Oceanus apud Epigrammatarium: nec magistri illi aut Præfetti ludorum (nugæ istæc interpretum) sed meri Dissignatores.

Crenis eorum dignitas.

Quorum tamen dignitas sub Principibus aucta. Vlpianus bene monet lib. iv. de his qui not. infamiâ: *Dissignatores*, inquit, *quos Græci βεγλῶται appellant, artem ludicram non facere Celsus probat: quia ministerium non artem exercent.* Et sanè locus iste hodie à Principe non pro modico beneficio datur. Horum munus, ordinibus sua

loca

loca adnotare, pellere occupatores ab alienis. Facetè sæpe me- ^{Pellebant}
 minit acutus & capitalis ille Hispanus, per occasionem edicti ^{loco non}
 Domitiani, quo *licentiam in equite promiscuè spectandi* (quæ con- ^{dignos.}
 tra leges eruperat) *cohibuit*. Et id dicebant theatriali verbo, Exci- ^{Excitare.}
 tare aut Suscitare.

Bis excitatus terque, transtulit castra.

Alibi: Et sedeo quate suscitatur Oceanus.

Suetonius Augusto, cap. XIV. *Cum spectaculo ludorum gregarium militem in Quattuordecim sedentem excitari per apparitorem iussisset.* De quâ eadem re Appianus: *Καὶ ὁ Καῖσαρ τὸ σεπώτερον ἀνέστησε: Et Caesar militem iussit surgere.* Pulchrius in eodem planè verbo Græcè lusit Diogenes Cynicus (in Diogene Laërtio:) *Τὸν κισσαροδὸν αἰεὶ κα- ταλειπόμενον ὑπὸ τῶν ἀνεργατῶν ἡσπάσατο, Χαῖρε ἀλέκτωρ. τὸ δὲ ἐπὶ τὸν Θ, Διὰ τί; Ὅτι, ἔφη, ἄσαν πάντας ἐχέσεις.* *Citharædum quendam, quo cantante omnes discedebant eumque relinquebant, salutavit, Salve galle. Illo quærente, Quid ita? Quia, inquit, cantans omnes EXCITAS.* Ipso illo verbo argutissimè lusit. Sed addo etiam. labente ævo, præter Dissignatores, videri fuisse digniore quodam nomine Tribunos: qui electi ad moderandas & temperandas ludicras populi voluptates. Ij dicti, Tribuni voluptatum. Quorum formula & ^{Tribuni voluptatum.}
 munus, apud Cassiodorum libro VII. Variar. Epist. x.

C A P V T X V I.

Tubi occulti in Amphitheatris ad Sparsiones. Eas è croco diluto fuisse. Appuleius emendatus. Videri eundem liquorem è statuis emissum. Pluria ad hanc rem exempla.

VIDEOR de loco omnia dixisse: certè ea quæ conspiciuntur in aperto. Nam quin lateant etiam nunc quædam, non nego: quæ tamen, lucis tuæ causâ, protraham in claram lucem. In eo genere tubi sunt siue fistulæ: quæ in imo & summo ^{Fistula Amphitheatrales.}
 Amphitheatro dispositæ, eâ arte & fine, vt odoratum quemdam humorem eiacularentur leuiter, & inspergerent in sedentes. Is humor, è croco plerumque. Seneca epist. XCI. *Vtrum tandem sapientiore putas, qui inuenit quemadmodum in IMMENSAM* ^{spargebant}
ALTITVDINEM CROCVM LATENTIBVS FISTVLIS ex- ^{crocum ex}
primat? Idem libro I I. Quæst. Natural. *Numquid dubitas nâ.* ^{imâ Are-}

quin SPARSIO illa, quæ ex fundamentis MEDIAE ARENAE crescens, in SUMMAM ALTITVDINEM AMPHITHEATRI peruenit, cum intentione aquæ fiat? Apuleius lib. x. Tunc de summo montis cacumine per quamdam latentem fistulam in excelsum prorumpit vino crocus (ita emendo ex vet. codice nostri Gisellini) diluta, sparsimque defluens pascentes circa capellas odorato perpluit imbre. Benè Apuleius, odorato imbre. quia è fistulis illis, per minuta quædam foramina stillabat is liquor in modum imbris. Et signatè locutus est Antonius Musa apud Senecam patrem, qui Sparsiones, odoratos imbres dixit. Vbi magnus ille Turnebus à se & à vero abit, dum tentat sufficere odoratos imbres: & perperam ad missilia refert. Nam rorem illum ingeniosum, Sparsiones vocabant aptè. Glossæ priscæ: Sparsio, *νεκος ὁ παρόψο*. Et Martialis spargendi verbo in eo vsus:

Hoc rogo non melius, quàm rubro pulpita nimbo

SPARGERE, & effuso permaduisse croco?

Et nimbum item aliquoties appellat: vt libro i.

Et Cilices nimbis hic maduere suis.

Libro ix.

Lubrica Corycio quamuis sint pulpita nimbo.

Nec è fistulis solùm hic imber, sed scito magis inuento è statuis expressus, velut humanus quidam sudor. Lucanus clarè indicat:

Utque solet pariter TOTIS se effundere SIGNIS

Corycij PRESSURA CROCI: sic omnia membra

Emisere simul rutilum pro sanguine virus.

Et ex Theatri Marcelli configuratione conspicuum, in mediâ & summâ Præcinctiōne statuas plures fuisse; partim ad ornatum, partim ad hunc vsu. Eas autem scire licet concauas fuisse: & per immixtas * fistulas ferreas siue æneas, minutis foraminibus, velut per poros & membra expressum hunc humorem. non sine præsentis quidem auxilio & manu ministrorum, qui in parte infernâ stabant. Ego interrompens, Hæc mihi mira, inquam: sed dic tamen, oro te, clariùs, quomodo crocus exprimi arida potuerit in hunc imbrem? Non enim capio. Ille concussio capite & ridens, Crocúsne mera aut arida? inquit. Mi iuuenis erras. Vino diluta fuit, vt Apuleius tibi præibat, si filum attentè suble-

Apuleij
correctio.

Sparsiones
propria.

Ea cum
imbre aut
nimbo com-
parantur.

E statuis
etiam fusa.

* Quas fi-
stulas gran-
des fuisse
suspica-
mur, & alias
minores,
quæ ab illis
diffusæ per
membra.
Quoq; mo-
do id fieri
potuerit.
Crocus non
ipsa, sed vi-
num, eâ
tinctum ad
sparsiones.

sublegiffes eius sermonis. Mixtum videlicet tritumque florem cum herbæ fuisse cum vino: quod vinum colorem deinde adsumeret & odorem. Plinius aperit: *Crocum*, inquit, vino mirè congruit; præcipuè dulci, tritum ad Theatra replenda. Itaque liquidum crocum Ouidius dixit:

Nec fuerant liquido pulpita rubra croco.

Et fluxisse eum per gradus, Spartianus in Hadriano: *In honorem Traiani balsama & crocum per Gradus Theatri fluere iussit.* Vbi de Balsamo item notabis, etsi minùs id crebrum. At de Croco, in omnibus spectaculis protritum: etiam Scenicis. ideoque solemnes crocos Propertius agnominavit:

Pulpita solemnes non oluere crocos.

Adeò ut etiam supinorum hominum deliciis è Theatris in conuiuium sparsiones migrarint, & eadem illà arte vnguentis perfusi conuiuæ. Plutarchus de Othone narrat, disposuisse eum in triclinio variis locis ἀργυρῆς ἢ χρυσοῦς σωλῆνας, ὡς περ ὕδαρ τὸ μύρον ἐκ-
so.

χρῶτες: argenteos atque aureos canales, instar aquæ, vnguenta fundentes. Quod item in Neronis nepotinis sumptibus Tranquillus recensuit, cap. xxxi. Cœnationes eius laqueatæ tabulis versatilibus eburneis, ut flores: & fistulis, ut vnguenta desuper spargerentur. Ita enim eum locum legamus: quoniam duo ibi versatilia, & Tabulæ ad flores, & Fistulæ ad vnguenta.

C A P V T X V I I.

Vela in Theatris & Amphitheatris. Quando eorum usus cœperit. Colorata ea fuisse. aliquando serica, aliquando & purpurea, auro distincta. Testimonia plura.

TEGMEN etiam Amphitheatri latet: quod superduci solet, arcendo æstui ac soli. Tegmen hoc è velis. Primus inuentor rei Q. Catulus: aut certè iam inuentæ, primus Romæ imitator. Valerius Maximus: Religionem ludorum, crescentibus opibus, mox secuta lautitia est. Eius instinctu Q. Catulus Campanam imitatus luxuriam, primus spectantium confessum velorum umbraculis textit. Ammianus de eadem re libro xi v. Ex turbâ verò minima sortis & paupertinæ, in tabernis aliqui pernoctant atris, nonnulli velabris umbraculorum Theatralium latent. quæ Campanā imitatus lasciuia Catu-

lus in *Ædilitate* suâ suspendit omnium primus. Plinius libro XIX. de velis: Postea in *Theatris* tantum umbram fecere. quod primus omnium inuenit Q. Catulus, cum * Capitolium dedicaret. Eius ritus vestigia in ipsis Amphitheatris, ubi foramina in summis lapidibus ad funes velorum illigandos. ut in Nemausensi illo clarè: & in summo hoc Romano quædam grandiora, per quæ coniecimus traici & in altum dirigi antennas solitas, velorum funes sustinentes. At ipsæ deinde antennæ siue mali, per foramina ea immissæ & demissæ mutulis quibusdam excipiebantur, firmitatis causâ. Ad antennas autem subrectas, funes transuersim ligati & extensi, super quos, ducta vela. Testimonia etiam sparsa in veterum scriptis. Propertius:

* At *Ædilitati* eius id tribuit *Ammianus*.

Et modo tam pleno fluitantia vela Theatro.

Suetonius in Caio: *Gladiatorio munere, reductis interdum flagrantissimo Sole velis, emitti quemquam vetabat.* Martialis:

Ducere vela & reducere.

Quamuis non modico caleant spectacula sole, Vela reducuntur cum venit Hermogenes.

Vitruuius præfatione lib. X. In muneribus quæ à magistratibus, Foro gladiatorum Scenisque ludorum, quædam dantur, quibus nec expectatio nec mora conceditur: ut sunt sedes spectaculorum, VELORVMQVE INDUCTIONES. Lampridius in Commodo: Cum illi saepe pugnanti ut deo populus fauisset; irrisum se credens, populum Romanum, à militibus classariis qui vela ducebant, in Amphitheatro interimiri præcepit. In quo mihi nota milites è classe præpositos huic muneri: scilicet quia maritimi illi, iure periti tractandorum velorum. petunt etiam quidam, apud Plutarchum in Romulo, Velabri etymon ab hoc ritu; acutè sed non verè. *Ενιοι λέγουσιν, inquit, τὴν εἰς τὸ ἰπποδρόμον φέγουσαν εἰς ἀγορὰς πάροδον, ἵς ἵοις καταπεταγυῖαι τοῖς ἢ δέαν παρέχοντας, ἐντεῦθεν ἀρχομένους. Ρωμαῖς δὲ τὸ ἵς ἵον Βῆλον ὀνομάζουσι:* Quidam aiunt viam illam quæ à foro ad Circum fert ab editoribus ludorum velis solere integri, initio à Velabris factò.

Velabri vanum etymon.

Variiegata ea vela coloribus.

Romani autem Velum appellant, quod nos Histium. Non verè dico: quia Velabri vocem diu notam & natam ante hunc ritum (qui Catuli ævo inductus) satis clarum. Colorata variè vela ista fuisset, ad ornatum, Lucretius ostendit versibus sanè ad hanc rem luculentis:

Et vulgò faciunt id. lutea, rufaque vela,

Et

Et ferrugina. cum magnis intenta Theatris

Per malos vulgata trabesque trementia pendent.*

Namque ibi confessum caueai subter, & omnem

Scenai speciem, patrum matrumque deorumque

Inficiunt, coguntque suo fluitare colore.

Et Carbasina vela Plinius libro XIX. nominat, cum auctore:

* Carbasina deinde vela primus in Theatro duxisse traditur Lentulus

Spinther Apollinaribus ludis. Mox Caesar dictator totum forum Roma-

num intexit, viamque sacram ab domo sua usque ad cliuum Capitoli-

num. quod munere ipso gladiatorio mirabilius visum tradunt. Mira-

tur & stupet in Cæsariano facto Plinius, vel quia tantum spatij

inductum: vel quia velis tam pretiosis. Nam serica ea fuisse Dio

tradidit, etsi parum adfirmatè, libro XLIII. Καὶ ἵνα μηδένα τῶν θεω-

ρῶν ὁ ἥλιος λυπήσῃ, ὡραπίσματα ὑπὲρ αὐτῶν σπείρει, ὥς γέ πινες φαίσι,

ὑπερπέτασε: Nève quis spectantium à sole infestaretur, vela super eos

Serica, vt quidam tradunt, extendit. Nec scio fanè an Plinij libris

non exciderit ea Sericorum vox. Iam Nero purpurea etiam vela

suspendit, stellis aureis variè interstincta. Xiphilinus: τὰ γὰρ μὲν

ὡραπίσματα τὰ δὲ τῷ αἵματι ἀπὸ τοῦ ἡλίου ἀπερύκει, ἀλλὰ γὰρ ἵπ-

ῶς ἐν μέσῳ αὐτῶν ἀρμα ἐλαυνόντων ὁ Νέρων ἐνέστη, ἀσέβης δὲ χρυσοῖ ὡρεῖς ἐπέ-

λαμπον: Vela etiam quæ per aërem expansa ad arcendum solem, pur-

purea erant. inque iis mediis Nero acu pictus, currum agitans (vide-

licet instar Phœbi) circum verò undique aureæ stelle.

* Nota fir-
mari, quod
suprà mo-
nui de An-
tennis.

* Intellegit
carduaria,
& è tenuis-
simo lino.
Nam Q.
Catuliet-
iam è lino,
sed vulgari
& rudi.

Dubitatio
de integri-
tate Plinia-
ni loci.

Purpurea
vela à Ne-
rone.

C A P V T XVIII.

Eadem Vela à Iuuenali Velaria dicta. Quid Velarij Augustei. Umbellæ

usum & causæ fuisse, velis non expassis. Martialis & Vopiscus

explicati. Umbellati clavi.

HÆC ipsa Vela, nisi fallor, Iuuenalis Velaria dixit illo *Velaria.*
versu,

— pugnas Cilicis laudabat & ictus,

Et pegma, & pueros inde ad Velaria raptos.

Nec enim interpretes hîc audio, qui Velaria locum esse adserunt

vbi vela reconduntur. Imò aliam ego lucem Iuuenali do, & ita

capio: quasi laudaret & stupuerit adulator ille, quod ludis gla-

diatoriis, pueri è pegmate subitò in altum occultâ quadam

Raptus artificiosi & sublationes in pegmatibus. machinâ rapti sint, & ad Vela ipsa. Sanè recepti in Amphitheatris tales lusus, talesque raptus. Quales etiam ille Martiali expressus, de Tauro cum Alcide in æthera rapto, populo spectante & adstupente:

Raptus abit MEDIA quòd ad athera Taurus ARENA,

Non fuit hoc artis, sed pietatis opus.

Velarii, pro hominibus. Lego etiam in veteri inscriptione, PRAEPOSITVS. VELARIO-
RVM. DOMVS. AVGVSTAE. sed alio sensu: quia Velarios ibi accipio, qui præpositi velis in aulâ ducendis. Ita in aliis lapidibus: VELARII. DE. DOMV. AVGVSTI. & alibi: VELARII.

Vela ventus saepe negabat. DOMVS. AVGVSTANAE. Sed redeo ad Theatrica nostra Vela, quæ monco non semper extensa: quia saepe id impediabat ventus. Nec mirum in tam laxo & capaci circo. Hispanus poëta:

Aut Pompeiano vela negata, Noto.

Tunc Umbella succedebat, aut Pilleus. Quid tum igitur? inquires. spectabantne indefensi à Sole? Non prorsus. duplex iis etiam tegmen, siue Pillei, siue Umbellæ. Pillei quidem Thessalici, ut suprâ ex Dione rettuli. quem eundem cum Petafo aliquis fecerit. & notavit eruditus noster Iu-
Martialis illustratus & correctus. nius in libro II. Animaduersorum, cap. VI. Vsi & *Gausapis*, an *Causiâ*, loco illius Pillei? Nam varia hæc in Martiale lectio: atque alij libri aliud Lemma illud præscribunt his versibus Apophoretorum:

In Pompeiano tectus spectabo Theatro:

Nam populo ventus vela negare solet.

Pillei quâ sine dati. Significat disertè, vsurum setegmine Causiæ contra solem, si ventus inuidisset vela. Ad eundem usum refero Pilleos in Theatris ab Editoribus interdum datos, siue birros. Vopiscus in Carino, ubi Iunium Messallam eiusque effusionem in ludis acerbè taxat: *Donati sunt ab Atrebatibus birri petiti, donati birri Canusini.* At de Umbellâ, Martialis idem:

Accipe quæ nimios vincant umbracula soles.

Sit licet & ventus, te tua vela tegent.

Enrum forma. Quam à faciendâ umbrâ dictam scito, nec aliud tegmen quàm quo hodie in Italiâ passim supra caput suspenso vtuntur, per viam & in æstu. E linteo formant, instar obtusæ & breuioris metæ, quod orbiculatâ virgâ extensum, baculo sustinent supra caput erectum. Iuuenalis de eadem:

En

En cui tu viridem vmbellam, cui succina mittas.*

Et Vmbellati clauī apud priscos Architectos, qui capite paulatim instar turbinis latiore: itemque Vmbellati flores Fœniculi, Anisi, Sambuci apud hortenses scriptores. Denique vmbella. quod *σκιάνη* Græcis.

* Colabant enim, ut puto, pro favore cuiusque in hancillamve Circi factionem: Prasinam, Venetam, &c.

C A P V T X I X.

Per occasionem, de pilleo quaesitum. fuerintne eo vsi Romani? Non videri: imò nec Gallos aut Germanos. Certa tamen tempora fuisse, quibus permissum tegmen: certos item homines. Nodi plerique omnes in eâ re, & scriptores explicati.

DESIERAT Florentius, & iam surgebat. sed ego iniectâ blandè manu, Viam mihi aperis eius sermonis, inquam, in quem deferri diu mihi est votum. Itaque, per tuam fidem, qui tam multa hodie me docuisti, hoc quoque velut *ὑπομνηστικόν* admetire, de Romanorum capite tecto siue intecto. Nam causiam ijs tribuis aut pilleum: sed tantum per ludos. quid ergo censeam? reliquo eos tempore fuisse intectos? ægrè id crediderim, in moribus nostris tam aduersis. Florentius renidens, A viâ in semitam me abducis, inquit. quam tamen, quoniam valdè velle te video, percurram pede leui. Caput apertum & sine tegmine habere, non Romanis solum olim; sed quod magis mirère, etiam Græcis veteribus, & fortasse Germanis, Gallisque nobis commune. De Græcis: ecce apud Homerum non causiæ non pilei usquàm mentio. nec celat nos eius interpretes, quin silentium id causiam habeat ab hoc ritu. Quin Soranus in vitâ Hippocratis, anxius est cur imago eius pileata cernatur. idque alij ad peregrinationes eius rettulere, alij ad alias causas, quas ibi vide. At de Germanis inducit me facillè Tacitus: qui cirros eorum nodosque commemorat, tegmina nusquam. imò de Sueuis, clarè satis ostendit pugnasse eos etiam capite aperto, crinibus religatis in altitudinem quamdam & terrorem. Et comatos nostros Gallos, quidni credam eâ parte intectos? Ni fuissent, & pleræque imò Europæ gentes: non pilleum apud Parthos demum Martialis, ut nouum, quaesisset:

Pleræque olim gentes capite nudo.

Græci.

Germani.

Galli.

Parthi tamen pileati, & quod alibi legisse scio, Daci.

Frustrâ blanditiæ venitis ad me:

Ad Parthos procul ite pileatos.

Sed

Argumen-
ta quibus
pilleum
spernimus à
Romanis.

Sed de Romanis ipsis, securiùs pronuntiem: quia signa mihi in illis & argumenta plura. Primum nummi omnes veteres statu- que (in quibus cultus scilicet & habitus priscus) sine tegmine semper. Scriptores item prisci, pilleum aut petasum abstinere videntur à vulgo. Quò facit valdè Suetonij locus: qui Iulium Cæsarem ex omnibus decretis sibi honoribus, non alium libentiùs aut crebriùs vsurpasse ait, quàm ius laureæ coronæ perpetuò gestandæ. idque ad caluitium celandum. Obsecro vt quid, si pilleus aut petasus illis? qui certè aptior & fidelior ad dissimulandum caluitium, quàm corona. Quintiliani item Oratoris sui descriptio. in quo cùm vestium omnium singillatim meminerit, vsque ad calceos: in capite tamen format & fingit solum capillum. Sed volsellis pugno: ecce telum. Eustathius Homeri interpres disertim scribit, τὸ τὰς κεφαλὰς ἀκαταλύπτως ἔχειν, *capita intacta habere*, ad Romanos transisse à priscis Græcis. Cui auctoritati quid opponas? Tamen fateor Tempora quædam & Homines spectandos, quibus ius & vsus tegendi fuit. Tempora quinque: *Sacrorum.* Sacra, Ludi, Saturnalia, Peregrinatio, Militia. Nam Romanos dum sacrificabant, capite sciinus fuisse velato; idque prisco quodam & obuiò ritu. Idem in Ludis fuisse, docui iamantè. Etiam Saturnalibus, per quos liberrimæ vitæ dies, pilleus admissus, signum scilicet libertatis. *Martialis:*

Excipiun-
tur tempo-
ra quædã.

Sacrorum.

Ludorum.

*Saturna-
linum.*

*Peregrina-
tionis.*

* Qui di-
stinctus ta-
men à Pil-
leo. quòd
ille ad vim-
brã facien-
dam mar-
ginatus, vt
nostri gale-
ri (forma
enim in
Mercurij
statuis) hic
non item,
sed quales
dormitorij
aut nautici
pillei
Militia.
Excipiun-
tur & ho-
mines.

Permittis puto pilleata Roma. Idem:

Dumque decent nostrum pillea sumpta Iouem.

Sed & Peregrinatio quoque petasum bono iure sibi sumpsit, contra pluuias, æstus, ventos. Plautus vbique addocet qui peregrè euntibus aut venientibus* petasum aptat. Cicero item alibi in Epistolis, describens tabellarios iturientes, *Petasatos eos ve-* nire, ait, & *comites exspectare ad portam.* Nec aliùs mentis illud Suetonij de Augusto: *Solis ne hiberni quidem patiens, domi quoque non nisi petasatus sub diuo spatiabatur.* Ait, domi quoque. quasi nouum illud & insolens innuens, quod alibi quàm per viam. Denique Militiæ pilleos non adimo, inhibitus à Vegetio: *Vsque ad præsentem,* inquit, *etatem consuetudo permansit, vt omnes milites pilleis quos Pannonicos vocant ex pellibus uterentur.* Nam aliàs, exempla etiam in militibus pillicorum rara. Iam Homines etiam certi, vt dixi, quorum vertex immunis à communi more. Pri-
mum

mum Liberti. quos in pilleis fuisse, nouâ libertate, notius & te- ^{Liberti}
 statius est quàm vt hîc dicam. Addo Ægros. quibus hoc quo- ^{noui.}
 que licuit, capiti firmando. Ouidius indicat, qui Amanti suo ^{Aegri.}
 præt ad morbum & pallorem fingendum, & pilleolum tribuit
 inter signa:

Arguat & macies animum. nec turpe putaris

Pilleolum nitidis imposuisse comis.

Artemidorus etiam, qui de Somniis scripsit non somniculosè.

Nam libro primo argutè obseruat, *Εἴτα αὐτὶ τεχνάων ἔχειν, νόσους μα-*

κρὰς & φθίσιν ἀεζοποῦν: Lanam pro capillis habere, longos morbos & ^{Etiam}

tabem significare: nimirum quia pilleoli isti è lanâ. Sed & Græcis ^{apud Græ-}

πλίδιον receptum in morbo. Plato III. De Repub. *Εὐδὲν δὲ πρὸς αὐτῶν*

μακρὰν διάστασιν ἀεζοποῦν, πλίδιον τε ἀεὶ ἢ κεφαλὴν ἀεζοποῦν. ^{Senes.}

bus pilleum tribuerunt, à pari causâ. Varronis fragmentum

adsignificat, è libro 1. De Vitâ populi Romani: *Minores natu,* ^{* Aliud er-}

inquit, capite aperto erant, capillo pexo, utique innexis crinibus. ^{go in maio-}

Nicephorus Gregoras ostenditeum morem cum Romano im- ^{ribus fuisse}

perio Byzantium etiam translatum, libro x. in extremo: *De capi-* ^{videtur.}

tis tegmine, ait, moris apud superiores Principes erat, vt etate proue-

ctiores aulici pilleis turbinatis vterentur, serico tectis: iuniores autem

omnes prorsus nudis essent capitibus. Andronico autem Imperatore,

is mos adeò exoleuit, vt passim omnes & seniores & iuniores pilleis

vterentur, non minùs in palatio quàm in agris: usque variis & pere-

grinis. Sed tamen permissum hoc potius senibus credo, quàm

crebrò vsurpatum. Romæ quidem. nam vbi exempla? Et contrà

Varronis verba, nonnihil etiam inuenire possim, quod proba-

biliter obducam. Quartum denique genus cum pilleis, sed malè

certis aut firmis. Conuiuæ enim fuisse videntur pilleati. Hora- ^{Conuiuæ.}

tius suspicionem clarè facit.

Vt vinosa glomos furtina Pyrrhia lanæ;

Vt cum pilleolo soleas conuiuia tribulis.

Nam habitum conuiualem adtribuere ille nescio cui videtur,

Soleas & Pilleum. Itaque vetus ibi interpres: *Néve sic suffarcinatus*

eas, vt vnus de tribu, qui ad cenam vadens, ipse sibi soleas fert cum

pilleolo. Et paullo post: Hac erat consuetudo veteranorum, pilleum por-

tare cum calceis. Quibus verbis quid sani subsit haud sanè video. ^{Sed ambi-}

Et ambigo in toto hoc ritu. Primùm, quia in tam crebrâ conui- ^{gua ea res.}

G uiorum

uorum mentione pilleos non alibi inuenio. Secundò, quia inepti iidem, me iudice, conuiuantibus, ob vnguenta, ob coronas. Illud credo magis, pilleorum vsum in balneis fuisse: à quibus cum exirent, eisdem aliquando retinuisse etiam in mensâ. Certè lapis antiquus Patauij est, vbi conuiuij aliqua forma, & qui accumbunt, partim capite nudo, partim velut pillo colo aut fasciâ sunt deuincti. Sed hem! quod me pænè fugerat, Athenæi locus est, qui nescio an *stabilitor & stator erit pilleo conuiuali. Nam loquitur apud eum libro vi. Larensius dilaudans suos Romanos: Εἰς ἡμεῖς δὴ ἔχομεν καὶ ὑποδέσσειν ὁπλοῖς, πόλιν τε ταῖς κεφαλαῖς περιεμένα δεξιάν. *Ἑρμαίων δασυῖς*, id est: *Vestes etiam habemus & calceatus frugi ac simplices, & pilleos capitibus circumponimus ex ouium pellibus densos ac villosos.* Nec est sanè vt pilleos illos aliter accipiamus, quàm aut de mensalibus (in conuiuium enim hæc dicta) aut peregrinantibus. Quod postremum ipse Larensius firmare videtur, qui præmisit, *Romanos nihil superflui in vestitu habere, ὅτι ἀπερχομένους*: id est, vt ego interpretor, *nec peregrinantes quidem aut aliò abeuntes.*

* Sicut & Saturnaliorum pil-leus, manasse videri possit à conuiuali ritu non aliter quàm Synthesis.

CAPVT XX.

Obiectio pro pilleo: eaquæ remota. Quis mos Romanus in capite aperiendo & operiendo. Plutarchus explicatus, Palliolum ad caput tegendum: eaquæ in re Seneca, Petronius, Plautus illustrati nouiter.

AT me, Lipsi, sermonis iam seriò tædet, & scissionis. Abeo. Imò ego te etiam teneo, inquam: & nodum iniicio; quem prius necessum est soluas. Romanos ad firmas capite intecto: & in parte mihi persuades. Sed de honore tamen quomodo expedis? quomodo caput digniori alicui aperuerunt, si id semper apertum? Nam Sallustius ecce scribit: *Sullam in victoriâ Dictatorem, equo descendere Pompeio vni, adsurgere de sellâ, CAPVT APERIRE solitum.* Et nequid de militiâ hîc cauillere; audi Senecam, qui recenset vt vulgatissimum morem: *Si Consulem videro aut Praetorem, omnia quibus honor solet haberi faciam: equo desiliam, CAPVT APERIAM.* Risit secundum ista Florentius, Et heu Gordium nodum! inquit. vbi Tenedia securis? Non vides etiam in illis Senecæ verbis effugium, de militiâ aut peregrinatione? Nam desultum etiam ex equo addit. equi autem vsus infre-

Caput aperuisse, in honore habendo, Romanos.

infrequens aut nullus in vrbe. Sed tamen confide. non vtar his effugiis: veram soluendi viam insistam, sine diuerticulo vlllo aut flexu. Quam præit mihi clarè Plutarchus, in caussis. clarè qui-
 dem vt verba Græca sunt: nam interpret rem totam inuoluit caliginosâ & delutâ versione. Ait: Οἱ Ῥωμαῖοι τῷ αἰθρώπων τοῖς ἀξίοις
 πικρῆς ἀπαντῶντες, καὶ τὴν τύχῳ ἐπὶ τῇ κεφαλῇ τὸ ἱμάτιον ἔχοντες, ὑποκαλύπτου. *Plutarchus paulo con-*
 Quæ vertenda erant: Romani, sicui obuiam facti sunt cui honor ha-
 bendus, & si fortè caput veste iniectâ tectum habeant, id reuelant. *sideratus, quam ab interprete, versus.*
 En capitis omnis tectio: en apertio, quæ Romæ. Laciniam togæ
 inquam (ea enim Plutarchi vera mens) in caput sæpe reiciebant, *Lacinia toga caput tectum.*
 contra ventum aut æstum: eamque detrahebant in honorati
 alicuius occurfu. Plutarchus idem eum habitum expressit in
 Græcchis, de Nasicâ: τὸ κεκατεδὸν τῷ ἱματίῳ θέρμῳ ἐπὶ τῇ κεφαλῇ:
Laciniam togæ reiciens in caput. Et passim nummi & marmora
 præferunt, quoties repræsentant sacrificantes. Atque hæc vulgata
 tectio, & sine notâ. aliam etiam eruo quæ delicatiorum aut im-
 becillium propria, quæque sæpe cum suspitione luxus. Ea erat, *Interdum palliolo, sed ab agris aut delicatis.*
 vt capite incederent palliolato. Seneca de ingenioso nostro, sed
 enerui Musarum patre: Mæcenatem dico. Hunc esse, qui in tribu-
 nali, in rostris, in omni publico cœtu sic apparuerit, vt pallio velaretur
 caput, exclusis vtrunque auribus, non aliter quàm in mimo * Diuite
 fugitui solent. Plutarchus superbiam Pompeiani liberti, Deme-
 trij, taxans: Domino stante ipsius, inquit, accumbibat ἔχων δὲ ὅππῃ καὶ
 τῇ κεφαλῇ τὸ ἱμάτιον: habens vestem in capite, vsque ad aures. Qui lo-
 cus benè allucet illi Senecæ, sicut & huic Petronij describentis
 accubitus mollissimi omnium Malchionum: Pallio, inquit,
 coccino adrasum incluserat caput. Et Plauti versum ausim illuc tra-
 here, à paucis propriè intellectum: *Petronio lux. Et Plauto.*

Tum isti Græci palliati, capite operto, qui ambulant.

Scenicè enim tangit delicatos & molles istos, quod etiam aliàs
 solet per occasionem. Sed dixi quoque ægros eo vsos: haud du-
 biè cum iustiori iam excusatione. Nec de * alio palliolo capies * Et si pau-
 illa Suetonij, Claudio cap. II. Ob valetudinem, gladiatorio munere, *lo aliter ego cepi,*
 nouo more, palliolatus presedit. Hoc Quintiliani: Palliolum, sicut *in i. Satur-*
 fascias & focalia, sola excusare potest valetudo. Item Senecæ: Vide-
 bis quosdam graciles, & palliolo focalique circumdatos, pallentes
 & ægros. *nal. meo- rum c. XII.*

CAPVT XXI.

Spoliarij vbi locus fuerit. Gladiatorum cadauera vnco tracta. Victor illustratus. De gradibus qui intra porticus.

ET satin' vt exsolui hunc nodum? certè me. iamque abeo & surgo bonâ fide. Simul descendit. ego consecutus sum, & ad portam cum venissemus quæ ducit ad Forum, Heus tu, inquam: Spoliarium nōne etiam in Amphitheatris? vbi illud? Florentius, Non ipsis, inquit, sed iuxta ipsa. Et censeo è regione ad alteram illam portam fuisse; quæ, nisi fallor, Libitinenfis di-

*Spoliarium
probabili-
ter ad por-
tam Libiti-
nensem.
Gladiato-
res tratti.*

cta. Nam Spoliarium, quod receptaculum mortuorum aut gra- uiter in Arenâ læsorū, iure constituam iuxta mortualem istam portam. Enimuerò solent gladiatores occisi turpiter vnco per Arenam trahi in Spoliarium. Docent adclamationes illæ Senatus, quæ apud Lampridium in Commodō: *Gladiatoris cadauer vnco tractatur: gladiatoris cadauer in spoliario ponatur.* Et hoc idem

*Quid sit
Funus gla-
diatorium.
Gradus in-
teriores,
per quos ad
spectacula
adscensus.*

censeo Victorem significare, in Domitiano, cum scribit: *At senatus gladiatoris more funus ferri, radendumque nomen decreuit.* Iamque ad Porticus veneramus, ad quas substitit, Vidēsne hos Gradus? inquires. Paulūm etiam adscende: videbis alios, ita flexos & dispositos aptè, vt quantumuis conferta multitudo statim egredi & ingredi ordinatè & sine conflictu potuerit. Ordines hi graduum siue scalarum, vt vides miro artificio pænè inuicem decussantur: & ad ostiola sua siue Vomitoria singuli ducunt. Iam columnæ istæ, iam coronæ, epistylia, zophori; & vno verbo, omnia exteriora huius operis; admiranda nostro sæculo, non imitanda. Sed hæc videlicet potentia Romana, hæc olim opes: quas etiam docti plerique capiunt dumtaxat & vident per nubem.

*Incredenda
imperij
potentia
Romana.*

CAPVT XXII.

De Pegmatis accuratè dictum. Latinis, Confixa. Apuleius explicatus nouè. Pegmata libraria in Cicerone. Theatrica quâ formâ, & cui vsui. Mira in iis & stupenda. Varij ad hanc rem scriptores aduocati, & cum luce dimissi.

EGRESSI iam eramus, & viam rectam institimus ad Forum. Atque ego, Hoc vnum etiam Florenti, inquam: vbi Pegma-

Pegmata hîc? aut quid sibi voluit poëta eo verbo? Nam ruminor
Martialis eccillos versus, quos adduxi:

*Hic ubi fidereus propius videt astra colossus,
Et crescunt mediâ Pegmata celsa viâ.*

Florentius, Properare tibi melius sit, adolescens, inquit. Nam, ut
diei tempus est, ad aulam tuam venies vacuis iam aulis. cæna
inquam tibi comesta erit. Sic fiet, inquam: tu modò aures mihi
farcî, ut cum Varrone dicam, scholicâ istâ dape: quâ replear, &
explear numquam. Age, inquit Florentius: sed ut sine iacturâ
tuâ sit, inter eundem. Pegmata antiqui appellarunt machinas
quasdam è ligno, quibus vsus in Theatris aut Arenis. vox Græca
origine est, *πέγμη*, quod est Figo, Gelo, Compingo. Ita-
que Glossæ priscae *πέγμη* interpretantur * *Confixum*. & doctè
Apuleius *confixilem machinam* dixit, adlusione ad vim ipsam ver-
bi. De Pegmatis enim ego interpretor, quæ lib. iv. scribit in
apparatu muneris: *Confixilis machina sublice: turres tabularum ne-
xibus, instar circumferaneæ domus, * floridæ picturæ: decora futura
venationis receptacula*. Pegma paullo aliter, pro loculamentis plu-
teisque librariis Cicero dixisse videtur lib. iv. ad Att. Episto-
la viii. *Nihil venustius quàm illa tua pegmata. postquam misisti, libros
illustrarunt valde*. At nostrum istud, non aliud quàm grandis
quædam & ingeniosa contabulatio, quæ sponte & occultè sta-
tim cresceret, statim subsideret. ideoque compacta raris quibus-
dam tabulis & sublicis. Prudentius:

*Tabulis supernè strata texunt pulpita
Rimosa, rari pegmatis compagibus.*

Quæ ornatus causâ, tecta sæpe argento vel auro, sed tenui.
Martialis: *Argento
tecta.*

Hac fuerat nuper nebulâ tibi pegma perunctum.

Et si Caius Princeps, ut Plinij verba sunt, in *Circum* (ita lego) peg-
ma duxit, in quo fuere argenti pondo centum viginti quattuor. In his
Pegmatis varia inuenta & stupendi lusus ingeniorum. de quibus
Augustinum loqui sentio libro xxiv. De ciuitat. cap. xxiv. *Ad
quàm stupenda opera industria humana peruénit? quæ in Theatris
mirabilia spectantibus, audientibus incredibilia, facienda & exhiben-
da molita est?* Nam ait, in Theatris. Seneca pleraque ea omnia
conatus est exprimere, Epistolâ xci. *His licet annumeres, in-*

*Pegma. vn-
de dictum.*

* Dubites
an non Lu-
cilli iocus
apud Cic.
i. de Orat.

hic spe-
ctauerit:

Quid De-
cius Nuc-
la, An con-
fixum vis

facere?

inquit: v-
bi & ob-
secantes

subesse vi-
detur.

* Picta e-
nim Peg-
mata, infra

ex Clau-
diano.

*Augustinus
ad pegma-
ta non du-
bia allusio.*

Graphica
eorum de-
formatio
in Senecâ.

Crescebant
subitò.

Deside-
bant.

Ruinâ ab-
sorbeban-
tur.
Apuleius
correctus.

* Nisi ma-
ius, recepit.
Homines
item, qui
impositi.
Petronio
incem da-
mus.

Homines in
subiectas
feras pra-
cipitati.

* Forma
scilicet
montis li-
gnet, ut in
Apuleio.
Flamma-
rum lusus
in pegmate.

quit, machinatores, qui pegmata ex se surgentia excogitant, & tabu-
lata tacitè in sublime crescentia, & alias ex inopinato varietates: aut
dehiscentibus, quæ cohærebant; aut quæ distabant, sua sponte cohæren-
tibus: aut ijs quæ eminebant, paulatim in se, residentibus. Crescebant,
ait, in sublime. Ideò Martialis,

Et crescunt mediâ pegmata celsa viâ.

Subsidebant eadem: & rectè Claudianus:

Mobile ponderibus descendit pegma reductis.

Siue quis legere mauult, desedit. Quin interdum chasmate &
ruinâ subitâ dehiscabant: siue tota pegmata, siue homines qui
impositi. De machinâ ipsâ, Apuleius indicat lib.x. Iamque totâ
suaue fragrante caueâ, montem illum ligneum terra vorago decerpit.

siue, ut liber scriptus, * decepit: benè & propriè. De hominibus,
Petronius: *Non taces, inquit, gladiator obsecane, quem de RVINA
Arena dimisit? Non taces nocturne percussor, qui ne tum quidem cum
fortiter faceres, cum purâ muliere pugnaſti?* Significat enim apertè,
fugitiuum illum in Arenam damnatum & cum fædâ muliere
aliquâ (non dissimili schemate, quo Asinus Apuleius) commis-
sum; ruinâ Pegmatis præter spem euasisse. Et clarè iterum: *Ergo
me non RVINA terra potuit haurire? non iratum etiam innocentibus
mare? Ausuge iudicium, Arenæ imposui, hospitem occidi, ut inter au-
dacie nomina, mendicus exsul in diuersorio Græcæ urbis iacerem.* Et so-

lent interdum ita componere pegma & hanc ruinam; ut ij qui
impositi, præcipientes ruerent in caueas ferarum: ibique discerpe-
rentur. Strabo eleganter de Siculo quodam latrone qui Ætnæ
filius audiebat: *Τῶτον, inquit, ἐν τῇ ἀγορᾷ, μονομάχων ἀγῶνος σιυνες ὄντες,
εἰδόμενοι δεσποσύνειν τὰ ὑπὸ θηρίων. ὅπῃ πῆγματ' ὅ γ' ὅτιμος ὑψιλὸς πεθεῖς ὡς
αὐτῷ ὅπῃ ὁ Αἴτνης, δεξιούτῃ αἰφνιδίως ἐσυμπέσοντ', κατὰ λείχην ἡ αὐτὸς
εἰς γαλεάρας θηρίων δὲ δεξιούτοις ὀπίσθιαις παρεπισυλαμύνας ὑπὸ τῶ πῆγματι:*
Eum nos in foro, perludis gladiatorios, discerpi à feris vidimus. In

*sublimi enim tabulato, tamquam in Ætnâ, positus, eoque compagibus
solutis subitò concidente, ipse quoque cecidit in caueas ferarum quæ fa-
cilè exsoluerentur, infra tabulatum de industriâ dispositas. Sed &
flammarum quidam lusus & imago in hoc Pegmate: sine vllâ
eius plerumque noxâ. Claudianus:*

Mobile ponderibus descendat pegma reductis.

Inque chori speciem spargentes ardua flammæ

Scena

*Scena rotet. varios effingat Mulciber orbes
Per tabulas impunè vagus : * pictæque citato
Ludant igne trabes : & non permissa morari
Fida per innocuas errent incendia * turres.*

Vopiscus in Carino : Pegma prætereà, cuius flammis scena conflavit : quam Diocletianus postea magnificentiorem reddidit. Duces etiam captivos & opida in Pegmatis solere ostendi, Iosephus adnotat libro VII. Iudaici excidij : sed non hæc Theatrica intellegens, verum Fercula quæ portari solita per triumphum. Verba eius : Θαυμα δὲ ἐν τοῖς μάλιστα παρῆχεν, ἢ τῶν φερόμενων πηγμάτων κατακλῆν, καὶ γὰρ δὲ μὲν τὰς τὰς βελείων τὸ φορὰς ἀπαν ἀπισήσαντα. τριώρεα γὰρ αὐτῶν καὶ τετρώρεα πολλὰ πεπνίγτο : Maximam autem admirationem præbuit apparatus Pegmatum, quæ ferebantur. Nam ob magnitudinem eorum, iure metuere licebat, & diffidere omnino viribus portantium. quippe quædam triplici tabulato adsurgebant, quædam & quadruplici. Statimque addit, Τέταρτο δὲ ἐφ' ἑκάστῳ τῶν πηγμάτων, ὃ τὸ ἀλυσκρομένης πόλεως στρατηγὸς, ὃν ἔοικον ἐλθέειν : Collocatus autem in quoque pegmate erat capta civitatis dux, eo modo quo captus. Magis propriè ad hæc nostra pertinent Suetonij * loci duo, alter in Caio, cap. XXVI. Claudio alter cap. XXXIV. quos vide. Ambigo an & Aristoteles ad Alexandrum, ad has machinas non adspexerit : Ὡς περ δὲ φασὶν οἱ μηχανότροχοι, δὲ μιᾶς ὀργάνῃς χρηστέας πολλὰς & ποικίλας ἐνεργείας ἀποτελοῦντες. Certè * Apuleius, dum verba ea vertit : Machinatores fabricarum, astutiâ vnius conuersionis, multa & varia pariter administrant. Parapegmata etiam nominata Vitruvio inuenies, pro instrumentis Astrologorum : & in Laërtio scriptum, Democritum scripsisse Astronomica parapegmata. Inter hos sermones, ventum iterum ad Pantheon. ille ad sinistram, ego ad dextram, valedicto, defleximus.

* Adde Apuleij locum supra : Floridæ pittura.

Pingi enim hæc pegmata solent.

* Etiam Apuleius supra nominat.

Captivi duces in pegmatis.

Quæ iam diuisa paulo ab

istis.

* De quibus non reperio mihi scripta in Saturn. cap. XLV.

* Qui autem illum libellum vertit verbatim prænot.

Parapegmata.

F I N I S.

I N-

INDEX CAPITVM.

CAPVT I.

DIALOGI occasio. Florentij Laus. Vrbs diruta, non diruta: & splendida eius ruina.

CAP. II. Ad Amphitheatri descriptionem aggressio. Primò de nominibus eius quæsitum. Cur Amphitheatrum dictum, & cur Cauca.

CAP. III. Arena nomine dictum eundem locum, idè quia sterni arenâ solitus. Cuius generis ea stratura? quàm varia? Plinius & Ouidius explicati. Arenarij. Tertullianus emendatus & declaratus.

CAP. IV. Ex occasione, de diis quibus Amphitheatrum sacrat. Diana in primis. Ioui Latiani, siue Diti. item Saturno. Ara Iouis in Arenâ. Mactatio ad eam stata vnius è bestiaris. Tertulliano ac Minutio lux.

CAP. V. Quando prima Amphitheatra cœpere. videri serò irrepsisse: idè statim post Venationem. Sed lignea primò fuisse, mox è lapide, Statilij Tauri. Augustum deditum Venationibus. Dio correctus. Antiquariorum error in loco Tauriani Amphitheatri.

CAP. VI. Tauri Amphitheatrum exustum, & reparatum. Aliud maius à Vespasiano structum, vrbe veteri mediâ. Suetonius correctus. Fortasse & Victor. Titus dedicauit id opus, postea collapsum & saepe instauratum.

CAP. VII. Communis Amphitheatri Titiani forma. Altitudo, & capacitas eius. Latus & praconia. Denique ubi situm. Martialis explicatus.

CAP. VIII. Ingressio in particularem Amphitheatri descriptionem. Primùm de formâ eius: qua Ovalis ostensa. Calpurnius & Dio explicati. De solo Arena: in quo cloaca siue specus. & cui rei? Item de portulis.

CAP. IX. De Specubus subterraneis, amplius. item de Cauis in Amphitheatris, Liuij defectus aut expletus, aut sententia eruta. Porta in cauis, & Plauto lux. Emissio ferarum, & immisso.

CAP. X. Aliter atque aliter solere ornari hanc Arenam in modum siluæ, in modum maris. Antra pro cauis: interdum Naues. Vopiscus, Apuleius, Calpurnius emendati.

CAP. XI. De muro qui Arenam cingit. de Podio quod super eum. eius forma. Dignissimum eum locum ad spectandum, Senatui attributum, imò magistratibus. Aptum ad curules sellas. Principis ibi suggestus, Tribunal pratoris: & Vestalium sedes.

CAP. XII. Quod tutamen infimo illo Podio

fuerit à feris. Retia solere pratendi bonè nexa, bonè firma. Versatilia item quadam ligna. Capcellos ferreos & Euripos. Sudatum in Calpurnij versibus.

CAP. XIII. Gradus, & eorum forma. Diuisi accuratè in suas partes. Puluilli in iis. Præcinctiones. Aditus. Via. Cunei. Cathedra. Porticus. Vitruuius, Tertullianus, Martialis, Calpurnius, varij scriptores variè emendati aut illustrati.

CAP. XIV. De ordine & locis in sedendo. Quando discrimen id factum. De Orchestra, de Equestribus: & Tribunus quosdam novos fuisse inter Equites. De popularibus. deq; loco Pullatorum & Faminarum.

CAP. XV. Confusa aliquando locorum series: eaq; occupata. Aes pro Locis. Plantus explicatus, & Suetonius, & Martialis. Designatores, eorum munus. Excitare. Tribuni voluptatum.

CAP. XVI. Tubi occulti in Amphitheatris ad Sparsiones. Eas è croco diluto fuisse. Apuleius emendatus. Videri eundem liquorem è statuis emissum. Pluria ad hanc rem exempla.

CAP. XVII. Vela in Theatris & Amphitheatris. Quando eorum usus cœperit. Colorata ea fuisse. aliquando & purpurea, auro distincta. Testimonia plura.

CAP. XVIII. Eadem Vela à Iuuenali Velaria dicta. Quid Velarij Augusti, Umbella usum & causâ fuisse velis non expassis. Martialis & Vopiscus explicati. Umbellati clauis.

CAP. XIX. Per occasionem, de Pilleo quassitum. fuerintne eo vsi Romani? Non videri: imò nec Gallos aut Germanos. Certa tamen tempora fuisse, quibus permisum tegmen, certos item homines. Nodi plerique omnes in eâ re, & scriptores explicati.

CAP. XX. Obiectio pro Pilleo: eâque remota. Quis mos Romanus in capite aperiendo & operiendo. Plutarchus explicatus. Palliolum ad caput tegendum: eâque in re Seneca, Petronius, Plautus, illustrati nouiter.

CAP. XXI. Spoliarij ubi locus fuerit. Gladiatorum cadauera vneo tracta. Victor illustratus. De gradibus qui intra porticus.

CAP. XXII. De pegmatis accuratè dictum. Latinis, Confixa. Apuleius explicatus nouè. Pegmata libraria in Cicerone. Theatrica quâ formâ, & cui vsui. Mira in iis & suspenda. Varij ad hanc rem scriptores aduocati, & cum luce dimissi.

FINIS.

I V S T I L I P S I
D E
A M P H I T H E A T R I S
Q V Æ
E X T R A R O M A M
L I B E L L V S.

In quo Forma eorum aliquot & typi.

IUSTVS LIPSIVS
 ABRABHAMO
 ORTELIO
 SVO S. D.

NAE tu beneficâ quâdam naturâ es, mi Or-
 teli: qui rem omnem tuam librariam, tam
 promptè non offers mihi solum, sed ultrò
 adfers. Vix inieceram de libellis aliquot:
 tu mihi promiss largiter ex ubere tuâ penu,
 & ambabus, quod Græci dicunt, manibus donas. Amo iure,
 ut antea virtutem modestiâque tuam, sic prolixum hunc
 amorem. nec diffiteor vsui mihi apparatus istum fuisse, ad
 meam hanc Arenam. Illa præsertim Serlij. quæ etsi ad Ar-
 chitecturam externam imprimis spectant (quam anxie hîc
 non quæsiui:) tamen infuere iis, quæ in formâ faciêque
 ipsâ loci, gressus meos vacillantes direxerint, aut firma-
 rint. Imagines enim aliquot talium monumentorum cum
 iudicio & fide representat: quorum adspectus viam nobis
 in parte sternit, ad intellectum veterum morum. Et quam-
 quam ipsi coràm ea olim vidimus, & per biennium ferè
 solum pressimus Domine urbis: tamen, ut adolescentia
 nostra tunc fuit, nec abdita illa & à fronte remota rerum
 penetrauimus; nec cum accuratione satis excerpimus,
 quidquid faceret ad meliorem vsum. Scilicet erraui eum-
 dem errorem, quem plerique hodie mihi compares: & pue-
 ritiam adolescentiâque peregrinationibus dedi, quæ iudi-
 cium & dilectum profectò querunt. id est, virum. Quot
 mihi in animo & oculis existis, qui varias terras & ma-
 ria circulati sunt? adeò cum nullo suo fructu, ut plerique

vitia tantum imbibierint, & animi corporisque morbos. Partem eorum Scylla quædam libidinum abripuit: partem Charybdis aliarum voluptatum. Nos ipsi quod salui fretum hoc enauimus; numquam alteri adscripserim, quàm Bono meo deo. Iam illi qui rem fecisse sibi atque aliis videntur, quid referunt ex hoc mercatu? externos gestus, vestitus, linguas: boni moris ac virtutis, pauci igniculum aliquem aut semen. Atque ut Appion ille, falso Polyhistor, cum Homerum ab inferis magno molimine euocasset, nihil eum interrogauit nisi, Vnde domo? sic plerique istorum adolescentium, in occasione præclara discendi, futilia tantum consecretantur. Itaque ut veram peregrinationem laudo, susceptam maturo iudicio, maturo æuo: (dux enim illa, non nego, ad prudentiam & rerum usum:) sic iuuenilem & vanam hanc iure nunc damno & abhorreo. quæ mihi similis longæ nauigationi videtur, sine metâ, sine portu. Factantur in naui, circumaguntur variis ventis: & cum ad terram & ad seipsos flectunt oculos, vident non multum se, sed diu nauigasse. Sed aberro, & in hoc peregrinationis sermone, à re meâ ipse peregrinor. Domum & ad me, imò ad te redeo: cui donum mittimus, Imaginum eiusmodi aliquot Amphitheatralium delineationes. Ac pluria sanè superesse scio in Italiâ, Hispaniâ, Galliâ: sed cum omnia ferè ad par exemplum, quid opus pluribus exemplis? Illustria aut nouata sumpsi: & dono per se tenui, ac vix dono, bracteam aliquam verborum circumdedi, & velut lucem nostræ interpretationis. Tu, mi Orteli, paruum hoc, sed non fallax animi mei monumentum habe. monumentum, cui, ex vetere formulâ, DOLVS certè MALVS ABEST. Vale.

I. L I P S I
DE AMPHITHEATRIS
QV AE EXTRA ROMAM
LIBELLI,
CAPVT PRIMVM.

Amphitheatra crebra admodum in prouinciis fuisse : eorumque aliquot recensio.

I ædificij aut publici operis vllum genus crebrum in Italiâ & prouinciis fuit : reperies hoc fuisse, quod ad ludos spectat. Vt enim Roma-<sup>Amphi-
theatra
passim in
prouinciis.</sup> ni victis gentibus linguam & mores intulêre: sic vitia. hæc præsertim, quæ blandiebantur, & admissionem sibi postulabant specie quadam amænæ voluptatis. Itaque Theatra, Circi, Stadia exstructa <sup>Plebs addi-
cta suis
ludis ple-
rumque.</sup> passim : sed imprimis Amphitheatra, quia omnis plebs dedita maximè in spectaculis illis crudis & cruentis erat. Historiæ pas-<sup>Martyres
obsecuti be-
stin.</sup> sim docent, & Christiana item Martyrologia; in quibus toties mentio puri illius sacrique sanguinis, in ferinâ hac sede effusi. Quod si tamen non ingerant libri: certè oculi. cum etiam nunc ruinæ & reliquæ vbique occurrant insignium locorum. Et de aliis prouinciis dubitemus? Ecce Iudæa illa ipsa conscia Dei ve-<sup>In ipsâ Iu-
dæâ, Am-
phitheatra.</sup> ri, Dei magni, in hanc culpam venisse reperietur : quamquam sine suâ pænè culpâ. Herodes enim, magnificus sanè & cetera <sup>Herode
struente.</sup> illustris rex, non vno loco Iudææ Amphitheatra inædificauit: siue ipse pronus in eos ludos, siue studio quodam hac quoque parte placendi Romanis. Exstruxit in ipsâ vrbe sacrâ, ἐν τῇ πε-^{διῳ,} διῳ, vt Iosephus ait, Ἀμφιθέατρον μέγιστον : in Campo, maximum Amphitheatrum. Item Cæsareæ, ait idem scriptor, Ἀμφιθέατρον κατεσκευάσθη πολεὺς ὄχλον ἀνθρώπων δέχεσθαι δυνάμενον : <sup>In orbe
item toto
Romano.</sup> Amphitheatrum construxit quod multam hominum turbam caperet. Nec de Græciâ mihi aliquis dubitet, Africâ, Asiâ, Hispaniâ, Galliâ; non certè is, qui res & mores in parte norit sæculi vetusti. Audeo adfirmare, raram aliquam siue coloniam siue municipium fuisse, in

*Reliquia
id docent.*

quæis non & ludi isti, & ludorum simul sedes. Adeò velut tabes quædam, animos omnium peruaserat ludicrum istud studium, an furor, dicam? Itaque vix aliqua provincia etiam nunc est, in quâ non vestigia Amphitheatrorum: quædam obscura & fugientia longo ævo, quædam clariùs exstantia & viua in parte. Quorum non equidem accuratum Indicem pollicor: (multa me fugiunt, scio:) sed pauca tantùm fidei causâ subiiciam, visa nobis aut firmiter audita.

*Index Am-
phitheatro-
rum ali-
quot, quæ
hodiè.
* Hodiè,
Traiecto.*

Exstat igitur hodieque in Italiâ, ad Lyrin Campaniæ fluiuium (Garigliano nunc dicunt) iuxta * Minturnas, pars Amphitheatri latericij benè conspicua.

Exstat secundò, Puteolis, pariter Amphitheatrû latericium. Tertiò, Capuæ, sed magnificum & è solido marmore.

Quartò, Albæ in Latio; è quâ materiâ (non enim vidi aut accepi) mihi incertum.

Quintò, Oriculi, in Vmbriâ. materiæ ignoro.

Sextò, Veronæ pulcherrimum: cuius plenior descriptionem, vnâ cum designatione mox dabo. Hæc, quod sciam, in Italiâ.

At in Græciâ etiam, Athenarum veterum solo conspici aiunt magnificum & marmoreum.

In Istriâ, Polæ ad mare Hadriaticum: quod item mox subiiciam.

In Hispaniâ, Hispali extra muros, nisi fallor: pulchrum, sed cuius formam nancisci mihi non fuit.

In Galliâ, Perigeusij in Petrocoriis (urbem eam, Vefunam Ptolomæi fuisse volunt) pulchrum & satis integrum, extra mœnia, cuius icunculam vidi, sed parum exactam aut certam: ideoque mihi non ponendam. E lapide quadrato est, & Arenæ eius longitudo xxx. perticarum, latitudo, xx.

Arelate etiam esse aiunt, sed parum integrum.

Burdegalæ exstat, quod videre multi: nec descriptionem tamen sum nactus.

Nemausi est celebre & notum, cuius infra do formam.

Ad Ligerim mirum, & quod miror haud satis notum: cuius item do formam.

Hæc præcipua, quæ satis quidem certò acceperim, in nostrâ Euro-

Europâ. nisi quod etiam in Heluetiis exstat, Auentici.

Dignum autem notâ, quod & hodie hæc omnia ferè loca, *Amphi-
theatra.
vulgò Are-
na.*

CAPVT II.

*De Veronensi Amphitheatro : & primò, quando,
vel à quo structum.*

POST illud Romanum, inter pulcherrima & integerrima *Veronense,
marmo-
reum.* Veronense Amphitheatrum esse fateamur. quod è marmo-
re est totum. Quando, & quis struxerit, multi & diu quærunt.
Torellus Sarayna, qui Veronam suam descripsit adfectu magis *De ano
eius qua-
situm.*
eximio, quàm successu, suadet nobis valdè vetus esse & stru-
ctum ante tempora Augusti, aut certè illisipfis. Sed argumenta *Quidam
ad Augu-
stum refe-
runt.*
huic rei quæ adfert, non sunt profectò à deâ Pitho. quæ recen-
sebo tamen & refellam breuiter; atque vt in re ludicrâ, per lu-
sum. Iamprimum hoc sibi sumit, Amphitheatrum antiquius *Leuibus
his argu-
mentis.*
esse quàm Theatrum, quod ibidem conspicitur iuxta Athesim
flumen. At Theatrum hoc exstructum est, inquit, ab Augusto.
magis igitur Amphitheatrum. Item: lapides in eo aliquot tauri
effigiem habent insculptam. taurus autem, symbolum Augu-
sti: quoniam & in numinis expressus, & natus ipse ad Capita
bubula, vt Suetonius testatur. clarum igitur Augusti hoc esse
opus. Sed & lapis alius Veronæ, qui præfert, OCTAVIAE C. F.
ET. SORORI. CARISSIMAE. constat verò Octaulam hanc fo-
rorem fuisse Augusti. Denique duodetriginta colonias per Ita-
liam Augustus deduxit, easque variis operibus instruxit, narran-
te Tranquillo: inter eas Veronam fuisse, nihil ambigendum. En *Quæ refu-
tamus.*
argumenta, è plumbo an è vitro? quæ leui & ludente manu rei-
ciamus. Ait primò, Amphitheatrum antiquius Theatro esse. *Amphi-
theatra po-
sterius na-
ta, quàm
Theatra.*
Non credo. & causâ hæc, quia vbique ferè locorum, ludi sceni-
ci priores origine & vsu muneribus istis: igitur & eorum se-
des. Quid opponis? tauros. & illi, inquis, insculpti in hoc opere.
Quid tum? nempe vt ornamentum operis, non vt auctoris indi-
cium. Quod si omnia ad Augustum trahes, vbi tauri: quis finis?
Etiam Nemaufense illud gloriabitur structore Augusto. Sed *Taurina
capita, pa-
reret opus
sunt.*
tamen hoc, inquit, eius Principis symbolum: quoniam nummi

Augu-

Bos in
Nummis
Coloniam
notat.

Augustæi, cum impresso tauro. Etiam aliorum, ô bone senex; quia taurus siue bos coloniae deductæ nota, non peculiare aliquod signum. At enim Augustus natus ad capita bubula. O tu quoque inter ea! & ignosce. non enim ultra comprimo hunc lienem: non, si ego obliuiscendus sum vero tauro. Sed in Octaviâ etiam es suavior. ais illam fuisse sororem Augusti. Quis tibi fecit indicium? ego imò illum lapidem sepulcralem fuisse verius auguror, & municipalis alicuius Octaviae: non illius Principalis, quæ mortua & sepulta Romæ. Nam de coloniis, & per eas Augusti operibus sparsis: communiter non negamus. ad Veronam tuam si adstringis, opus sit alio teste. Sed ecce quoque cum, inquis. Nam Cyriacus Anconitanus in Itinerario suo scribit his verbis: *Denique Veronam feracissimam &*

Cyriacus
cum Torel-
lo facit.

antiquam civitatem venit, ubi non exigua veterum monumenta comperit, præsertim Labyrinthum quod Arenam nunc dicitur. & habetur quod constructum fuerit anno imperij Octavianij Augusti trigesimo-

Sed si quo-
que fides
abrogata.

nono. Cuius pars exterior terramotibus corruit. Tibicen hic aliquis, fateor: sed parum firmus. Famæ enim innititur: quæ in his talibus, plurimum inuenitur fallax. Et cur credam Augusti ævo structum in coloniâ hoc egregium opus: cum ne Romæ quidem tunc fuerit, & in ipsâ urbe matre? Nam Amphitheatra mansura & lapidea tardè ibi cœpere, ut docui, & sub Augusto. Valdè autem verisimile, exemplum illinc mansisse ad urbes subditas & minores: non autem contrâ. Itaque Taurello nostro siue Cyriaco, nihil adsentior de tam grandi ævo. Ægrè

Sigonij opi-
nio super
hac re, l. i.
Hist. occid.

etiam Carolo Sigonio prælustri viro, qui nimis nouitium facit, & refert ad Maximiani ævum: hoc solo argumento, quod is in viciniâ pleraque condiderit ampla & magnifica, Mediolani,

Denique,
mea.

*Aquileiæ, Brixia. Ego, etsi certus sum nihil in hac re nunc esse certi, tamen paullo antiquius quàm pro illo Principe suspicer. Primum, quia iam tum Plinij Secundi ævo, Gladiatorum & Ferarum spectacula Veronæ satis crebra. præit ipse in * Episto-*

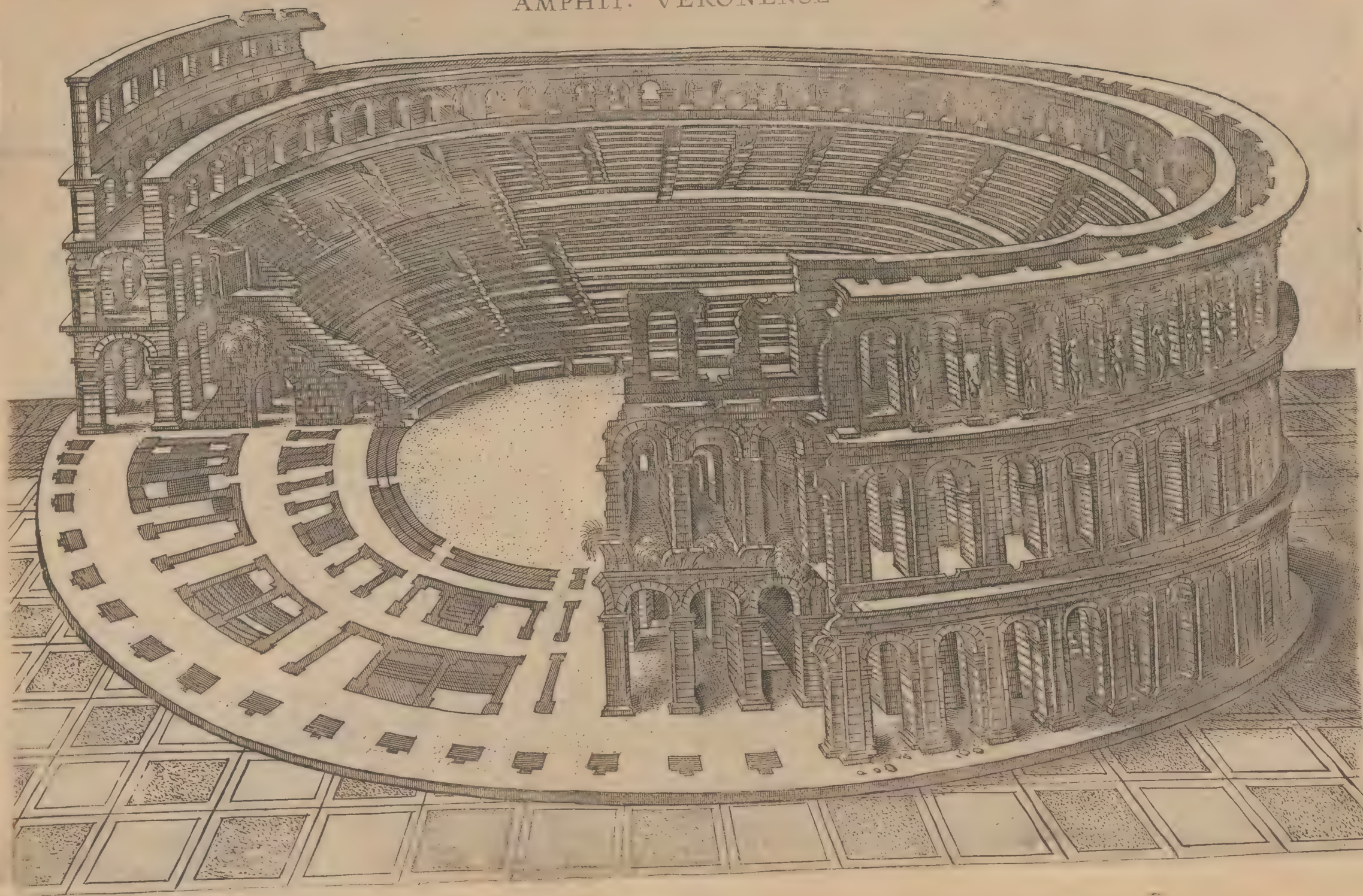
* Lib. vi.

Placentia
egregium
olim Am-
phithea-
trum.

lis, in quadam ad Maximum Africanum. Deinde, Othonis & Vitellij principatu, Placentiæ vicinisque opidis insignia Amphitheatra fuisse scio: quâ minus tunc Veronæ? Certè de Placentino, egregium testimonium Corn. Taciti secundo Historiarum: In eo certamine PVLCHERRIMUM AMPHITHEA-

TRI

AMPHIT. VERONENSE.

BIBLIOTHECA
UNIVERSITATIS
CRACOVENSIS

TRI OPVS situm extra muros conflagrauit: siue ab oppugnatoribus incensum, dum faces iaculantur: siue ab obsessis, dum regerunt. Municipale vulgus pronum ad suspiciones, fraude illata ignis alimenta credidit à quibusdam VICINIS COLONIIS, inuidiae emulatione, quòd NVLLA IN ITALIA MOLES TAM CAPAX esset. Vbi & laudes eius ampli operis amplas vides: & simul (si attendis) crebra iam & vulgata per Italiam Amphitheatra fuisse. Sed quod combustum Placentinum illud ait: fortasse hæreas. & ^{Qua materiae fuerit, & quomodo am- buri facile.} quid? fuitne igitur ligneum? De toto, non opinor; de parte, suspicor: eâ scilicet, quæ subsellia & gradus internè complexa. At exteriora omnia, firma & è lapide fuisse censeo. ni fuissent: cur vt de magnâ iacturâ aliquâ historicus noster questus? Fuerit igitur ad eam formam, ad quam Polanum illud, quo de infra. Nec plura de ortu Veronensis Amphitheatri dico, aut magis certa. En ipsam formam: non eam prorsus quidem vt nunc conspicitur, sed adiutam, vt solet, leuiter ab antiquariis & architectis. Ex iis enim quæ restant, facile conceptu totum opus & designatu.

Huc pertinet Figura Amphitheatri Veronensis.

CAPVT III.

Descriptio eius distincta magis, & dimensio.

ADDAM nonnulla, quæ ad formæ eius intellectum: & quod penicillus non potuit, calamus hic mihi explebit. ^{Marmoreum Veronense Amphitheatrum.} Paries totus exterior (Alam vulgò vocant) è marmore est, opere quod Rusticum dicitur factus. Diuiditur in Arcuum tres ordines, qui alij super alios scandunt. Quisque ordo, Arcus continet siue fornices septuaginta duo. In supremo ordine, statuæ ^{Triplici ordine arcuum.} olim columnis adsitæ vel insitæ potiùs, vt vestigia docent. ^{Statua ad columnas superas.} Super eum ordinem, paries adsurrexit, in quo fenestræ grandes, quadratæ, LXXII. Earum vsus, me quidem iudice, ad aërem ^{vsus fenestrarum quarundam.} & lucem hauriendam, cum Amphitheatrum velis tectum: siue etiam ad ventum: quia refrigerio certè opus, in æstu, & concursu tot animarum. nec alius huiusmodi foraminum vsus

censendus, in illo etiam Romano. Arcuum dimensio, auctore Sebastiano Serlio eximio architecto, hæc. Primi arcus altitudo pedum XXIII. latitudo, XII.

Columnarum vtriusque altitudo, pedum XXVII. Epistylj deinde, Zophori, Coronicis, pedum circiter VIII. & s.

Altitudo secundi arcus, pedum XXIV. latitudo XII. Columnarum eius altitudo ped. XXVII. s. Epistylj, Zophori, Coronicis, pedum IX. s.

Tertij arcus altitudo, pedum XVII. s. latitudo IX. s. Columnarum, XX. s. Coronicis, v.

*Porticus
triplex
iuncta.
Earum
mensura-
tio.
Porta plu-
res in Am-
phitheatro.
Eius di-
mensio in-
terior.*

** Alij ta-
men plures
volunt.
Graduum
numerus &
dimensio.*

*Præcinctio.
Scalaria.*

*Quam ca-
pax cauea
sota fuerit.*

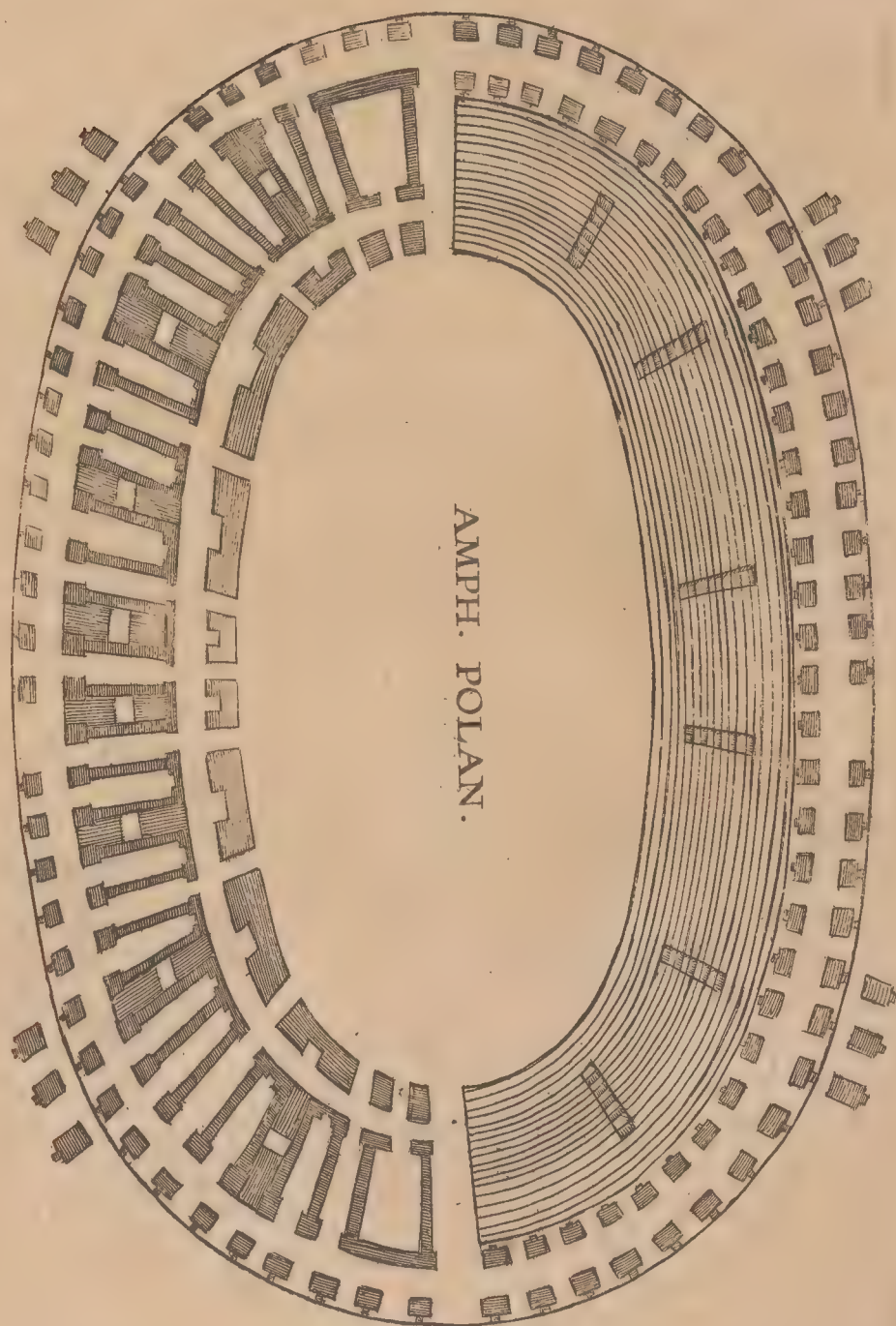
*Auctores,
quibus hic
maior.*

In parte imâ (ad terram enim iterum descendo) triplex continuatur Porticuum ordo, quæ ambiunt & sustinent totum opus. Ex iis, Porticus extrema, lata pedes XIII. Media, pedes IX. s. Intima, pedes VIII. s. Ex hac, portæ siue aditus decem & octo in Arenam. interque eas duæ grandiores oppositæ, quâ longissimum Amphitheatrum est. quarum latitudo, pedum XII. vnciarum VI. At Arenæ ipsius longitudo, perticas continet XXXVIII. latitudo, XXII. ita ut in perticâ pedes numerores VI. Gradus spectaculorum (* Torello definiente) non plus quadraginta duo: alti singuli pedem & vncias II. lati, pedes II. Excipio quod in mediâ caueâ, gradus vnus est excelsior: (vnum dico, ex Torelli mente. nam qui Formam hanc nostram concepit, tres adnotauit.) qui altus pedes II. vncias VI. Eum, Præcinctionem siue Diazoma censemus. At Sculares gradus, qui ad Vomitoria: minores scilicet, quàm illi sessiles, nec alti plus quàm vncias VII. lati tamen adæquè ac sessiles. Sedere in his Gradibus potuere, Torelli calculo, hominum ad viginti tria millia centum octogintaquattuor: ita ut singulis pes & medius assignetur ad sessionem. Harum omnium mensurarum auctores mihi Torellus & Serlius: nec in re quæ manuum & lineæ est, fidem meam ego temerè obstringam. Plura & magis minuta quisquis voles, apud eos vide.

CAPVT IV.

De Amphitheatro, quod Pola.

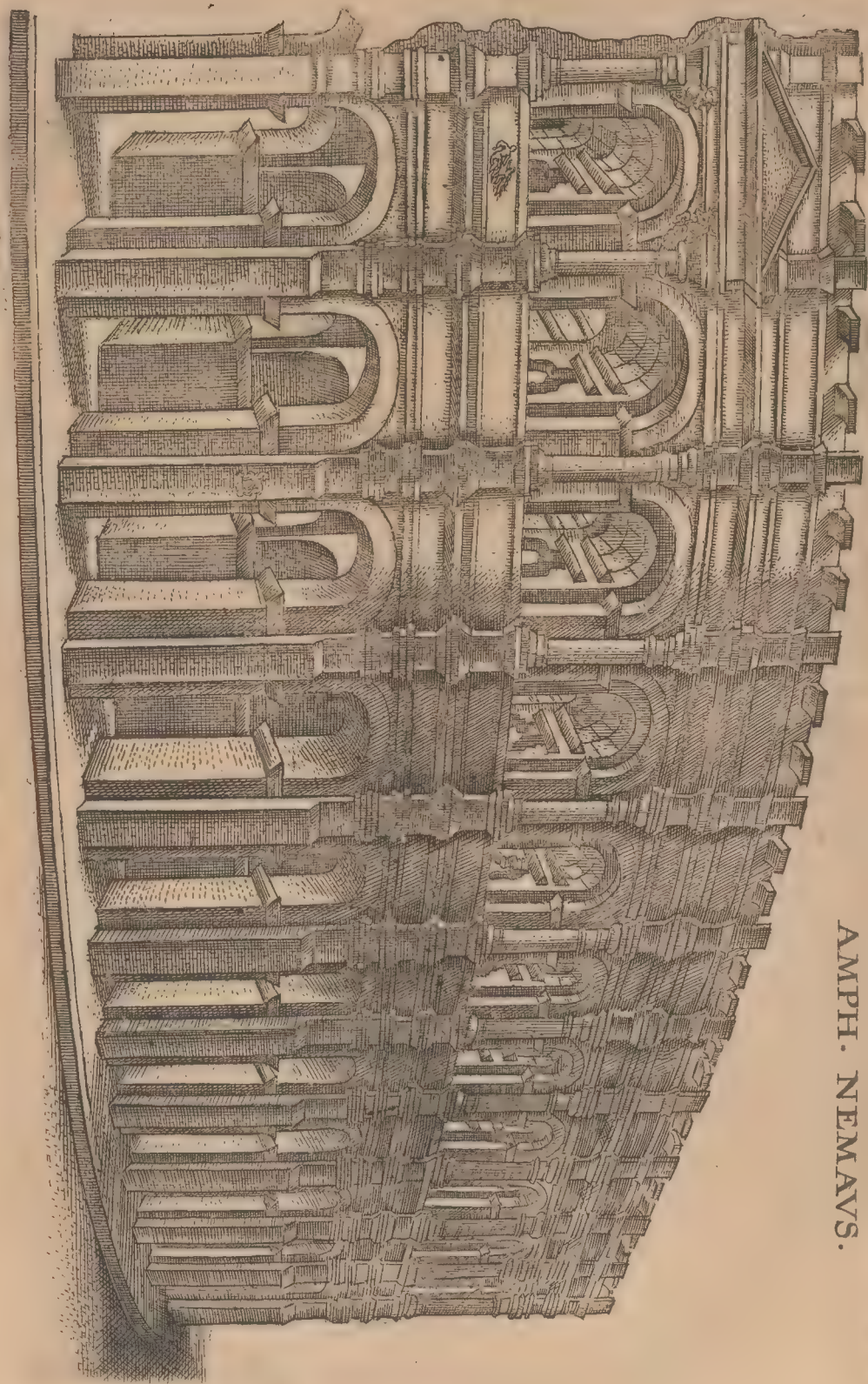
POLAM urbem Istriæ maritimam esse scimus, coloniam Pola ad Mare superum. Romanorum priscam, & quæ Iulia Pietas olim dicta. In hæc vestigia & reliquiæ multæ antiquorum operum: duûmque inprimis insignium, Theatri & Amphitheatri. Vtrumque Seb. Serlio accuratè descriptum: cui viro præter proprias laudes, ob Seb. Serlii laus. uenticia illa accedit, quòd doctor & ductor fuit ad Architectonicen, Gulielmo illi Philandro, viro verè perito & apud magnos Item Philandri. magno. Sed hoc Amphitheatrum Polanum aliâ quâdam for- Noua forma Polani Amphitheatri. mâ & facie structum, quàm ea quæ alibi videmus: ideoque iu- Semilapidum fuit, & semiligneum. re me allicuit ad exprimendum. Non enim è lapide aut vno opere tota moles fuit: sed exterior tantum pars, quæ lapide quadro adfurgit cum columnis suis, opere item Rustico facta. At interiora omnia membra, subsellia, aditus, gradus, podia è ligno fuisse certum est; & pro tempore construi potuisse, destruique. Itaque hodiè totum illud internum vacuum apparet, nudo tantum muro: & quod in tabellâ nostrâ expletum hîc vides, à manu est & mente Serlianâ. Situm est in vrbe mediâ, ad montem; totiusque operis dimensiones pete, si voles, ab eo quem dixi, Intus hodiè vacuum: lignis videlicet ignis, vel quâ aliâ vi assumptis. accurato architecto.

CAPVT V.

De Amphitheatro Nemaufensi.

NOTI hoc nominis & celebris, non per Galliam solùm, Nemaufense non olim inter maxima.
 sed per Europam. Et credunt multi, eximium etiam olim
 opus fuisse: non ego, qui scio maiora multò & operosa magis
 habuisse * Lugdunum, Viennam, & nobiles illas Galliae vrbes. * Vtrobique hinc
 Præ quibus, quid Nemaufus? Nomen tamen non iniuriâ reti-
 net: quia & pulchrum est quod satis sit, & integrum magnâ
 parte. Quando vel à quo structum, nescimus: nec rugari mihi
 aut rixari iterum cum aliis lubet. Hoc reperio notâ dignum,
 olim à Gothis loco arcis habitum, & contra vim firmatum. Ro-
 dericus Toletanus id notat in rebus Hispaniae, lib. III. c. VII. ap-
 pellatque *Præsidium Arenarum*. Formam eius dimidiatam hinc
 adpono. cetera vide & quære apud Iohannem Poldum Albe-
 natem, in libro quem inscripsit *Antiquitates Nemaufi*. Amphitheatra nominat Eusebius in Eccl. Histor. Ortus eius ignotus.

AMPH. NEMAUS.

CAPVT VI.

*De Amphitheatro (incolæ siue accolæ potiùs, Arenas etiam hodie vo-
cant) quod ad Ligerim, iuxta Douconam. in quo describendo fidem
meam nihil tamen obligo. Vetusne an nouum, vera commensuratio
an falsa, pendeat à meo auctore.*

AMPHITHEATRVM mihi superest mirum, nouum: &
quod latère tamdiu in illâ Gallia luce potuisse vix sit fi-
des. Nullumne ex tot curiosis & audis ingeniis vidisse, notasse, *Diu irre-
perum*
prodidisse? nullum. Itaque fateor. cùm delata primùm ad me *Amphi-
theatrum,*
res fuit (delata autem ab Cornelio Aquano, viro eiusmodi mo- *& tamen*
numentorum veterum diligente:) hæsi, medius inter credendi *repe .m.*
temeritatem & pudorem reiiciendi. Valdè enim ille adscue-
rabat. & simul Forma, quam offerebat, videbatur non esse noui-
tiæ aut calidæ inuentionis. Tamen etiam hærebam. donec per-
ueni ecce ad caput ipsum famæ huius & formæ; qui non auri-
bus suis, sed oculis sensibusque id credi volebat. Cur repugna- *Quis mihi
auctor hu-
ius descri-
ptionis to-
tius.*
rem? vidisse seriò adfirmabat, calcasse, deformasse. Is fuit Læui-
nus Kerfmakerus, vir grauitate & doctrinâ apud nos notus: qui
in finitimis huic Amphitheatro locis, aliquot annos egit. Non
semel ipse lustrarat, non semel cum eo alij: quos etiam nunc vi-
uos nec procul positos, testes aduocabat obseruationis suæ & di-
mensionis. Itaque ausus sum hac fiduciâ Formam totius operis
dare & descriptionem: quæ à mente quidem & linguâ aliena
erit, à stilo tamen & ordine nostra. In quo siquid peccabo, de-
signando aut dimetiendo: quæ mea culpa esse potest, præter
credulitatem? quam non nimis herclè deprecor; quoniam reue-
ra, vt Comicus ille ait,

* Ἀὐτὴν γὰρ θεῖον ἔστιν ἀνδρῶν ἢ νόστος.

Est igitur hoc Amphitheatrum, quod dico, manu quidem *proprius
bonisamat.*
& arte humanâ factum; sed ita, vt videri possit à naturâ. totum
enim excisum & cauatum est in monte, sine externâ vlla mate- *semi-nati-
uū Amphi-
theatrum.*
riatione calcis, lapidis, ligni. Mons in quo & è quo id est, abest
plus minus diei mediæ itinere à Ligeri fluuio, parte eâ quâ ab *vbi id
situm.*
Andegauis in Pictones itur: vbi pons priscus, quem * Cæsar ** Vulgò
pôt du Sey
* Gallis*
aliqui appellant. Pagus haud procul inde, qui dicitur * Douæus. *Douvé.*

Mons

*Montis de-
scriptio.*

Mons est lapideus totus, cuius generis ibi plures: sed lapide tamen non planè duro, quique cæsura & ferrum faciliè admittat. Color ei, qualis Tyburtino: è quo Titi Romæ Amphitheatrum est. Magnitudo montis paullò minus milliare Gallicum in latitudine; in longitudine, duo circiter continet. sed ea tamen facies, vt in edito satis planus & iacens sit, & ab lateribus vtrimque clementer adsurgat. Cortex, vt sic dicam, & tegumentum vniuersi montis, è terrâ est: viscera tantum è lapide. ideoque non gramine solùm, sed segete sæpè vestitur. In summo, sed paullò tamen ad latus, hoc Amphitheatrum reperis; haud facillimè, quia etiam præscios, nisi intendant animum, fallat. Cùm enim supernè despicias; aliquem cauum aut puteum censebis, ex istis qui ob lapidum excidia vulgati ibi & crebri. Atqui aliud profectò opus est; & à Dædalo quopiam

*Quâ parte
eius, hoc
opus.*

*Gradus in
margine &
à margine
summo.*

*• Iq; cum
suis portis
& ianuis.
Non enim
hic Vomito-
ria vlla
aut Aditus
alij in gra-
dibus.*

*Gradus
gramine
obsti &
terrâ.*

*Eorum nu-
merus.*

*Amplitu-
do loci in
summo.
Podij mu-
rus.*

*Arena, &
in eâ tu-
mulus.*

acutè inuentum, adfabrè factum. Gradus subselliorum à summo margine statim incipiunt; minuunturque, vt solet, paullatim euntes in decliue. A summo, dico, incipiunt: vt nunc quidem adspectus est. olim vix ambigo, quin cancelli aut * murus aliquis circumpositus fuerit, siue ad ornandum siue magis ad seruandum. Aliquid enim certè sepimentum fuisse debet, ad pecudes arcendas & petulcos. At nunc tamen descendens, pedem statim ponis in ipsis gradibus: quorum, primo initu, confusus satis adspectus. Terrâ enim & puluere cottidie complentur: quæ ventus inuehit aut imber. Itaque gramen etiam ibi passim: & formosa olim nec ad hunc vsum loca perambulauit informes oues. Qui hæc nobis narrauit, addebat, cultris & ferramentis ea omnia à se & comitibus perpurgata, vt formam intuerentur exactè. Gradus aiebat esse numero, LIV. quorum supremus, latus capaxque in orbem ped. DCCXLII. Linea dimetiens in summo, longa pedes CCXXXVI. At ab imo gradu, statim sequitur murus, qui Podium attollit & Arenam claudit: estque altus pedes IX. Inde arena: & in eâ mediâ (præter morem quidem omnium eiusmodi theatrorum, quod sciam) tumulus quidam rotundus, eleuatus, ex eodem lapide: altus pedes VII. aut paullò amplius: longus in diametro, pedes XXX. Is planus in superficie & æquus; excipio quòd ad oras à medio paul-

paullum vergit & declinat. In eo ipso tumulo, æquis interuallis, ^{Foramina in tumulo.} sex foramina quædam rotunda item, lata pedes v. quibus imposita vel adiuncta putealia (omnia, semel dictum volo, ex vno ^{Putealia ad ea tegenda.} eodemque lapide) paullò grandiora quàm ipsa foramina; vti necessum, contra illapsum. His putealibus inserti annuli crassi ferrei fuere, (vestigia & ærugo clarè docent:) vt baculo iis inserto, adiuuari possent vel amoueri. Nam aliàs, pondus iis satis grande, quodque duo homines ægrè commouerint. Hæc foramina ^{Scala, ad ostiola.} velut ostiola sunt, quæ per scalas quasdam coclides siue incuruas, ad Viam infra ducunt, de quâ mox dicam. Scalæ igitur totidem, quot foramina: quæ singulæ gradibus non magnis XIII. constabant. In orbem tumuli, in ipso muro, foramina ^{Foramina alia ad lucem.} quadra exsecta, quæ Scalis illis lumen infundebant ad ascensum aut descensum. Foramina hæc singula, ita collocata, vt vnum seruire Scalis duabus possit; velut ex icone vides. At in meditullio ipso huius tumuli, cauius est rotundus siue puteus: ^{Cauus in medio tumuli.} quem ambigebat meus doctor antiquumne diceret, an ab histriionibus illis factum, de quibus mox referam. Certè ij vsi sunt ^{Cui vsui.} ad malum defigendum: à quo funes dependèrent, & per eos fluitantia vela. Formæ nostræ sculptor haud satis aptè id expressit: captu alioqui proum.

Circa hunc tumulum, vt dixi, depressior multo Area ambit: ^{Arena reliqua for- ma.} quæ lata vndique vsque ad murum podij, pedes xv. Ita diametrum totius Arenæ esse oportet, pedum LX.

Hæc Amphitheatri ipsius imago. at iuxta ipsum, in eius latere bina grandia & rotunda, siue Cubicula siue potius Camerae ^{Cubicula adiuncta Amphitheatro.} occurrunt: in eodem illo lapideo monte seorsim excisa. Forma eorum velut pillei nautici, siue prisca Romani. Lata sunt in imo, pedes circiter LXXX. sed in altum paullatim arctantur. In fastigio vtriusque Foramen patet rotundum, grande pedes IX. quod ad lumen infundendum seruit: prorsus eo modo quo Romæ, in Agrippæ vidimus templo. Cubicula hæc, cetera paria sunt: hoc differunt, quòd vnum, aditus peregrè habet, alterum, non habet. Ita enim sita sunt, vt alterum Internum videatur, alterum ^{Situs & descriptio eorum.} Externum. Per hoc, in illud ingressus patet, per breuem & fornicatam viam: aliàs vndique clausum. At Externum aditus siue ^{Via in altero tres.} vias habet tres. Prima ducit subterraneo meatu ad Tumulum

K qui

qui in Arenâ, & per Scalas illas ad ostiola tendit. ita vt infra gradus omnes subselliorum totumque Amphitheatrum abeat, vti cogitanti clarum. Longitudo primæ huius viæ pedes CXXV. latitudo, ped. VII. altitudo, ped. VIII. Altera paullo breuior, pariter

** Nec alia in muro illo portulæ: contra, quàm in Romano aliisque.* meatu infero tendit infra omnes gradus, & in * muro podij emergit: ita, inquam, vt in Arenam ipsam rectâ ducat. Hæc prior re minùs lata, minùs ampla. Tertia via, opposita istis, foras spectabat & vallem montis. Per eam ingressus in hoc Cubiculum: per eam item, vt apparet, omnis pluuiæ & confluges aquarum deriuatæ è toto Theatro Cubiculisque. Forma harum viarum

** Sic tamen vt in acuturum pænè definerent, cameratio- ne haud placet rotunda.* similis. factæ omnes in lapideo monte, & cauatæ in * arcum.

De usu huius loci. Quem ne scias Amphitheatralem, an Theatralem facias. Sunt enim quæ repugnant Amphitheatro. Et Theatro potius adinueniunt. Opus eiusque membra (vt quidem conceptus & expressio mea ferunt) sic habent: vsum, si placet, breuiter & leuiter delibemus. qui mihi etiam haud satis certus. Nam forma ipsa Amphitheatri videtur. clausum enim in orbem vndique. & vix tamen est vt Amphitheatralis vsus. Primum tumulus ille qui in medio surrectior; quid ad pugnam aut cursum? Æquitatem enim ea res & planiciem postulat, non tumorem aut colles. Deinde area ipsa circumiecta, nonne exigua & angusta ad Venationes? certè apparet. Quomodo enim satis liber in illo quindenum pedum spatio, cursus ferarum hominumque, ac recursus? An de Theatrâli & scenico igitur vsu verius est? Non abhorret ille tumulus: qui instar scenæ rettulisse videtur, in quâ spectari possent & audiri personæ. Foramina etiam illa sena, non incommo- dum vsum habuisse videntur, ad actores pro tempore submit- tendos aut recipiendos. Choragium enim omne instrui in cubiculis illis adiunctis occultè potuit: exque iis ornati & parati hi-

Cui tamen alia iterum obstant. striones, viâ subterraneâ, venire in hanc Scenam. Sed circumiectæ areæ tum quid fiet? cui rei seruiet? Denique rotunditas illa loci & graduum orbis, quomodo idonea Theatro? Vultus enim certè loquentium agentiumque, obuerti in vnâ partem tantum possunt: nec audiri aut cerni commodè ab iis, qui à tergo. Ideo Theatra hemicycli semper imagine facta, bono iure. Nisi si fortasse velo aut discrimine aliquo pars tumuli diuisa, & spectatores coacti in graduum * vnâ parte. Sanè fateor lippire hîc mihi oculos, nec capere visionem omnem huius loci satis certò. De gladiatoribus tantum nihil impedire videtur, quin adfirmem. quibus

** Ita inquit, vt dimidia tantum loci pars infesta. Gladiatores potuisse commodè hic dari.*

quibus locus in areâ illâ satis latus, quoniam in gradu ferè inter pugnandū manebant & in statu. Sed quid singillatim circumeo? ^{Mixtum fuisse huius loci usum.} credo reuera varium & miscellum huius loci usum fuisse: ideoque formam eius mixtam, nec aptam ad ludicrum vnum. Potuit venatio in eo dari, sed ferarum paucarum: potuere gladiatores: potuere histriones aut mimi: potuere velut in stadio luctatores & pugiles. quod ipsum genus ludi, valdè crebrum & gratiosum in prouinciis fuisse, indicat & indignatur Tertullianus.

Cubicula quæ ad latus, mihi noua & ignoti finis. potuere tamen instar Spoliarij esse, siue etiam Odæi. quod vtrumque genus adiungi Amphitheatris vel Theatris suis solere, scimus. Receptacula etiam non incommodè fuerint, ad omnem scenicum aut arenarium apparatus.

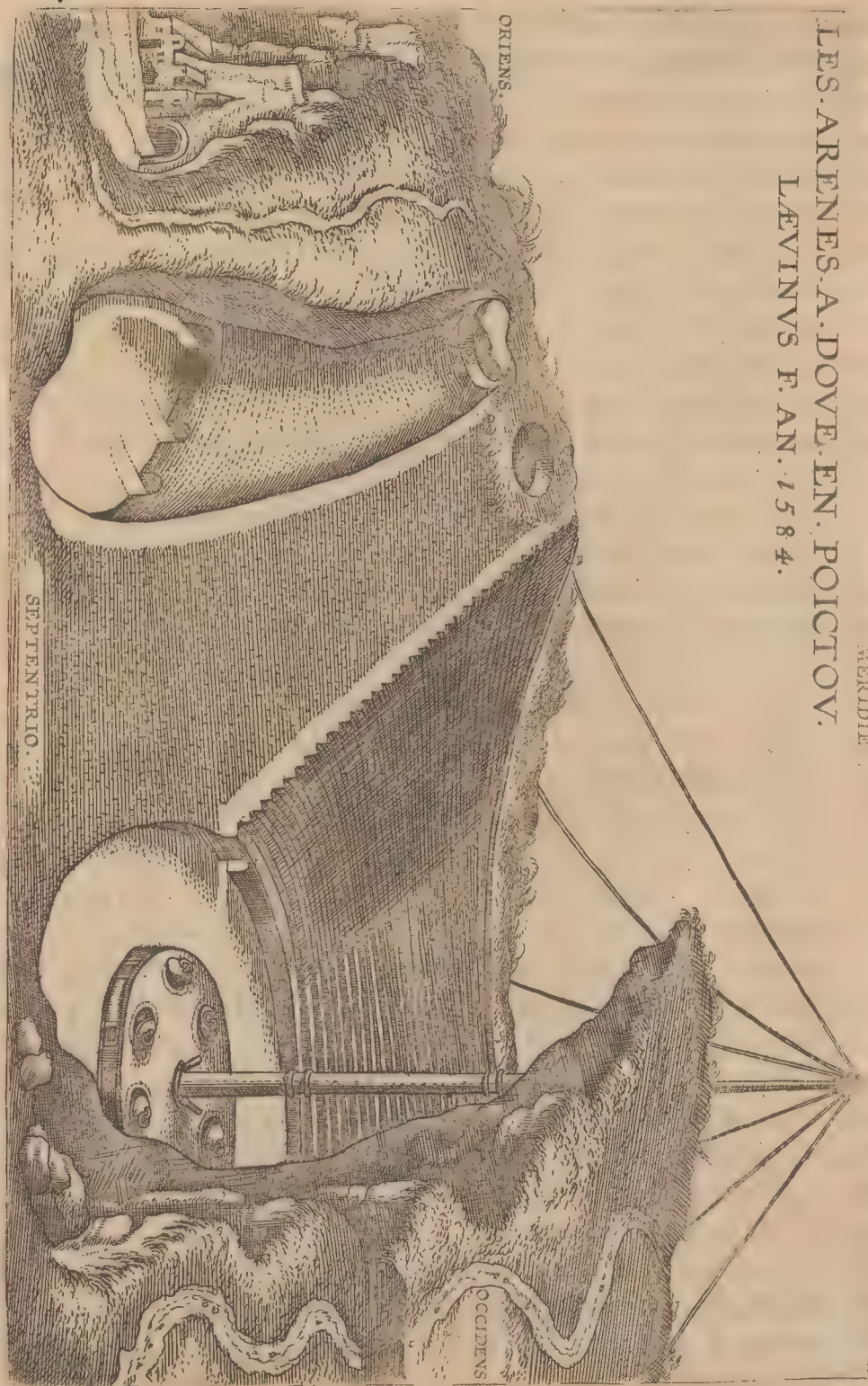
Pagum autem hunc, qui Amphitheatro haud longinquus, ^{De pago ipso, qui antiquus.} olim aliquid amplius fuisse: satis conuincamus vel hoc non pagani operis argumento. Viæ etiam antiquæ & publicæ reliquiis; quæ ex hoc pago pertinuit ad pontem Cæsarianum. cuius viæ pars conspicitur: pars maxima corrupta est, & lapides in ædificia variè absumpti aut auecti. Sed & incolæ ipsi antiquitatem aliquam iactant, & Druides sedem habuisse apud se volunt. Ceterum bella vetera fortasse, & (quod magis constat) Anglicana; incendiis quidquid & quo nomine id fuit delerunt.

* Doueonam Ptolomæi fuisse, non vanè ego suspicer; ex nominis quod pagus nunc præfert claro argumento. & collocatio ipsa Ptolomæi non diffidet. ^{* Rectè enim ex Doueona, Doué; curata voce, ut solet.}

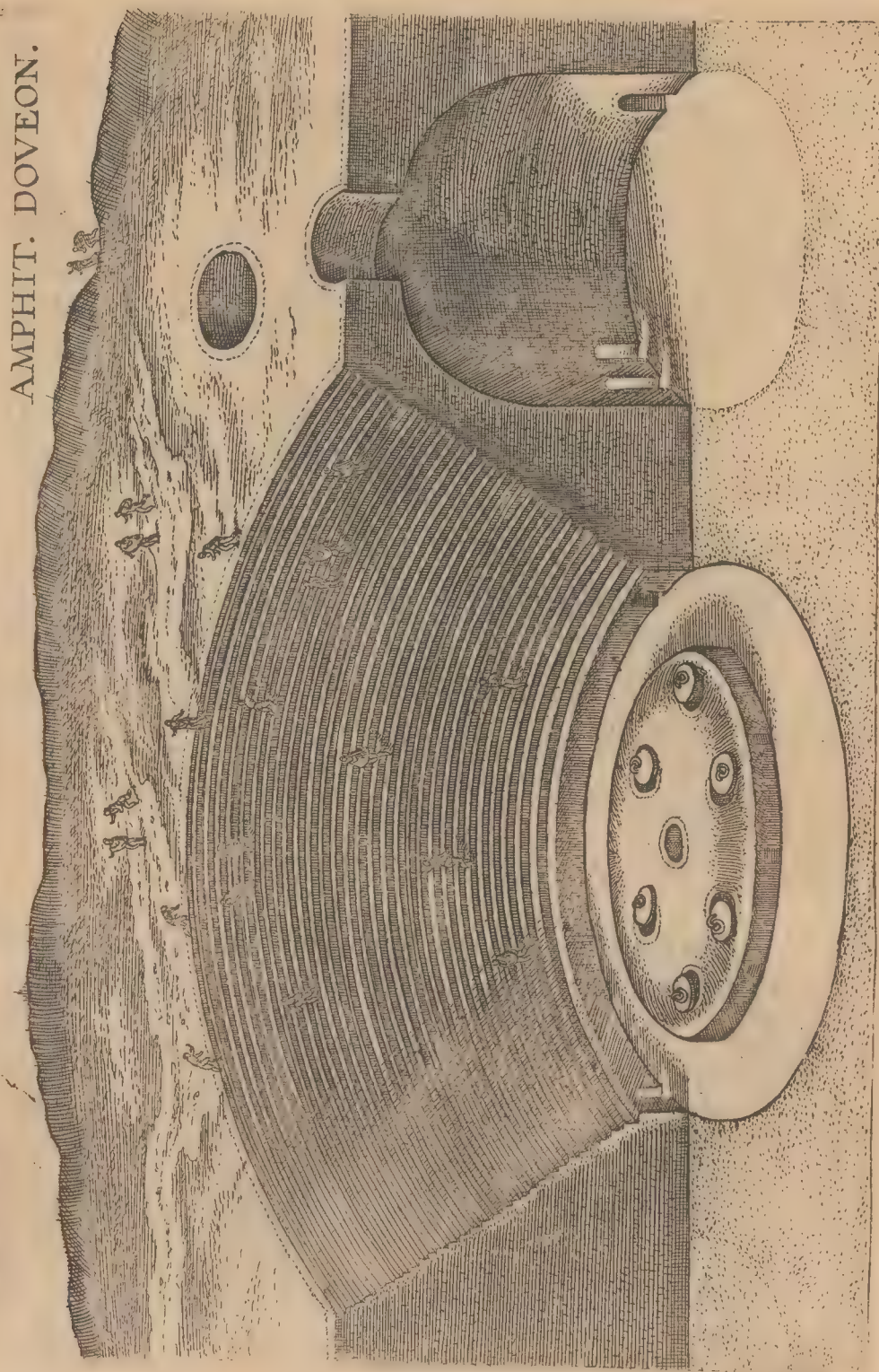
Narrant regem vel heroëm potiùs, verè magnum Franciscum, anno .D. XXXIX. circumforaneis quibusdam histrionibus, qui Apostolorum acta repræsentabant, permisisse hunc Amphitheatri locum ad spectacula ea edenda. Illos purgasse, ^{Histriones non ita nuper hunc locum celebrarunt.} ornasse, & magnum populum contraxisse. ex quo conuentu, qui dies triginta perseverauit, multum atque vberem quæstum ad paganos rediisse. Eâ re motos, impetrasse à rege, Nequis in posterum illic lapidem excidisse vellet, propius ab eo Amphitheatro perticas xxx. Crebris enim effossionibus, absque eo interdicto fuisset, interitus iam imminebat huic loco. Tantum sciui, tantum audiui. siquid aliter est: mendacium ego fortasse dixi, at non sum mentitus.

LES ARENES A. DOVE. EN. POICTOV.
LÆVINVS F. AN. 1584.

MERIDIE

AMPHIT. DOVEON.

K ;

AD

AD LECTOREM.

MONITVM te volo, Lector, incidisse me cū
*hac scripsissem in Elia Vineti eruditissimi viri
libellum, qui Burdigalensium Antiquitates contine-
bat vulgatâ Gallorum linguâ. In eo de Amphithea-
tro eius urbis, hac ferè. Situm esse ab urbe veteri
CCCC. circiter passibus. Longitudinem arenae eius esse
pedum CCCLXX. latitudinem, CCXXX. Vulgò pala-
tium Gallieni appellari, fortasse eò quòd is Princeps
exstruxerit. Vocari etiam Arenam: idq; nomen ex-
stare in monumentis Ecclesiae S. Seuerini. Formam
eius etiam vidi & accepi ab amico: sed in quâ pretium
nullum expressionis.*

APPROBATIO.

Hos duos Iusti Lipsij de Amphitheatris libros dignos cenſeo
qui recudantur, tum ob genus dictionis priscum astrictumq;,
tum quòd eruditis eiusdem de Gladiatoribus ac Venatione li-
bris, qui veterum Monumentis plurimum lucis adferunt, velu-
ti facem præferant, nihil interim admiscentes quod sanæ fidei
quoquo modo repugnet. Hac XXII. Iulij, M.D.XCVIII.

*Guiliel. Fabricius Nouiomagus, Apostolicus
ac Regius librorum Cenſor.*

PRIVILEGIUM CÆSAREVM.

RVDOLPHVS SECVNDVS diuina fauente clemētia electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclauoniæ Rex, Archidux Austriæ, Dux Burgundiæ, Stiriæ, Carinthiæ, Carniolæ & Wirtembergæ, &c. Comes Tirolis, &c. Nostro & Sacri Imperij fideli dilecto IUSTO LIPSIØ gratiam nostram Cæsaream. Postquam inter alia, quæ DEVS immortalis hominibus liberali manu dedit dona, illustria imprimis illa & quasi diuina sunt, quæ in litteris liberalibusque disciplinis consistunt, quibus scilicet homines non tantum ab animalibus ceteris rationis expertibus, sed à rudi etiam & imperito hominum vulgo ita distinguuntur, vt tanquam Dij quidam splendescere in terris videantur: rem sanè præclaram sequē dignam illi præstant, qui diligentem iis ipsis in litteris ac disciplinis operam ponunt: præclarissimam verò & Reipub. vtilissimam, qui eas ita excolunt, vt aliorum menti docendo, scribendo lumina præferant, eosque ex ignorantia tenebris quasi manu educant. Quos excitare, quos amare atque animare ad dignitatis nostræ munus, ad quod Diuino vocati beneficio, concessuque sumus, imprimis pertinere existimamus. Cum itaque ab iis, quorum nobis spectata fides, qui que iudicare de Litteris possint, acceperimus, insignes te animi ingenii que tui dotes tibi à natura inlitas à primis temporibus ætatis tuæ ita litterarum ac disciplinarum studiis excoluisse atque exornasse, vt olim iuuenilibus adhuc annis præclara florentis minimeque vulgaris eruditionis specimina præbueris, dum obscura in antiquis scriptoribus loca, quæ quædam tanquam lustra erant, illustrasti, quæque in iis iniuria temporum deprauata & corrupta fuerunt, restituisi, dum vetusta Latiniæ antiquitatis rudera in nouam subinde structuram singulari artificio eleganter conuertisti: ad exquisitam aded & raram doctrinam, quæ magnam de te apud doctos quosque viros opinionem excitari, peruenisse, eamque variis abs te libris acri & graui cum iudicio scriptis atque in lucem editis ostendisse, vt in eo quod tam feliciter tractes scriptionis genere paucos tibi pares hodie reperire sit: iam verò matura te ætate virum, viro magis magisque digna, & viris doctis grata ac Reip. vtilia scribere, quæque à primis illis Romanis olim auctoribus scripta fuerunt, à mendis purgare, & lectissimos quosque ex Musarum hortis, in quibus assidue verseris, flores colligere, concinnare, quibus Lectores mirifice recrees, & eorum pectus ad prudentiam, probitatemque informes: haudquaquam prætermittere volumus, quin Reipub. ad quam hæc abs te ornamenta conferuntur, causa, Cæsareo te nostro elogio decorandum, & quamuis per te satis ipse animatus sis, animandum magis patrocinioque nostro defendendum pro benigna nostra in te suscipere voluntate. Quoniam verò lucubrationibus atque operibus tuis in lucem edendis, peculiarem te eligere velle Typographum, accepimus, Diplomate hoc nostro priuilegioque te & Typographum tuum aduersus quorumcumque fraudem, qui lucri causa, quod fieri solet, eadem excudere aut typis imitari fortè velint, munitos cupimus. Quamobrem pro auctoritate nostra Cæsarea decerni-

mus, statuimus, veramusque, ne quis Typographorum, Bibliopolarum, aut aliorum, qui librariam negotiationem exercent, eos libros, quos tu editurus es, quocumque modo, caractere, aut forma, siue integros, siue aliquam eorum partem typis imitari, edere, excudere, aut venundare intra sacri Romani Imperij, Regnorumq; ac Dominiorum nostrorum hæreditariorum fines triginta annis proximis à primo editionis die cõputandis, absque tuo tuorumve hæredum consensu audeat: Hac autem lege addita, vti tria vt minimum cuiusq; libri exemplaria, quemadmodum moris est, ad Imperialem nostram Cancellariam mittantur. Si quis verò edictum hoc nostrum transgredi, violare, aut contemnere deprehensus fuerit, eum non solum eiusmodi libris, tibi, hæredibusve tuis, auxilio Magistratus, vbicunq; reperti fuerint, vendicandis, priuari, sed triginta etiam Marcharum auri puri multa, cuius semissis quidem Fisci nostri Procuratori, fraudis vindici: alter verò semissis, tibi hæredibusve tuis pendatur, puniri volumus. Mandantes vniuersis & singulis nostris & sacri Romani Imperij subditis & fidelibus dilectis, tam Ecclesiasticis quàm Politicis, cuiuscumque status, gradus aut ordinis extiterint, præsertim verò iis, qui in Magistratu constituti, vel suo vel superiorum suorum loco aut nomine, ius dicunt, iustitiãve exercent, ne quemquam hoc Priuilegium nostrum impune violare, spernere aut negligere patiantur: Sed, si quos contumaces compererint, constituta à nobis multa, eos puniri & quibuscumque modis coërceri curent, ni & ipsimet grauissimam nostram in se conuertere indignationem velint. Id quod hoc Diplomate, manu nostra subscripto, & Cæsarei nostri sigilli impressione munito, confirmamus. Datum in arce nostra Regia Pragæ, die prima mensis Augusti; Anno Domini Millesimo, Quingentesimo, Nonagesimo secundo: Regnorum nostrorum Romani decimo septimo, Hungarici vigesimo, & Bohemici itidem decimo septimo.

Subsign.

RVDOLPHVS.

Iacobus Curtius à Senfftenaw.

Ad mandatum sacre Cæsareæ M^{ti} proprium.

Io. Baruitius.

Additum sigillum Cæs. M^{ti} in cerâ rubrâ.

SVM-

SVMMA PRIVILEGII REGIS CATHOLICI.

PHILIPPVS Dei gratia Hispaniarum, &c. Rex Catholicus, diplomate suo sanxit, nequis, Iusti Lipsi Historiarum in Alma Vniuersitate Louaniensi Professoris, & item Historiographi sui libros quoscumque, à Censoribus legitimis approbatos, præter ipsius, heredumve eius, voluntatem, intra triginta annos à prima singulorum librorum editione computandos imprimat, aut alibi terrarum impressos, in has inferioris Germaniæ ditiones importet, venalesve habeat. Qui secus faxit, præter librorum confiscationem triginta marcharum auri puri illatione mulctabitur, uti latius patet in litteris datis Bruxella, XIV. Febr. M. D. XCVII.

Signat. Verreycken.

SVMMA PRIVILEGII REGIS CHRISTIANISSIMI.

HENRICVS Dei gratia Galliarum & Nauarra Rex Christianissimus, singulari privilegio sanxit, nequis per vniuersos Regnorum suorum fines, Iusti Lipsi, quos vel hætenus edidit, vel in posterum editurus est libros, excudere intra decennium præter voluntatem ipsius possit. Qui secus faxit, præter librorum confiscationem, ter mille florenorum illatione mulctabitur; uti latius patet in litteris, datis Parisiis, XIII. Iulij, M. DC. V.

Signat. Perrochel.

Tibi IOANNES MORETE, pro amicitia quæ mihi cum Plantino (heu, quondam meo) & Plantinianis est ac fuit, tibi, inquam, permitto, uti hos meos DE AMPHITHEATRIS libros auctos & correctos typis tuis excudas ac divulges. Nequis alibi alius præter te, cupio siue iubeo, ex lege quam magnus Cæsar & Reges dixerunt.

Iustus Lipsius.

SVMMA PRIVILEGII PRINCIPVM BELGARVM.

ALBERTVS & ISABELLA CARA EVGENIA Archiduces Austria, Duces Burgundia, Brabantia, &c. Serenissimi Belgarum Principes, diplomate suo sancierunt, nequis IUSTI LIPSI Historiarum in almâ Vniuersitate Louaniensi olim Professoris, itemq; Historiographi & Consiliarij sui libros quoscumque, præter Balthasaris Moreti voluntatem, ullo modo imprimat, aut alibi terrarum impressos, in has Inferioris Germaniæ ditiones importet, venalesve habeat. Qui secus faxit, confiscatione librorum & aliâ grani pænâ mulctabitur, uti latius patet in litteris datis Bruxella, XVII. Ianuarij, M. DC. XI.

Signat. S. de Grimaldi.

Et in Concilio Brabantia,

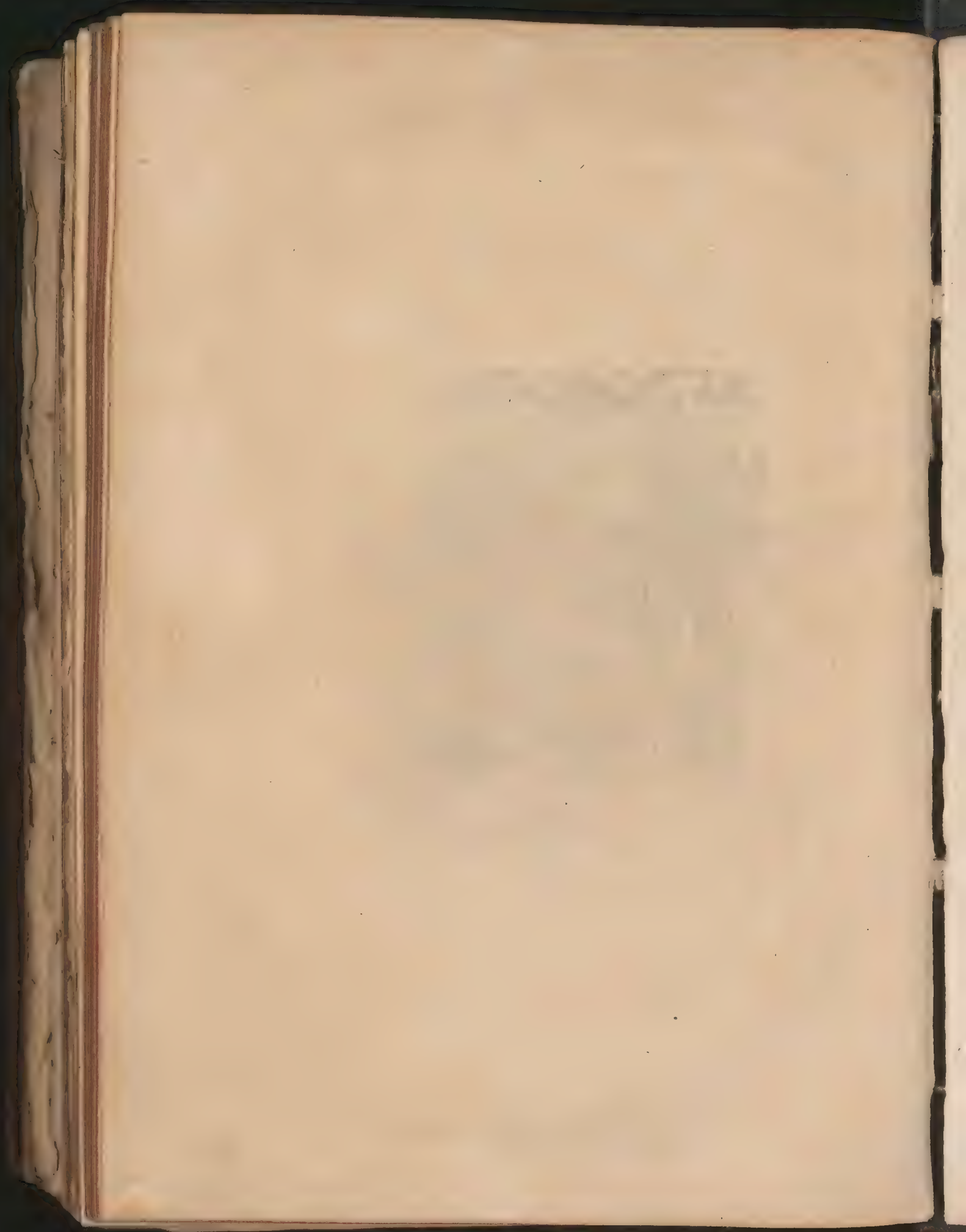
I. de Buschere.

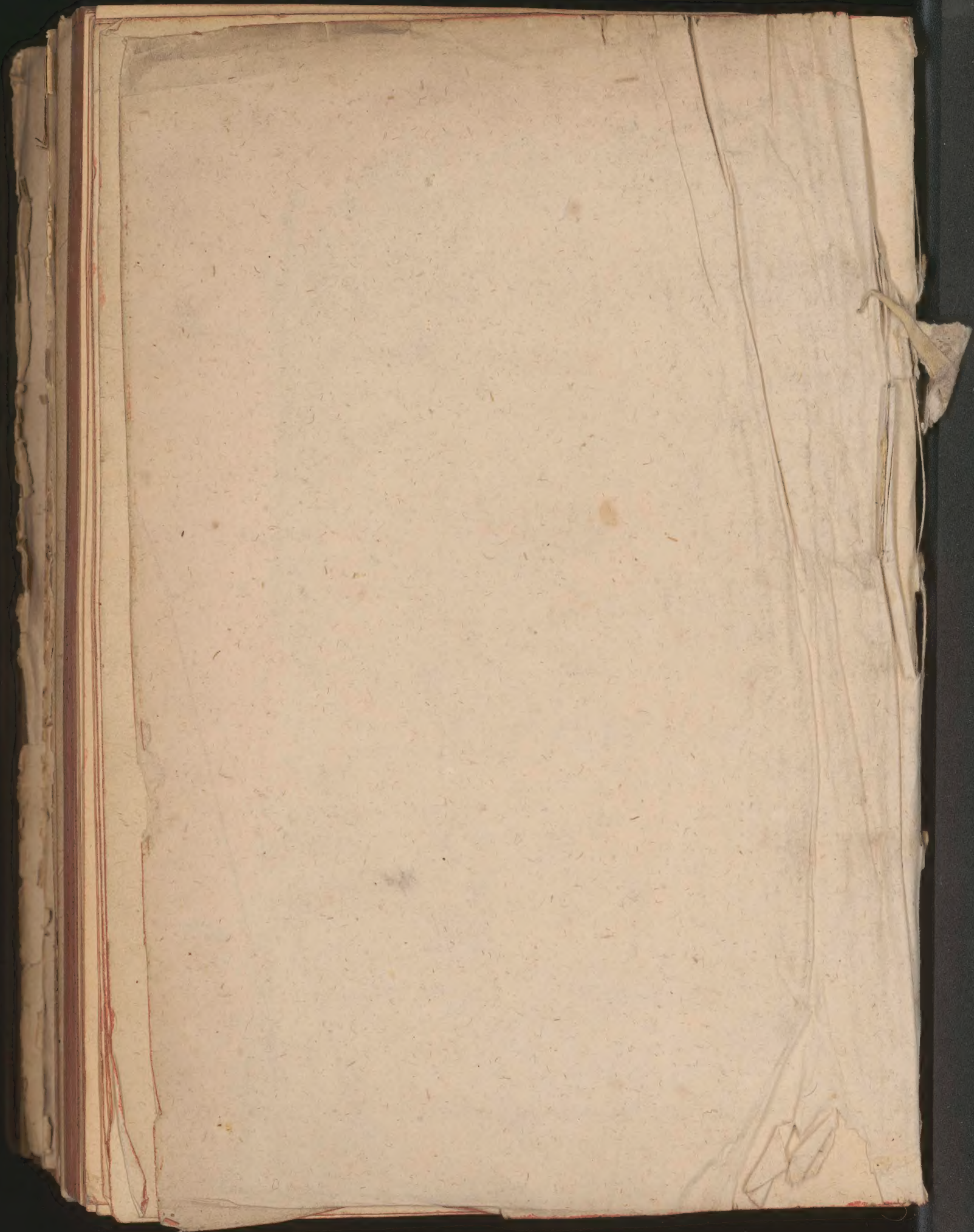
ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA
BALTHASARIS MORETI.

M. DC. XXI.

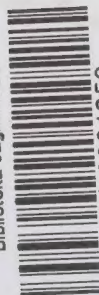

60005

Biblioteka Jagiellońska

stdr0021350

1780